

Oznaka poročila: ARRS-CRP-ZP-2012-05/6

ZAKLJUČNO POROČILO O REZULTATIH CILJNEGA RAZISKOVALNEGA PROJEKTA

A. PODATKI O RAZISKOVALNEM PROJEKTU

1. Osnovni podatki o raziskovalnem projektu

Šifra projekta	V6-1035
Naslov projekta	Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej
Vodja projekta	8410 Vida Deželak-Barič
Naziv težišča v okviru CRP	3.03.02 Pregled mrliških matičnih knjig
Obseg raziskovalnih ur	962
Cenovni razred	B
Trajanje projekta	10.2010 - 09.2012
Nosilna raziskovalna organizacija	501 Inštitut za novejšo zgodovino
Raziskovalne organizacije - soizvajalke	
Raziskovalno področje po šifrantu ARRS	6 HUMANISTIKA 6.01 Zgodovinopisje
Družbeno-ekonomski cilj	11. Družbenopolitični sistemi, strukture in procesi

2. Raziskovalno področje po šifrantu FOS¹

Šifra	6.01
- Veda	6 Humanistične vede
- Področje	6.01 Zgodovina in arheologija

3. Sofinancerji²

Sofinancerji		
1.	Naziv	Ministrstvo za pravosodje
	Naslov	Župančičeva ulica 3, 1000 Ljubljana
2.	Naziv	Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve
	Naslov	Kotnikova 28, 1000 Ljubljana

B. REZULTATI IN DOSEŽKI RAZISKOVALNEGA PROJEKTA

4. Povzetek projekta³

SLO

Raziskava je temeljila na predhodno oblikovani zbirki podatkov o žrtvah druge svetovne vojne in neposredno po njej, ki je nastajala na temelju pregleda relevantne literature in arhivskih virov. S postopkom verificiranja podatkov iz te zbirke na podlagi sistematičnih pregledov mrliških in delno tudi rojstnih matičnih knjig so bili predhodno zbrani podatki potrjeni, dopolnjeni, korigirani ali ovrženi. V številnih primerih so bile ugotovljene nove žrtve, iz seznama žrtev so bile izločene osebe, za katere je pregled matičnih knjig izkazal, da so vojno dejansko preživele, izločeni so bili tudi t. i. dvojniki. Preveriti je bilo mogoče okoli 60 % oseb s sedanjega seznama žrtev, za ostale vpisi smrti v mrliške knjige niso bili izvedeni oziroma jih ni bilo mogoče ugotoviti (npr. v primerih, ko vzrok smrti ni razviden). Verifikacija podatkov se je potrdila kot pomemben raziskovalni postopek v smeri prizadevanj za čim bolj natančno ugotovitev dejanskega števila žrtev ter njihove natančne identifikacije. Pridobljeni so bili pomembni novi podatki za nekatere kategorije žrtev, o katerih so bili predhodno zbrani podatki zelo pomanjkljivi.

Izvajanje projekta je bilo v veliki meri vezano na terensko delo, tj. pregledovanje matičnih knjig na matičnih in krajevnih uradih. Projektna skupina je na različnih območjih Slovenije v zadevnem projektnem obdobju pregledala matične knjige na 31 upravnih enotah, s čimer je zaključen pregled knjig na vseh 58 upravnih enot RS. Opravila je 381 dni dela na terenu, v ostalem pa je podatke iz digitalnih posnetkov vnašala v računalniško bazo *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*. Podatke o osebah, ki so bile preverjene po matičnih knjigah, postopoma objavlja na spletni strani www.sistory.si, kjer so trenutno objavljeni podatki za 50.870 žrtev 2. svetovne vojne in zaradi nje.

Analiza zbranih podatkov izkazuje, da sodi Slovenija v evropskih primerjavah med visoko prizadeta območja, v nekdanjem jugoslovanskem okviru pa se glede prizadetosti umešča v jugoslovansko povprečje. Na seznam smrtnih žrtev je trenutno uvrščenih 97.697 oseb, katerih smrt je povezana z nasilnimi vojnimi in povojnimi dogodki, kar predstavlja 6,5 % izgubo celotne populacije. Historični procesi so s stališča izgub človeških življenj bili najbolj radikalni v Ljubljanski pokrajini, saj so povzročili 9,5 odstotno populacijsko izgubo, najmanj pa v Prekmurju z 1,9 odstotno izgubo prebivalstva. Najvišje število smrtnih žrtev je zakrivil nemški okupator, sledi mu partizansko-revolucionarni tabor. Glede na ugotovljene vojne statuse so najvišje število smrtnih žrtev utrpeli pripadniki partizanskih enot in civilno prebivalstvo.

ANG

The research was based on the previously established database of victims of World War II and the time immediately after it, created on the basis of a systematic review of the relevant literature and archive sources. By means of verification of data from this database on the basis of systematic reviews of death registers and partly also birth registers, the previously collected pieces of information were confirmed, amended, corrected or refuted. In many cases new victims were discovered; persons were excluded from the list of victims that turned out, on the basis of the review of the registers, to have actually survived the war; and the so-called double entries were also excluded. Around 60 % of persons from the current list of victims were verifiable, while the deaths of others had not been entered into the death registers or were not identifiable (for example, in the cases where the cause of death was not apparent). The verification of data proved to be an

important research procedure in the efforts to establish as exact and realistic a number of victims as possible as well as their precise identification. Important new information was acquired about certain categories of victims, for which very deficient data had previously been collected.

The realisation of the project largely depended on field work; that is, on the reviews of registers in registry offices as well as local offices. In various areas of Slovenia, throughout the duration of the project, the project group reviewed civil registers at 31 administrative units, thus concluding the review of civil registers of all 58 administrative units of the RS. 381 days were invested in field work, and the rest of the time was spent in order to input entries into the computer database entitled *Casualties among the population in the territory of the Republic of Slovenia during World War II and immediately after it*. The information about the persons checked in the civil registers is gradually published at the www.sistory.si website. This list currently includes information about 50,870 victims of World War II.

The analysis of the data gathered proves that in comparison with other European countries Slovenia belongs among the regions severely affected by the war, while in the former Yugoslav context Slovenia is average in terms of damage. The list of victims currently includes 97,697 persons, whose deaths were related to wartime and post-war violence, which represents a loss of 6.5 % of the whole population. From the viewpoint of the loss of human lives, the historical processes were most radical in the Ljubljana Province, as the loss of population there amounted to 9.5 %, while this percentage was the lowest in the Prekmurje region, where 1.9 % of the population was killed. Most deaths were caused by the German occupiers, followed by the partisan and revolutionary camp. The largest number of deaths was suffered by the members of the partisan units and the civil population.

5. Poročilo o realizaciji predloženega programa dela na raziskovalnem projektu⁴

Raziskovalni pregled matičnih knjig je predstavljal tretjo raziskovalno fazo v večletni raziskavi tematike smrtnih žrtev, ki jih je na Slovenskem povzročila druga svetovna vojna in dogajanje neposredno po njej, ki je bilo v najtesnejši povezavi s procesi in dogodki v času vojne. Temeljni cilj raziskave je bil ugotoviti kolikor mogoče natančno število smrtnih žrtev in na osnovi natančne identifikacije ugotoviti tudi njihovo strukturo. Ocena zgodovinske stroke je namreč bila, da lahko samo natančna in celovita raziskava tega vidika zgodovinskega dogajanja predstavlja izhodišče za celovito obravnavo tako problematike smrtnih žrtev kakor tudi značaja druge svetovne vojne na Slovenskem.

Projektna skupina je imela v zadevnem in predhodnem podobnem projektu za temeljno nalogo opraviti raziskovalni pregled predvsem mrliških matičnih knjig (deloma je v raziskavo pritegnila tudi rojstne knjige) in na tej osnovi izvesti evalvacijo podatkovne baze o žrtvah druge svetovne vojne, ki je bila vzpostavljena na Inštitutu za novejšo zgodovino. V zadnjem projektnem obdobju 2010-2012 je delo potekalo na 31 upravnih enotah Republike Slovenije in sicer na naslednjih: Kočevje, Ribnica, Cerknica, Trebnje, Škofja Loka, Kranj, Šmarje pri Jelšah, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Mozirje, Žalec, Brežice, Krško, Sevnica, Lenart, Ljutomer, Ormož, Gornja Radgona, Pesnica, Ruše, Radlje ob Dravi, Dravograd, Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec, Murska Sobota, Lendava, Sežana, Ilirska Bistrica, Ajdovščina, Nova Gorica, Tolmin. S tem je zaključen pregled knjig na vseh 58 obstoječih upravnih enotah oziroma na okoli 200 matičnih in

krajevnih uradih, ki hranijo matične knjige in njim pripadajoče arhivsko gradivo. V zadnjem dveletnem obdobju so člani skupine opravili 381 dni terenskega dela na pristojnih uradih, kjer so digitalno dokumentirali podatke iz matični knjig, ki so jih nato na delovnem mestu analizirali in njihove vsebine vnašali v podatkovno bazo.

Cilj raziskovalnega postopka je bil vzpostaviti čim bolj popolno podatkovno bazo o žrtvah druge svetovne in neposredno po njej, ki je ob koncu raziskave tudi realiziran v obsegu, kot so ga dovoljevale objektivne okoliščine; kar precej vpisov smrti namreč še ni izvedenih v matičnih knjigah in v popolnosti najbrž nikoli ne bodo, in temu adekvatna je tudi preverjenost podatkovne baze Inštituta za novejšo zgodovino na temelju podatkov iz matičnih knjig. Baza temelji na imenskem seznamu žrtev s pripadajočimi podatki, na podlagi katerih je mogoče opravljati analize o strukturi žrtev. Trenutno je evidentiranih okoli 97.700 žrtev (število tako rekoč dnevno variira že zaradi korekcije določenih podatkov), ki so izgubile življenje v povezavi z vojnimi dogodki v času vojne in po končani vojni.

Rezultati strukturnih analiz odražajo oziroma potrjujejo dinamiko zgodovinskega dogajanja in raznovrstnost procesov v njegovem okviru. Druga svetovna vojna na Slovenskem je namreč potekala najprej kot kratkotrajna vojaška operacija aprila 1941 (z izjemo Primorske, ki je vpeta v vojno dogajanje že od junija 1940), potem več kot štiri leta trajajoča okupacija, v okviru katere so potekali odpor okupatorjem, okupatorjeva reakcija na ta odpor, pa tudi notranji spopad oziroma državljanska vojna med partizansko-revolucionarnim in njemu nasprotnim taborom, ki je sprejel tudi sodelovanje z okupacijskimi oblastmi, po že uradnem koncu vojne maja 1945 pa se je vojna na Slovenskem iztekla še v nasilen obračun zmagovalcev nad poraženci. Naznačeno dogajanje, ki so ga opredeljevale pokrajinske specifične pogoje z okupacijskimi sistemi, je izpostavilo praktično celotno prebivalstvo Slovenije raznovrstnim nasilnostim, ki so imele za posledico tudi številne smrtne žrtve. Število 97.700 smrtnih žrtev je predstavljalo na območju današnje Republike Slovenije kar 6,5 % odstotno izgubo prebivalstva, kar umešča Slovenijo med visoko prizadeta območja na evropskem zemljevidu. To je po množičnem izseljevanju Slovencev konec 19. in v začetku 20. stoletja ter po človeških izgubah med 1. svetovno vojno predstavljalo v nekaj desetletjih že tretjo hudo demografsko izgubo na Slovenskem.

Razčlemba podatkov o smrtnih žrtvah na vseslovenski ravni govori, da je vojna sicer prizadela prebivalstvo ne glede na starost in spol, toda še vedno je najbolj prizadela moško uniformirano prebivalstvo, tj. osebe, ki so bile vojaško dejavne. Moški predstavljajo kar 90 % vseh žrtev. Največ jih je padlo v partizanskih vojaških enotah (NOV in POS/POJ, NZ, VDV, JA) in sicer 27.902, med pripadniki protipartizanskih enot (legije, četniki, vaški stražarji, domobranci vseh treh formacij) jih je izgubilo življenje vsaj 15.342, med mobiliziranci v nemško vojsko je bilo 10.103 žrtev, v italijansko vojsko 1.315, v madžarsko 293. Obsežno skupino žrtev predstavlja civilno prebivalstvo, med katerim je bilo ugotovljeno 23.408 žrtev. Za 11.991 žrtev njihove udeležbe v vojni ni bilo mogoče natančneje ugotoviti. Najbolj so bile prizadete starostne skupine rojene v letih med 1919 in 1926, ko je umrlo 30.403 oseb z ugotovljenim letom rojstva v navedem časovnem razdobju, kar predstavlja skoraj tretjino vseh žrtev. Mladoletnih oseb je bilo med smrtnimi žrtvami okoli 5.500. Po socialni pripadnosti je večina žrtev pripadala kmečkemu stanu, sledita pa ji delavski in obrtniški sloj skupaj s pomožno delovno silo. Z ozirom na nacionalno homogenost slovenskega ozemlja je ogromna večina žrtev po nacionalni pripadnosti Slovencev,

med ostalimi so opazneje zastopani pripadniki nemške manjšine in Judje.

Glede števila žrtev je bila najbolj prizadeta Ljubljanska pokrajina (Dolenjska, Notranjska, Ljubljana), ki je utrpela skoraj 32.000 žrtev, kar predstavlja 9,5 % izgubo prebivalstva; približno ena tretjina teh žrtev je izgubila življenje v poveljnih pobojih. V strukturi žrtev odstopa Ljubljanska pokrajina v primerjavi z ostalimi pokrajinami po tem, da predstavljajo največjo skupino žrtve iz protipartizanskega oz. protikomunističnega tabora (čez 12.500), kar govori o ostrini notranjega slovenskega spopada v tej pokrajini. Izključno partizanske enote so izgubile čez 7.800 moštva, med aktivisti Osvobodilne fronte je žrtev okoli 1.600, visoko je število žrtev med civilisti, ki so skupaj s sodelavci partizanskega gibanja utrpeli blizu 7.000 žrtev.

Primorska je utrpela okoli 14.015 smrtnih žrtev, kar predstavlja 5,5 % delež tamkajšnjega prebivalstva, to pa je nekoliko pod slovenskim povprečjem. Med temi žrtvami je bilo več kot 6.600 pripadnikov partizanskih enot in več kot 4.100 civilnega prebivalstva.

Za okupacijsko območje Spodnja Štajerska oziroma za slovensko Štajersko z delom Dolenjske je raziskava ugotovila 29.852 smrtnih žrtev. To število predstavlja 5 % populacijsko izgubo.

Tamkajšnja žrtvoslovna slika je zopet specifična, saj predstavljajo največjo skupino žrtve iz vrst civilnega prebivalstva skupaj s sodelavci partizanskega gibanja, in sicer okoli 8.600, med mobiliziranci v nemško vojsko je žrtev blizu 7.900, v partizanskih enotah je bilo žrtev več kot 6.600, v Wehrmaschafu pa npr. 427.

Na Gorenjskem je med drugo svetovno vojno in zaradi nje izgubilo življenje 13.285 tamkajšnjih prebivalcev. To pa je predstavljalo kar 7 % populacijsko izgubo. Največjo skupino žrtev predstavljajo pripadniki partizanskih enot, več kot 4.900. Med civilnim prebivalstvom in sodelavci gibanja je bilo nekaj manj kot 3.000 žrtev, pripadniki tamkajšnjega domobranstva pa so utrpeli kakih 1.960 žrtev.

Na Koroškem, tj. v Mežiški dolini z Dravogradom, je bilo zopet največ žrtev med partizani in civilnim prebivalstvom. Tamkajšnjih 1.306 žrtev predstavlja 6,9 % izgubo prebivalstva.

Prekmurje je že zaradi obrobne lege in šibkega odporniškega gibanja zaradi vojne izgubilo 1.812 prebivalcev oziroma je utrpelo 1,9 % populacijsko izgubo. Med kategorijami smrtnih žrtev močno izstopajo civilisti, ki predstavljajo slabo polovico vseh prekmurskih žrtev, po večini pa gre za prekmurske Jude, umrle v holokavstu.

Ocenjuje se, da je v času vojne zaradi vojnih dogodkov umrlo okoli 83.000 oseb, bolj precizno oceno je iz različnih vzrokov težko podati. Ostale žrtve so v veliki večini izgubile življenje zaradi poveljnega notranjega obračuna (poveljnih pobojev), ki je bil mdr. v funkciji zavarovanja komunističnega prevzema oblasti. Vsaj 13.422 oseb (rezidentov današnjega območja Republike Slovenije) je bilo takrat pobitih brez uvedbe sodnega postopka, in samo slab odstotek oseb je bil usmrčen na podlagi obsodb sodišč.

Iz navedenega jasno izhaja, kako se podatki o številu smrtnih žrtev po posameznih pokrajinah precej razlikujejo tako glede relativne številčne prizadetosti kot tudi glede strukture žrtev. Razlike je mogoče natančneje pojasniti v kontekstu razčlenbe konkretnega historičnega dogajanja na posameznih območjih.

Med osnovna spoznanja nedvomno sodi ugotovitev, da so v ničemer izzvani vojni največ žrtev povzročili okupatorji. Daleč največ jih zakrivil nemški okupator, ki nosi neposredno odgovornost za najmanj 30.142 žrtev ali 31,4% vseh žrtev, pri čemer seveda niso upoštevane žrtve med

mobiliziranci v nemško vojsko. Partizanski tabor med povzročitelji zaseda drugo mesto, k čemur so mnogo prispevali povojni poboji.

Izsledke raziskave je skupina sorazmerno pogosto posredovala tako strokovni javnosti doma in v tujini kakor tudi širši domači javnosti. Posredovala jih je v obliki znanstvenih razprav, strokovnih prispevkov, intervjujev v različnih medijih, prek udeležbe na znanstvenih konferencah ter okroglih mizah itd. Člani skupine so bili vključeni v druge raziskovalne projekte, kjer so posredovali in poglobljali rezultate in spoznanja iz zadevne raziskave. Učinek oziroma posledično odmevnost raziskave sta precejšnja, kar je mogoče podkrepiti tudi z dejstvom, da želijo pridobiti podatke iz raziskave številni zgodovinarji raziskovalci (med njimi tudi iz tujine), dalje ljubiteljski zgodovinarji in študentje. V tem krogu je mogoče tudi v bodoče iskati uporabnike rezultatov raziskave. Na drugi strani bo interes do sedaj najštevilnejših uporabnikov raziskave, tj. upravnih enot in svojcev žrtev, ki so podatke potrebovali v različnih upravnih postopkih, v bodoče pričakovano usihal. Zaznati pa je porast poizvedb sorodnikov žrtev, vključno z mlado generacijo, ki pogosto želijo podatke iz povsem osebnih in pietetnih nagibov.

6. Ocena stopnje realizacije programa dela na raziskovalnem in zastavljenih raziskovalnih ciljev⁵

Program dela na raziskovalnem projektu je bil v celoti realiziran. Temeljna naloga je bila dokončati pregled slabe polovice matičnih knjig, ki jih v predhodnem projektnem obdobju glede na odobrena finančna sredstva in posledično kadrovske zmogljivosti ni bilo mogoče pregledati. Z zaključkom zadevnega projekta so matične knjige v celoti pregledane na vseh 58 upravnih enotah Republike Slovenije, vendar z določenim manjšim pridržkom - ker vpisi z vojno povzročenih smrti potekajo v matične knjige (oziroma matični register) še danes, je izpadel del – kjer pa ne gre za opaznejšo število – tistih vpisov, ki so bili na posameznih upravnih enotah izvedeni potem, ko je projektna skupina tam že končala raziskovalni pregled matičnih knjig.

Pregled mrliških matičnih knjig se je potrdil ne samo kot koristen, temveč tudi kot nujen raziskovalni, a hkrati tudi nekoliko proti pričakovanju izjemno dolgotrajen postopek. Seznam žrtev iz računalniške baze podatkov, ki je predstavljal pomemben, v nekaterih okoljih pa nujen temelj oziroma pripomoček za učinkovit pregled matičnih knjig, je bil na podlagi pregleda knjig pomembno dopolnjen in korigiran. Matične knjige so postale prvovrsten vir v kar številnih primerih, ko je bilo na njihovi osnovi mogoče v bazi INZ razkriti dvojnike ali celo trojnike ali pa v primerih, ko so bile ugotovljene nove žrtve; slednje velja v kar številnih primerih za žrtve med mobiliziranci v nemško vojsko, med izgnanci, otroci, za žrtve partizanskih usmrtitev. V tem pogledu so se raziskovalna pričakovanja pomembno potrdila. Vendar obstoji na drugi strani sorazmerno visok odstotek žrtev (40 %), ki so evidentirane v podatkovni bazi INZ, pa njihove identitete ni bilo mogoče preveriti v matičnih knjigah ali pa tega vira ni bilo mogoče polno izčrpati zaradi različnih vzrokov – če vpisi smrti v mrliško knjigo niso bili izvedeni; če iz vpisa ni razviden vzrok smrti; če je uničen t. i. mrliški arhiv; zaradi morebitne napake v bazi INZ ni bilo mogoče najti vpisa itd.

Na podlagi sistematičnega pregleda matičnih knjig je vzpostavljena mnogo bolj popolna in kredibilna podatkovna baza o žrtvah druge svetovne vojne in zaradi nje, kakor je bila popolna predhodno oblikovana baza podatkov. Posledično je bistveno višja tudi stopnja zanesljivosti

rezultatov analiz, izhajajočih iz teh podatkov, ki v kvantificirani obliki tudi mnogo bolj verodostojno odražajo zgodovinske procese na Slovenskem med okupacijo in neposredno po končani vojni. Z relativno visoko stopnjo zanesljivosti je mogoče ugotavljati strukturo žrtev in povzročiteljev njihove smrti glede na različne parametre in s tem zanesljiveje razbirati značaj druge svetovne vojne na Slovenskem.

7. Utemeljitev morebitnih sprememb programa raziskovalnega projekta oziroma sprememb, povečanja ali zmanjšanja sestave projektne skupine⁶

V izvajanju programa raziskovalnega projekta in v sestavi projektne skupine ni bilo sprememb.

8. Najpomembnejši znanstveni rezultati projektne skupine⁷

Znanstveni dosežek	
1.	COBISS ID 2915956 Vir: vpis v poročilo
Naslov	<i>SLO</i> TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. Litija med 2. svetovno vojno : posledice za ljudi. Kronika, 59, 2011, št. 3, str. 699-714.
	<i>ANG</i> TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. Litija during World War II : consequencis for the population. Kronika, 59, 2011, št. 3, pp. 699-714.
Opis	<i>SLO</i> Razprava razčlenjuje raznovrstno vojno nasilje na območju Litije, ki so ga povzročili nemški in italijanski okupator ter nasprotujoči si strani znotraj slovenskega naroda. Poleg materialne škode in trajnih vojnih posledic na prebivalstvu (npr. invalidnost) je na tem območju izgubilo življenje 967 ljudi oziroma dobrih 6 % prebivalstva.
	<i>ANG</i> The discussion analyses different kinds of wartime violence in the territory of Litija, caused by the German and Italian occupiers as well as the opposing Slovenian sides. Apart from material damage and permanent consequences that the war had on the population (for example, disabilities), 967 people or well over 6 % of the population lost their lives in this region.
Objavljeno v	Kronika, letnik 59, 2011, 3, str. 699-714.
Tipologija	1.01 Izvirni znanstveni članek
2.	COBISS ID 2888308 Vir: vpis v poročilo
Naslov	<i>SLO</i> TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. Vloga varnostno obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu : smrt ali usmrtitev. Prispevki za novejšo zgodovino, 51, 2011, št. 1, str. 207-220.
	<i>ANG</i> TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. The role of security and intelligence bodies of the partisan movement in the partisan judicial administration : Death or execution. Contribution to the Contemporary History, 51, 2011, Nr. 1, pp. 207-220.
Opis	<i>SLO</i> V razpravi so prikazane usmeritve in politična praksa Komunistične partije Slovenije, da bi s pomočjo represivnega aparata (Varnostno-obveščevalna služba, Oddelek za zaščito naroda) in pravosodnega sistema v okviru odporniškega gibanja svoje revolucionarno delovanje utemeljila kot zakonito.
	<i>ANG</i> The discussion focuses on the orientations and political practices of the Communist Party of Slovenia, striving to establish its revolutionary actions as legal by means of the repression apparatus (Intelligence and Security Service, Department for the Protection of People) and the judicial system in the context of the partisan camp.
Objavljeno v	Prispevki za novejšo zgodovino, letnik 51, 2011, št. 1, str. 201-220.

	Tipologija	1.01 Izvirni znanstveni članek	
3.	COBISS ID	2814580	Vir: vpis v poročilo
	Naslov	SLO	TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. Druga svetovna vojna in njene posledice za Belokranjce (1941-1945). Kronika, 58, 2010, št.3, str. 859-874.
		ANG	TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. World War II and its consequences for the inhabitants of White Carniola (1941-1945). Kronika, 58, 2010, Nr.3, pp. 859-874.
	Opis	SLO	Prispevek govori o tem, kako se je v vojnem vrtuncu, ki sta ga sprožila okupacija in razkosanje Slovenije s strani članic osi, znašla Bela krajina. Skuša prikazati, kako so njeno prebivalstvo prizadeli zgodovinski tokovi, ki so se odvijali po vojaški zasedbi, torej (oborožen) odpor dela prebivalstva okupatorju, okupatorsko in revolucionarno nasilje, kolaboracija, "medslovenski" konflikt. Posledice vojnih dogodkov obravnava s stališča smrtnih žrtev vojnega nasila, ki jih je utrpelo prebivalstvo Bele krajine.
		ANG	The paper describes how the turmoil of war caused by the Axis Powers' occupation and dismemberment of Slovenia affected White Carniola. Or more accurately, it seeks to demonstrate how the local inhabitants were affected by historical developments that took place in the wake of the military occupation, namely, the (armed) resistance of part of the population against the occupier, occupation and revolutionary violence, collaboration, konflikt between Slovenes. The consequences of wartime events are treated from the viewpoint of war fatalities among the population of White Carniola.
	Objavljeno v	Kronika, letnik 58, 3, 2010, str. 859-874.	
	Tipologija	1.01 Izvirni znanstveni članek	

9. Najpomembnejši družbeno-ekonomsko relevantni rezultati projektne skupine⁸

	Družbenoekonomsko relevantni dosežki		
1.	COBISS ID	2951540	Vir: vpis v poročilo
	Naslov	SLO	DEŽELAK-BARIČ, Vida, TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. The Methodology of Compiling the Second World War Casualties' List in Slovenia" : predavanje na mednarodni znanstveni konferenci: "The Loneliness of Victims: The Methodological, Ethical and Political Aspects of Counting the Second World War's Human Losses", ki sta jo organizirala European Network Remembrance and Solidarity in Madžarska akademija znanosti in umetnosti v Budimpešti 9. in 10. decembra 2011]. Budimpešta, 2011.
		ANG	DEŽELAK-BARIČ, Vida, TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja. "The Methodology of Compiling the Second World War Casualties' List in Slovenia" : The paper on an international scientific conference .: "The Loneliness of Victims: The Methodological, Ethical and Political Aspects of Counting the Second World War's Human Losses", organised by European Network Remembrance and Solidarity and Hungarien Academy of Science and Arts, Budapest, 9. and 10. December 2011. Budapest, 2011.
	Opis	SLO	V referatu so bili predstavljeni potek raziskave o smrtnih žrtvah na Slovenskem, historični kontekst, metodološka vprašanja in problemi v zvezi z raziskavo, načela popisa ter rezultati raziskave, ki bistveno odstopajo navzgor od predhodnih ocen glede števila smrtnih žrtev.
		ANG	The paper presents the processes of researching war casualties in Slovenia, the historical context, methodological issues and problems involved in the research, the principles of the census, as well as the results of the research, where the numbers are significantly higher than the previous

		evaluations of the number of deaths.
Šifra	B.03	Referat na mednarodni znanstveni konferenci
Objavljeno v	Program: An International Conference on the Loneliness of Victims : The Methodological, Ethical and Political Aspects of Countings the Second World War's Human Casualties, organised by the European Network Remembrance and Solidarity, German-Russian Museum Berlin-Kashrst, Institute of History of the Hungaria Academy of Sciences, 9-10. December 2011, Budapest, Hungary.	
Tipologija	2.15	Izvedensko mnenje, arbitražna odločba
2.	COBISS ID	2890612 Vir: vpis v poročilo
Naslov	SLO	DEŽELAK-BARIČ, Vida. Pogovor z zgodovinariko dr. Vido Deželak Barič o nacionalni zbirki podatkov o žrtvah druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji 1941-1945. Družina (Spletna izd.). [Spletna izd.], 5. jun. 2011, letn. 60, št. 23, 15 str, 66.453 znakov.
	ANG	DEŽELAK-BARIČ, Vida. Discussion with the Historian Dr. Vida Deželak Barič about the National Collection of Information on the Victims of World War II in Slovenia from 1941 to 1945. Družina Online release, 5 June 2011, volume 60, No. 23, 15 pages, 66.453 characters.
Opis	SLO	V intervjuju so predstavljeni historiat ter metodološka vprašanja večletnih raziskav tematike žrtev druge svetovne vojne. Podana je strukturna razčlemba smrtnih žrtev glede na povzročitelje, vojne statuse, pokrajine, časovne pasove in druge parametre. Opravljena je primerjava populacijske izgube na Slovenskem z izgubami v evropskem prostoru.
	ANG	The Interview presents the history and methodological issues involved in the years of researching the victims of World War II. A structural analysis of casualties with regard to causes, wartime statues, regions, time periods and other parameters has been carried out. The losses of the population in Slovenia have been compared to the losses in the European space.
Šifra	F.02	Pridobitev novih znanstvenih spoznanj
Objavljeno v	Družina Spletna izdaja, 5. jun.2011, letnik 60, št. 23, 15 strani, 66.453 znakov.	
Tipologija	1.22	Intervju
3.	COBISS ID	2155124 Vir: vpis v poročilo
Naslov	SLO	TOMINŠEK ČEHULIČ, Tadeja, ŠORN, Mojca, RENDLA, Marta, DOBAJA, Dunja. Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, [1997-]. Podatkovna zbirka. http://www.sistory.si/smrtne-zrtve.html .
	ANG	TOMINŠEK ČEHULIČ, Tadeja, ŠORN, Mojca, RENDLA, Marta, DOBAJA, Dunja. Casualties among the Population in the Territory of the Republic of Slovenia During and Immediately After World War II. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, [1997-]. Database. http://www.sistory.si/smrtne-zrtve.html .
Opis	SLO	V interno računalniško bazo so zajete raznovrstne kategorije podatkov za okoli 97.700 smrtnih žrtev. Baza je osnova za izvajanje evalvacije, opravljanje strukturnih analiz in servisiranje podatkov za državne in druge potrebe. Javna objava na spletni strani trenutno obsega podatke o 50.000 smrtnih žrtvah, ki jih je bilo mogoče v dosedanji raziskavi preveriti na podlagi sistematičnega pregleda matičnih knjig.
	ANG	The internal computer database includes various categories of information for approximately 97.700 deaths.

	Šifra	F.02 Pridobitev novih znanstvenih spoznanj	
	Objavljeno v	http://www.sistory.si/smrtno-zrtve.html .	
	Tipologija	2.20 Zaključena znanstvena zbirka podatkov ali korpus	
4.	COBISS ID	3031412	Vir: vpis v poročilo
	Naslov	SLO	DEŽELAK-BARIČ, Vida. <i>Vojna je postajala iz leta v leto bolj krvava</i> . Delo (Ljubl.), 17. maj 2012, 54, št. 112, str. 16. http://www.delo.si/druzba/znanost/vojna-je-postajala-iz-leta-v-letu-bolj-krvava.html .
		ANG	The war was becoming increasingly bloody every year.
	Opis	SLO	V intervjuju je ob naznačeni metodologiji dela podana strukturna analiza smrtnih žrtev na Slovenskem v času druge svetovne vojne in neposredno po njej. Med drugim je izpostavljen vidik časovne dinamike smrtnosti, ki izkazuje, da je vojna iz leta v leto terjala višje število človeških življenj. Čeprav je bila vojna končana že maja 1945, je zaradi povojnega revolucionarnega obračuna največ smrtnih žrtev terjalo prav leto 1945.
		ANG	In the interview the methodology of work is described and the structural analysis of deaths in Slovenia during and immediately after World War II is presented. Among other issues the aspect of the temporal dynamics of deaths is underlined, showing that the war claimed a larger number of human lives every year. Although the war already ended in May 1945, the largest number of deaths took place this very year due to the post war revolutionary retaliation.
	Šifra	F.02 Pridobitev novih znanstvenih spoznanj	
	Objavljeno v	Delo (Ljubl.), 17. maj 2012, 54, št. 112, str. 16. http://www.delo.si/druzba/znanost/vojna-je-postajala-iz-leta-v-letu-bolj-krvava.html .	
	Tipologija	1.22 Intervju	

10. Drugi pomembni rezultati projektne skupine⁹

Celokupna računalniška baza podatkov trenutno sicer še ni neposredno dostopna javnosti, ker evalvacija in urejevanje podatkov za javno objavo še potekata, vendar je projektna skupina vzporedno s fazo pregledovanja matičnih knjig tudi pripravljala podatke za njihovo sukcesivno objavljanje na spletni strani Sistory.si. Na omenjenem portalu so trenutno objavljeni podatki za več kot 50.000 žrtev 2. svetovne vojne; ti podatki predstavljajo pomembno informacijsko bazo, po kateri posega širok krog uporabnikov. S ciljem čim širše diseminacije in nazorne prezentacije obsežne baze podatkov oziroma analiz, projektna skupina sodeluje s programom Raziskovalna infrastruktura Slovensko zgodovinopisje, ki ima za nalogo digitalizacijo in spletno objavljanje slovenskih historičnih vsebin, ki so najbolj frekventne ter popularizacijo zgodovinopisja v širši javnosti. Ker omenjeni portal tehnološko platformo nadgrajuje v smeri interaktivnosti in vizualizacije gradiva, je za obravnavano podatkovno bazo v teku priprava (inter)aktivnega historičnega zemljevida z animiranimi informacijami in grafi. Zemljevid in grafi bodo neposredno povezani s podatkovno bazo, katero bo mogoče po potrebi dopolnjevati z novimi podatki in bo nadgrajena z vsebinsko kompatibilnimi projekti. Na spletni strani so objavljene tudi informacije o metodologiji in poteku izvajanja zadevne raziskave ter o glavnih rezultatih raziskovalnega procesa.

S stališča diseminacije rezultatov raziskave je poleg znanstvenih in strokovnih prispevkov vredno opozoriti še na precej številne predstavitve raziskave tematike žrtev druge svetovne vojne in zaradi nje, ki so jih opravili člani projektne skupine v različnih medijih, pri čemer je opazen širok interes javnosti za rezultate raziskave te tematike.

11. Pomen raziskovalnih rezultatov projektne skupine¹⁰

11.1. Pomen za razvoj znanosti¹¹

SLO

Najprej je seveda potrebno poudariti, da je ugotavljanje števila žrtev in okoliščin njihove smrti samo po sebi ena temeljnih nalog zgodovinske stroke v primeru vseh vojn in podobnih nasilnih zgodovinskih dogodkov. Podatki o smrtnih žrtvah so namreč neizogiben kriterij za natančnejše ugotavljanje silovitosti in značaja vojnega konflikta.

Rezultati zadevnega raziskovalnega projekta imajo nedvomno dolgoročni pomen za slovensko zgodovinsko. S tem, ko je predhodnim raziskovalnim fazam, ki so rezultirale v oblikovanju obsežne podatkovne baze o žrtvah druge svetovne vojne, sledil še sistematičen pregled matičnih knjig, se je pomembno povečala zanesljivost podatkov, tako glede števila žrtev v celoti kot tudi glede zanesljivosti podatkov pri posamezni žrtvi, in poslej o tej tematiki ne bo več mogoče razpravljati le na podlagi približnih ocen. To je mogoče trditi kljub zavedanju, da seznam ni povsem popoln, ker je takšna pač usoda podobnih raziskav v vseh okoljih, ki jih je druga svetovna vojna izraziteje prizadela. Kljub omenjeni pomanjkljivosti, ko je mogoče govoriti o bolj ali manj zanesljivem kvantifikacijskem približku, pa je mogoče oceniti, da zbrani podatki že sedaj zanesljivo odražajo globalna razmerja med posameznimi kategorijami podatkov in s tem odpirajo uvid v zgodovinsko dogajanje in precizirajo procese na Slovenskem v času vojne in povojnem obdobju. Velja poudariti tudi v tujini izrečeno oceno, po kateri je slovenska raziskava, ki upošteva vse žrtve, zaradi obvladljivega teritorija pri identifikaciji žrtev dosegla presenetljive rezultate.

Sam seznam žrtev druge svetovne vojne in neposrednega povojnega obdobja predstavlja eno ključnih dopolnil kvantitativne narave oziroma kategorijo objektivnih dejstev, ki jih bo v nadaljnjih raziskavah dogajanja med drugo svetovno vojno na Slovenskem potrebno kot take upoštevati, s čimer pa se bo bistveno zožil manevrski prostor za zadevne prelahkotne, napačne, zlonamerne ali celo ideološko obremenjene interpretacije tedanjih procesov na slovenskih tleh. Z analitičnim prikazom strukture žrtev po posameznih kategorijah bo zgodovinske stroki olajšano samo prepoznavanje in hkrati ovrednotenje temeljnih procesov, ki so na Slovenskem potekali med drugo svetovno vojno in to ne le s kvantitativnega temveč tudi s kvalitativnega, vsebinskega vidika oziroma bo na tej podlagi mogoče zanesljiveje identificirati naravo vojne. Vsakršne ocene bodo z navajanjem oziroma z uporabo seznama žrtev pridobile na kredibilnosti in hkrati tudi na zanesljivosti. Seznam oziroma rezultati projekta bodo lahko predstavljali osnovo za nove, temeljitejše in strukturno bolj razgibane in inovativne raziskave medvojnega dogajanja, v celoti in vsaj posredno pa bodo pomembno prispevali k znanstveni analizi sodobne slovenske zgodovine, tj. nadaljnega proučevanja poteka te vojne, rezultatov in bilance te vojne za slovenski narod oziroma za ozemlje današnje Republike Slovenije. Tu ne mislimo samo na dogajanje med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, temveč tudi na kasnejša obdobja. Zanimarjiv ni tudi pomen zbranih podatkov za potencialne raziskave v okviru drugih disciplin, npr. zgodovinske demografije. Pomen raziskave hkrati presega okvir slovenskega prostora, saj so njeni rezultati pomembni oziroma nepogrešljivi v primerjalnih analizah žrtvoslovnih slik tako v nekdanjem jugoslovanskem kot širšem evropskem kontekstu.

ANG

First we should emphasise, of course, that determining the number of fatalities and the circumstances of their death is in itself one of the basic tasks of the historiographic profession in case of all wars or similar violent historical events. Data about deaths are a vital criterion for a more precise identification of the violence and character of military conflicts.

The results of the research project under consideration undoubtedly have a long term significance for the Slovenian historiography. As a systematic review of civil registers followed the preceding stages of the research, which had resulted in the establishment of an extensive database on the victims of World War II, the reliability of the information therein increased substantially – with regard to the number of victims in general as well as to the certainty of information about individual victims. Hereafter discussions on the basis of rough estimates will no longer be possible. We can state this despite the awareness that the list is still not completely perfect – such is simply the fate of all similar research, undertaken in the areas more severely affected by World War II. However, despite these shortcomings – as we can only talk about a more or less reliable approximate quantification – we can also assess the collected information as currently already reliably reflecting the global relations between the individual data categories, thus providing an insight into the historical events and outlining precisely the processes taking place in Slovenia during the war and in the post war period. We should also underline the assessment stated abroad, according to which the Slovenian research, which takes account of all the victims, has achieved surprising results due to a controllable size of the territory involved in the identification of victims.

The list of victims of World War II and the immediate post war period itself represents one of the key supplements of a quantitative nature, or a category of objective facts, which will have to be taken into account as such during any further research of the events taking place in Slovenia during World War II. In this way the latitude for overly gentle, incorrect, misleading or even ideological interpretations of the processes taking place in Slovenia at that time will be much more restricted. The analytical overview of the structure of victims according to individual categories will facilitate the very recognition and also evaluation of the basic processes occurring in Slovenia during World War II in the historiographic science, not only from the quantitative, but also from the qualitative, substantive viewpoint. These foundations will allow for a more reliable identification of the nature of war. By referring to or using the list of victims all the evaluations will be more credible and also more reliable. The list or the results of this project will represent the basis for new, more thorough and structurally more dynamic and innovative research of wartime events, while it will be, in its totality or at least indirectly, an important contribution to the scientific analysis of the contemporary Slovenian history, that is, to the further study of the course of this war, its results and consequences for the Slovenian nation or for the territory of the today's Republic of Slovenia. Here we are not only referring to the developments during and immediately after World War II, but also in the subsequent periods. The significance of the collected information for the potential research in the context of other disciplines, for example historical demography, is also not negligible. The importance of the research also transcends the context of the Slovenian territory, since its results are important or indispensable in the comparative analyses of the structure of victims in the former Yugoslav as well as wider European context.

11.2. Pomen za razvoj Slovenije¹²

SLO

Vprašanja o tem, kolikšno populacijsko izgubo je povzročila druga svetovna vojna na Slovenskem, katere kategorije prebivalstva so bile z vojno prizadete, kdo vse je povzročal smrti, v kakšnih okoliščinah so ljudje umirali, kje ležijo njihovi posmrtni ostanki (kadar grob ni znan) itd., so vprašanja, ki slovensko javnost še vedno vznemirjajo. To kaže, da je tematika še vedno odprta in družbeno pomembna. Nenazadnje takšno ugotovitev potrjujejo še vedno prisotne družbene polemike na različnih ravneh. Pomen raziskave se je v preteklosti in se bo tudi v bodoče potrjeval v iskanju konkretnih podatkov o posameznih žrtvah vojne, ki bodo tudi v bližnji prihodnosti državi in državljanom služili pri različnih upravnih ali celo sodnih postopkih. Posameznikom in njihovim družinam bo z dostopnostjo do teh podatkov olajšano spoznavanje družinske in lokalne preteklosti.

Ker je bil cilj projekta ugotoviti prav vse žrtve ne glede na izvor in predvsem ne glede na njihovo medvojno vlogo, je z uspešnim dokončanjem projekta tudi nepreklicno konec zamolčanosti določenih kategorij žrtev. V nekem smislu je s tem, ko je za določeno število ljudi bilo ugotovljeno, da so umrli, paradoksalno s tem javno po desetletjih tudi priznано, da so sploh obstajali oziroma živeli. Enoten popis in enotna objava podatkov za vse žrtve ima tako nedvomno pomemben simbolni in siceršnji pomen v vzpostavljanju pietetnega in spoštljivega odnosa do vseh mrtvih, ki so izgubili življenje zaradi vojne in z vojno povezanimi dogodki. Rezultati raziskav, ki so bile opravljene ob zbiranju samih imen žrtev in predvsem ob ugotavljanju okoliščin njihove smrti in ki so v sintetični obliki zbrani kot generalije posameznih žrtev, predstavljajo svojevrstno in bogato bazo podatkov za temeljitejšo spoznavanje tragične usode Slovencev med drugo svetovno vojno. Ta vojna je zapustila globoke rane v materialni in duhovni zapuščini tako naroda kot celote kot tudi posameznikov, ki se v veliki meri prenašajo na mlajše generacije. Sam seznam žrtev in tudi same »gole« številke naj bi pripomogle k zmanjšanju ostrine ideoloških pogledov na eni ter k bolj uravnoteženemu pogledu na slovensko preteklost na drugi strani. Sami po sebi zbrani podatki o slovenskih žrtvah vojne sicer ne bodo vodili k odpravi različnih gledanj na preteklost, a ob drugih družbenih procesih bodo tak trend nedvomno podpirali če že ne pospeševali. Zadevne razprave naj bi se zato umirile in predvsem operirale s preverljivimi oziroma že preverjenimi dejstvi.

ANG

The issue of the population loss caused by World War II in Slovenia; which categories of the population suffered due to the war; who caused deaths; in what circumstances the people died; where their remains were buried (when the locations of the graves are not known), and so on – these questions still trouble the Slovenian public. It looks the topic has still not been put to rest and remains a socially important issue. After all, this observation is confirmed by the still

evident social debates at the various levels. The searches for concrete information about the individual victims of the war have confirmed and will keep confirming the significance of this research. The information will also serve the state and its citizens during various administrative or even judicial proceedings in the near future. By accessing this information individuals and their families will also be able to learn about their family and local past.

Because the goal of this project was to identify all the victims regardless of their origins and especially regardless of their role during the war, its successful completion also means that certain categories of victims are, finally, no longer ignored. Paradoxically, in a certain sense the fact that the death of a certain number of people has finally been established also means an admission of their very existence, after decades of silence. Thus the single census and publication of information about all the victims undoubtedly has an important symbolical and general significance for the establishment of a respectful attitude to all those who lost their lives because of the war and the events related to it.

The results of the research carried out during the collection of the victims' names and especially during the establishment of the circumstances of their death, gathered in the synthetic form as the general information about individual victims, represent a unique and rich database, providing a more thorough knowledge about the tragic fate of Slovenians during World War II. World War II has left deep wounds in the material and spiritual heritage of the nation as a whole as well as of the individuals, and these wounds are, to a great extent, passed on to the younger generations. The list of victims itself, as well as the "bare" numbers, are hopefully going to contribute to a less severe ideological outlook on the one hand and to a more balanced attitude towards the Slovenian past on the other hand. In itself the information gathered about the Slovenian war fatalities may not result in the abolishment of different perspectives of the past. However, in combination with other social processes this information will undoubtedly support if not promote such a trend. The related debates should therefore be appeased, and they should, first and foremost, start operating with verifiable or verified facts.

12.Vpetost raziskovalnih rezultatov projektne skupine.

12.1.Vpetost raziskave v domače okolje

Kje obstaja verjetnost, da bodo vaša znanstvena spoznanja deležna zaznavnega odziva?

- v domačih znanstvenih krogih
- pri domačih uporabnikih

Kdo (poleg sofinancerjev) že izraža interes po vaših spoznanjih oziroma rezultatih?¹³

Podatke in spoznanja raziskave potrebujejo raziskovalci zgodovine druge svetovne vojne, raziskovalci komunističnega prevzema oblasti ipd. Dalje izražajo interes raziskovalne in muzejske ustanove. Posledično so člani projektne skupine večkrat vabljeni na znanstvene posvete ali kot avtorji prispevkov pri različnih publikacijah. Pogostokrat iščejo podatke amaterski zgodovinarji, publicisti in časniki, upravni in sodni organi, civilna združenja, privatne osebe – predvsem sorodniki žrtev.

12.2.Vpetost raziskave v tuje okolje

Kje obstaja verjetnost, da bodo vaša znanstvena spoznanja deležna zaznavnega odziva?

- v mednarodnih znanstvenih krogih
- pri mednarodnih uporabnikih

Navedite število in obliko formalnega raziskovalnega sodelovanja s tujini raziskovalnimi inštitucijami:¹⁴

Vpetost raziskave v tuje okolje se manifestira predvsem v sodelovanju na mednarodnih znanstvenih konferencah. Zanimanje za problematiko vojnih žrtev se namreč povečuje, posebej če nova dognanja spreminjajo dosedanja uveljavljena gledanja ali celo zadevne stereotipe. Marsikje s sistematičnimi raziskavami šele pričenjajo, kar ob materialnih predpogojih odpira

slovenskim raziskovalcem širše možnosti za vključevanje v tuje okolje na institucionalni ravni v bližnji prihodnosti.

Kateri so rezultati tovrstnega sodelovanja:¹⁵

Ker v tujini marsikje šele dobro pričenjajo s sistematičnimi raziskavami problematike žrtev je v trenutni fazi pomembna že dejstvo, da je slovenska raziskava v tujini postala prepoznavna, četudi trenutno še brez formalnega institucionalnega sodelovanja. Tozadevno naj omenimo udeležbo na mednarodni konferenci Osamljenost žrtev: metodološki, etični in politični aspekti ugotavljanja števila človeških izgub med 2. svetovno vojno («The Loneliness of Victims: The Methodological, Ethical and Political Aspects of Counting the Second World War's Human Losses»), ki je potekala v Budimpešti decembra 2011. Organizirala jo je organizacija »European Network Remembrance and Solidarity«, ki trenutno združuje raziskovalne potenciale s področja raziskovanja totalitarizmov in njihovih posledic predvsem iz Nemčije, Poljske, Madžarske, Češke in Avstrije. V tej povezavi, kakor tudi v povezavi z Institutom za savremenu historijo iz Beograda se odpirajo možnosti za morebitno institucionalno sodelovanje.

C. IZJAVE

Podpisani izjavljam/o, da:

- so vsi podatki, ki jih navajamo v poročilu, resnični in točni
- se strinjamo z obdelavo podatkov v skladu z zakonodajo o varstvu osebnih podatkov za potrebe ocenjevanja in obdelavo teh podatkov za evidence ARRS
- so vsi podatki v obrazcu v elektronski obliki identični podatkom v obrazcu v pisni obliki
- so z vsebino letnega poročila seznanjeni in se strinjajo vsi soizvajalci projekta
- bomo sofinancerjem istočasno z zaključnim poročilom predložili tudi študijo ali elaborat, skladno z zahtevami sofinancerjev

Podpisi:

*zastopnik oz. pooblaščen oseba
raziskovalne organizacije:*

in

vodja raziskovalnega projekta:

Inštitut za novejšo zgodovino

Vida Deželak-Barič

ŽIG

Kraj in datum:

Oznaka prijave: ARRS-CRP-ZP-2012-05/6

¹ Zaradi spremembe klasifikacije je potrebno v poročilu opredeliti raziskovalno področje po novi klasifikaciji FOS 2007 (Fields of Science). Prevaljalna tabela med raziskovalnimi področji po klasifikaciji ARRS ter po klasifikaciji FOS 2007 (Fields of Science) s kategorijami WOS (Web of Science) kot podpodročji je dostopna na spletni strani agencije (<http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/preslik-vpp-fos-wos.asp>). [Nazaj](#)

² Podpisano izjavo sofinancerja/sofinancerjev, s katero potrjuje/jo, da delo na projektu potekalo skladno s programom, skupaj z vsebinsko obrazložitvijo o potencialnih učinkih rezultatov projekta obvezno priložite obrazcu kot priponko (v skeniranem PDF formatu) in jo v primeru, da poročilo ni polno digitalno podpisano, pošljite po pošti na Javno agencijo za raziskovalno dejavnost RS. [Nazaj](#)

³ Napišite povzetek raziskovalnega projekta (največ 3.000 znakov v slovenskem in angleškem jeziku) [Nazaj](#)

⁴ Napišite kratko vsebinsko poročilo, kjer boste predstavili raziskovalno hipotezo in opis raziskovanja. Navedite ključne ugotovitve, znanstvena spoznanja, rezultate in učinke raziskovalnega projekta in njihovo uporabo ter sodelovanje s tujimi partnerji. Največ 12.000 znakov vključno s presledki (približno dve strani, velikosti pisave 11). [Nazaj](#)

⁵ Realizacija raziskovalne hipoteze. Največ 3.000 znakov vključno s presledki (približno pol strani, velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

Zaključno poročilo o rezultatih ciljnega raziskovalnega projekta - 2012

⁶ V primeru bistvenih odstopanj in sprememb od predvidenega programa raziskovalnega projekta, kot je bil zapisan v predlogu raziskovalnega projekta oziroma v primeru sprememb, povečanja ali zmanjšanja sestave projektne skupine v zadnjem letu izvajanja projekta (obrazložitev). V primeru, da sprememb ni bilo, to navedite. Največ 6.000 znakov vključno s presledki (približno ena stran, velikosti pisave 11). [Nazaj](#)

⁷ Znanstveni in družbeno-ekonomski dosežki v programu in projektu so lahko enaki, saj se projektna vsebina praviloma nanaša na širšo problematiko raziskovalnega programa, zato pričakujemo, da bo večina izjemnih dosežkov raziskovalnih programov dokumentirana tudi med izjemnimi dosežki različnih raziskovalnih projektov.

Raziskovalni dosežek iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) vpišete tako, da izpolnite COBISS kodo dosežka – sistem nato sam izpolni naslov objave, naziv, IF in srednjo vrednost revije, naziv FOS področja ter podatek, ali je dosežek uvrščen v A'' ali A'. [Nazaj](#)

⁸ Znanstveni in družbeno-ekonomski dosežki v programu in projektu so lahko enaki, saj se projektna vsebina praviloma nanaša na širšo problematiko raziskovalnega programa, zato pričakujemo, da bo večina izjemnih dosežkov raziskovalnih programov dokumentirana tudi med izjemnimi dosežki različnih raziskovalnih projektov.

Družbeno-ekonomski rezultat iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) vpišete tako, da izpolnite COBISS kodo dosežka – sistem nato sam izpolni naslov objave, naziv, IF in srednjo vrednost revije, naziv FOS področja ter podatek, ali je dosežek uvrščen v A'' ali A'.

Družbenoekonomski dosežek je po svoji strukturi drugačen, kot znanstveni dosežek. Povzetek znanstvenega dosežka je praviloma povzetek bibliografske enote (članka, knjige), v kateri je dosežek objavljen.

Povzetek družbeno ekonomsko relevantnega dosežka praviloma ni povzetek bibliografske enote, ki ta dosežek dokumentira, ker je dosežek sklop več rezultatov raziskovanja, ki je lahko dokumentiran v različnih bibliografskih enotah. COBISS ID zato ni enoznačen izjemoma pa ga lahko tudi ni (npr. v preteklem letu vodja meni, da je izjemen dosežek to, da sta se dva mlajša sodelavca zaposlila v gospodarstvu na pomembnih raziskovalnih nalogah, ali ustanovila svoje podjetje, ki je rezultat prejšnjega dela ... - v obeh primerih ni COBISS ID). [Nazaj](#)

⁹ Navedite rezultate raziskovalnega projekta iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) v primeru, da katerega od rezultatov ni mogoče navesti v točkah 7 in 8 (npr. ker se ga v sistemu COBISS ne vodi). Največ 2.000 znakov vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹⁰ Pomen raziskovalnih rezultatov za razvoj znanosti in za razvoj Slovenije bo objavljen na spletni strani: <http://sicris.izum.si/> za posamezen projekt, ki je predmet poročanja [Nazaj](#)

¹¹ Največ 4.000 znakov vključno s presledki [Nazaj](#)

¹² Največ 4.000 znakov vključno s presledki [Nazaj](#)

¹³ Največ 500 znakov vključno s presledki (velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

¹⁴ Največ 500 znakov vključno s presledki (velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

¹⁵ Največ 1.000 znakov vključno s presledki (velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

Obrazec: ARRS-CRP-ZP/2012-05 v1.00c
1F-F8-1F-8C-3D-89-6D-07-E5-DD-92-EA-16-FF-26-DB-DF-70-B6-E1

Ciljni raziskovalni program

Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej

Šifra: V6-1035

Čas trajanja: 1. 10. 2010-30. 9. 2012

ELABORAT

UVOD

I.

Raziskovalni pregled matičnih knjig je predstavljal tretjo raziskovalno fazo v večletni raziskavi tematike smrtnih žrtev, ki jih je na Slovenskem povzročila druga svetovna vojna in tudi dogajanje neposredno po njej, kadar je le-to bilo v najtesnejši povezavi s procesi in dogodki v času druge svetovne vojne. Po opravljeni prvi in drugi fazi raziskave, v katerih je projektna skupina pregledala relevantno literaturo – predvsem literaturo s sezname smrtnih žrtev, dalje ustrezne tiskane vire, arhivske fonde in dokumentacijsko gradivo v arhivskih in muzejskih ustanovah itd., je nastal imenski seznam s pripadajočimi podatki za okoli 90.000 smrtnih žrtev. Seznam je bil pričakovano nepopoln in delno nezanesljiv, kar so kasneje potrdile nadaljnje raziskave, vendar je predstavljal izjemno pomembno podatkovno bazo oziroma je bil predpogoj za čim bolj učinkovit pregled matičnih knjig.

Temeljni cilj raziskave v celoti kakor tudi njenih posameznih raziskovalnih faz je bil ugotoviti kolikor mogoče natančno število smrtnih žrtev in na osnovi podrobnejše identifikacije na podlagi osebnih podatkov ter podatkov o okoliščinah smrti ugotoviti tudi strukturo smrtnih žrtev. Zgodovinopisna stroka je namreč izhajala s stališča, da lahko samo natančna in celovita raziskava tega vidika zgodovinskega dogajanja predstavlja izhodišče za celovito obravnavo tako problematike smrtnih žrtev v ožjem smislu kakor tudi za natančnejšo ugotovitev značaja druge svetovne vojne na Slovenskem. Z dokončanjem pregleda mrliških matičnih knjig in njim pripadajočega arhivskega gradiva, ter delno opravljenega pregleda tudi rojstnih matičnih knjig, kadar so to narekovale raziskovalne potrebe, je izčrpan eden izmed najpomembnejših virov na področju raziskave o smrtnih žrtvah druge svetovne vojne in neposredno po njej.

Projektna skupina je imela v zadevnem in predhodnem identičnem projektu za temeljno nalogo opraviti raziskovalni pregled predvsem mrliških matičnih knjig in na tej osnovi izvesti evalvacijo podatkovne baze o žrtvah druge svetovne vojne. Podatkovna baza o žrtvah druge svetovne vojne je bila vzpostavljena na Inštitutu za novejšo zgodovino na podlagi že omenjenih različnih faz zbiranja podatkov, nastajati pa je začela v letu 1997. V zadnjem projektnem obdobju 2010–2012 je delo potekalo in bilo tudi zaključeno na 31 upravnih enotah Republike Slovenije in sicer na naslednjih upravnih enotah: Upravna enota Kočevje, Upravna enota Ribnica, Upravna enota Cerknica, Upravna enota Trebnje, Upravna

enota Škofja Loka, Upravna enota Kranj, Upravna enota Šmarje pri Jelšah, Upravna enota Slovenska Bistrica, Upravna enota Slovenske Konjice, Upravna enota Mozirje, Upravna enota Žalec, Upravna enota Brežice, Upravna enota Krško, Upravna enota Sevnica, Upravna enota Lenart, Upravna enota Ljutomer, Upravna enota Ormož, Upravna enota Gornja Radgona, Upravna enota Pesnica, Upravna enota Ruše, Upravna enota Radlje ob Dravi, Upravna enota Dravograd, Upravna enota Ravne na Koroškem, Upravna enota Slovenj Gradec, Upravna enota Murska Sobota, Upravna enota Lendava, Upravna enota Sežana, Upravna enota Ilirska Bistrica, Upravna enota Ajdovščina, Upravna enota Nova Gorica, Upravna enota Tolmin. S tem je povsem zaključen raziskovalni pregled matičnih knjig na vseh 58 obstoječih upravnih enotah Republike Slovenije oziroma na okoli 200 matičnih in krajevnih uradih, ki hranijo ali so hranili matične knjige in njim pripadajoče arhivsko gradivo. V zadnjem dveletnem obdobju so člani skupine opravili 381 dni terenskega dela na pristojnih uradih, kjer so digitalno dokumentirali podatke iz matičnih knjig, arhivskih gradiv in matičnega registra. Digitalno dokumentirane podatke so nato analizirali na delovnem mestu in njihove vsebine vnašali v podatkovno bazo Inštituta za novejšo zgodovino.

Cilj raziskovalnega postopka je bil vzpostaviti čim bolj popolno in preverjeno podatkovno bazo o žrtvah druge svetovne in neposredno po njej oziroma o žrtvah povojnih pobojev. Ta cilj je bil do konca projektne obdobja tudi realiziran, vendar z rezultatom, kot so ga omogočile objektivne okoliščine. Kar precej vpisov smrti namreč še ni izvedenih v matičnih knjigah in v popolnosti vpisi najbrž tudi ne bodo nikoli izvedeni. Adekvatna omenjeni objektivni danosti je neizogibna tudi stopnja preverjenosti podatkovne baze Inštituta za novejšo zgodovino na temelju podatkov iz matičnih knjig. Na podlagi matičnih knjig je bilo namreč zaradi nepopolno izvedenih vpisov mogoče preveriti podatke samo za 60 % smrtnih žrtev, ki so sicer zabeležene v inštitutski podatkovni bazi.

Zasnova podatkovne baze, ki je bila v javnosti že večkrat predstavljena, temelji na imenskem seznamu žrtev s pripadajočimi podatki, kakor je to bilo opredeljeno v metodologiji že ob samem izhodišču raziskave. Podatkovna baza omogoča uvid v število smrtnih žrtev, večji nabor podatkov, ki jih je skupina skušala pridobiti za vsako osebo, ki je življenje izgubila z vojno povezanimi dogodki, pa omogoča tudi izvedbo raznovrstnih analiz o strukturi žrtev. Ob zaključku raziskave je evidentiranih okoli 97.700 žrtev, ki so izgubile življenje v povezavi z vojnimi dogodki v času vojne in po končani vojni, pri čemer je treba poudariti, da število žrtev kakor tudi številke, ki zadevajo posamezne kategorije podatkov v zvezi z žrtvami tako rekoč dnevno variira z vsakršno spremembo v podatkovni bazi, do katerih prihaja zaradi korekcije posameznih podatkov ali pa vnosov novih podatkov iz raznovrstnih virov.

Celokupni rezultati raziskave, tj. ugotovljeno število smrtnih žrtev zaradi druge svetovne vojne ter strukturalna analiza zbranih podatkov, odražajo oziroma potrjujejo dinamiko zgodovinskega dogajanja in raznovrstnost procesov v njegovem okviru. Druga svetovna vojna na Slovenskem je namreč potekala najprej kot kratkotrajna vojaška operacija aprila 1941 (z izjemo Primorske, ki je vpeta v vojno dogajanje že od junija 1940), potem več kot štiri leta trajajoča okupacija, v okviru katere so potekali odpor okupatorjem, okupatorjeva reakcija na ta odpor, pa tudi notranji spopad oziroma državljanska vojna med partizansko-revolucionarnim in njemu nasprotnim taborom, ki je sprejel tudi sodelovanje z okupacijskimi oblastmi. Po že uradnem koncu vojne maja 1945 pa se je vojna na Slovenskem iztekla še v nasilen obračun zmagovalne strani s poraženo. Naznačeno dogajanje, ki so ga opredeljevale pokrajinske specifike, le-te pa so bile bistveno pogojene z okupacijskimi sistemi, je praktično celotno prebivalstvo Slovenije izpostavilo raznovrstnim nasilnostim, ki so imele za posledico, kot je bilo že ugotovljeno, tudi številne smrtne žrtve.

II.

Pri raziskavi problematike smrtnih žrtev druge svetovne vojne in uporabi matičnih knjig v zvezi s postopki evalvacije podatkovne baze je močno prihajala do izraza razkosit slovenskega ozemlja kot posledica okupacije slovenskega ozemlja s strani različnih okupatorjev. Slovenski narod je bil z aprilsko vojno leta 1941 namreč okupiran in razkosan med tri okupatorske države, tj. Nemčijo, Italijo in Madžarska. Največji delež ozemlja si je prilastila Nemčija, ki je zasedla Štajersko, Mežiško dolino, Gorenjsko in severovzhodni del Dolenjske. Italijanski okupator je dobil večino Dolenjske in Notranjske ter Ljubljano, madžarski je zasedel Prekmurje, najmanjši delež, in sicer območje okoli Obrežja in Bregane, pa je prišlo tudi pod Neodvisno državo Hrvaško. Nemški okupator je zasedeno ozemlje organiziral v okviru dveh začasnih pokrajinskih upravnih enot, ki pa sta ostali v veljavi do konca vojne – v Spodnjo Štajersko (Untersteiermark) s sedežem v Mariboru ter v »zasedena območja Koroške in Kranjske« (Besetzte Gebiete Kärntens und Krains) s središčem na Bledu. Italijanski okupator je okupirano ozemlje organiziral v okviru ene upravne enote imenovane Ljubljanska pokrajina (Provincia di Lubiana) s središčem v Ljubljani. Madžarski okupator je Prekmurje vključil v dve obmejni veliki županiji Vas in Zala. Vsi okupatorji so v nasprotju z mednarodnim pravom hoteli zasedena ozemlja priključiti svojim državam in na njih uvesti svoj red. Italijanski je to storil že maja 1941, madžarski pa decembra 1941. Nemški okupator, ki je zasedena ozemlja načrtoval priključiti tudi jeseni 1941, pa zaradi nerešenih personalnih vprašanj in pojava odporniškega gibanja akta priključitve pravno formalno ni nikoli izvedel,

vendar ga to dejstvo ni oviralo, da ne bi zasedenih ozemelj v marsikaterem oziru vključil v nemški pravni in družbeni red.

Vsi okupatorji so nameravali slovenski narod izničiti kot etnično skupnost, razlikovale so se le njihove metode na poti uveljavljanja zastavljenih ciljev. Nemški okupator je že na začetku okupacije začel uresničevati svoj raznarodovalni načrt, uvedel je svojo civilno upravo, podrejeno neposredno Berlinu. Žrtve raznarodovanja so postali tudi Slovenci v Prekmurju pod madžarsko okupacijo. Okupacijska politika italijanskega okupatorja pa je bila zlasti v primerjavi z nemško sprva milejša. Ljubljanski pokrajini je bila zagotovljena kulturna avtonomija in italijanska oblast je predvidela sodelovanje slovenskega prebivalstva pri zblizevanju z italijansko državo in njenim fašističnim redom. Obstajal je posvetovalni organ, imenovan sosvet oziroma konzulta, vendar je njegovo delovanje po nekaj mesecih zamrlo. Dejansko moč na področju uprave v Ljubljanski pokrajini je imel italijanski okupator na čelu z visokim komisarjem, vendar so se na srednji in nižji stopnji uprave ohranile domače slovenske strukture. Prebivalstvo Ljubljanske pokrajine ni bilo podvrženo vojaški obveznosti, medtem ko je nemški okupator v nasprotju z mednarodnim pravom na zasedem ozemlju leta 1942 uvedel to obveznost in posledično mobiliziral več deset tisoč slovenskih moških v nemško vojsko, ki so bili prisiljeni boriti se in seveda posledično umirati na različnih frontah; enako kot na nemškem okupacijskem območju so postali vojaški obvezniki tudi moški v Prekmurju.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Ljubljansko pokrajino zasedel nemški okupator, ki je uvedel novo upravo. Javno civilno upravo je izvajal šef pokrajinske uprave z naslovom prezident, ki se je pri svojem delu naslonil na obstoječe upravne organe. Pokrajinski upravi Ljubljanske pokrajine je načeloval dotedanji ljubljanski župan general Leon Rupnik. Ljubljanska pokrajina, ki je bila poleg Puljske, Reške, Goriške, Tržaške in Videmske pokrajine sestavni del Operacijske cone »Jadransko primorje«, se je razlikovala od navedenih pokrajin, kajti le-te so vodili italijanski prefekti z nemškimi svetovalci, medtem ko je Ljubljansko pokrajino vodil že omenjeni prezident, čigar uprava je bila v strukturnem pogledu nadaljevanje predvojne banske uprave.

V bistveno drugačnih razmerah je vojna zatekla primorske Slovence, ki so po prvi svetovni vojni pripadli italijanski državi. Italijanska država je bila državni okvir primorskih Slovencev celotno vojno obdobje in tega stanja ni spremenila niti nemška okupacija tega območja jeseni 1943.

Različni okupacijski okviri in sistemi so med drugim pogojevali tudi vodenje in naravo matičnih knjig, s katerimi se je srečevala projektna skupina v svojem raziskovalnem delu. Nemški okupator je kmalu po okupaciji vzpostavil lastno civilno upravo. Z njo so bile

Cerkvi odvzete pristojnosti vodenja matičnih zadev in uvedene so bile civilne matične knjige, ki so jih od 15. junija 1941 dalje vodili na občinah občinski komisarji, in sicer rojstno in mrliško matično knjigo, poročno knjigo pa je vodil politični komisar okrožja. Matične knjige so imele enak obrazec kot matične knjige v rajhu. Čeprav so župniki, kolikor jih je sploh bilo, še naprej vodili matične knjige, so imele javnopravno veljavo le civilne, tj. okupacijske matične knjige. Za razliko od dotedanjih cerkvenih matičnih knjig so civilne knjige na nemškem okupacijskem ozemlju pisane v nemškem jeziku, pri čemer so krajevna in osebna imena v skladu s ponemčevalnim načrtom germanizirana, kar pa pri raziskovanju ob ustreznih pripomočkih, ki so na voljo, ni predstavljalo večje ovire.

V Ljubljanski pokrajini so matično službo oziroma vodenje matičnih knjig še naprej opravljali verski organi v skladu z obstoječimi predpisi posameznih veroizpovedi, torej duhovniki na sedežih župnijskih uradov, ki so delovali kot javne organizacije oziroma kot organi državne uprave (matičarji). To je veljalo tako za obdobje italijanske kot tudi nemške okupacije. Knjige so zato pisane v enakem jeziku kot pred vojno, torej skoraj izključno v slovenskem jeziku.

Civilne matične knjige na Primorskem, ki je že po prvi svetovni vojni postala integralni del italijanske države, so bile vodene v italijanskem jeziku. Preverjanje po matičnih knjigah je tudi v tem primeru omogočilo lažjo identifikacijo osebe (žrtve), vendar na Primorskem ni bilo vedno pravilo, da bi vpis v mrliško knjigo tudi potrdil, da je oseba umrla nasilne smrti. Na Primorskem namreč redni (sočasni) vpisi v mrliške knjige ne navajajo podatka o vzroku smrti. Kaže, da so s tem oblasti prikrile svoja nasilna dejanja. Obenem omenjene mrliške matične knjige tudi ne navajajo rojstnega datuma osebe, temveč le starost, kar je na Primorskem izredno oteževalo in posledično podaljšalo raziskovalni pregled matičnih knjig.

Pri naknadnih, tj. kasnejših vpisih, toda še za časa vojne, se v italijanskih mrliških knjigah sicer pojavljajo vzroki smrti, a so bili ti naknadni vpisi večinoma izvedeni le za padle pripadnike italijanske vojske. Pri naknadnih vpisih v mrliško knjigo po letu 1945 naj omenimo še eno pomembno vrsto dokumentov, ki so bili podlaga za vpis smrti v mrliško knjigo. Gre namreč za dokumente dokumentacijskega centra v Bad Arolsnu (The International Tracing Service, Bad Arolsen). V našem primeru gre za mrliške liste umrlih v nemških koncentracijskih taboriščih, ki jih hrani omenjeni arhiv; omenjeni mrliški listi so bili pomembna podlaga za vpis osebe v mrliško matično knjigo. Na podlagi teh dokumentov so večkrat tudi spremenili oziroma popravili že vpisana dejstva o kraju in času smrti.

V Prekmurju je madžarski okupator uvedel matične knjige v madžarskem jeziku. Raziskava je v Prekmurju potekala nemoteno, čeprav se je odvijala na nekoliko specifičnem območju, ki je tako vsebinsko kot metodološko predstavljal poseben izziv. Največji izziv je bilo soočanje z gradivom v madžarščini, težavo pa je skupina premagala s prijazno pomočjo tamkajšnjih matičarjev. Versko raznoliko Prekmurje je prav tako predstavljal nov metodološki izziv zaradi razlik v cerkveno-upravni razdelitvi tam prisotnih verskih skupnosti. Iz navedene značilnosti pa je izhajal problem, da je bilo potrebno osebe, ki so v konkretnem okolju pripadale manjšinski verski skupnosti, preveriti po mrliški knjigi na enem uradu, po rojstni matični knjigi pa na drugem krajevnem uradu, namreč na tistem, kjer je verska skupnost imela svoje versko središče. Poseben problem je predstavljal raziskovanje usode judovske verske skupnosti, ki predstavlja približno tretjino vseh prekmurskih žrtev. Glede na to, da je holokavst preživelo le malo slovenskih Judov, niti ni pričakovati, da bi ti po vojni zmogli uradno prijaviti vse ali vsaj večino žrtev holokavsta. V kolikor Judje niso navedeni v mrliških knjigah, jih je bilo v rojstnih matičnih knjigah mogoče preverjati le v obdobju od 1895 do 1919. Tedaj je bila pristojnost vodenja matičnih knjig namreč podeljena državi, zato madžarske rojstne knjige navajajo vse verske skupnosti skupaj (vključno z navedbo verske pripadnosti). Z letom 1919, ko je postalo Prekmurje del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, so bile za vodenje matičnih knjig zopet pristojne župnije. Na prekmurskih upravnih enotah ne hranijo judovskih matičnih knjig. Te veljajo namreč za uničene ali izgubljene, po nekaterih podatkih pa jih, vsaj za lendavske Jude, hrani Pokrajinski arhiv v Szombathelyju, del pa jih je judovska skupnost že med 2. svetovno vojno odnesla v Varaždin.

Kot drugod, so tudi v Prekmurju predstavljali metodološki problem obmejni kraji, ki mejijo na Madžarsko, Avstrijo in Hrvaško, saj so se ljudje večkrat krstili v omenjenih sosednjih državah, zato so še danes vpisani zgolj tam.

Toda pri preverjanju podatkov, ugotavljanju morebitnih novih smrtnih žrtev ter pri dopolnjevanju podatkov iz podatkovne baze je bilo potrebno upoštevati matične knjige iz dveh obdobj. Dejstva smrti ljudi, katerih smrt je povezana z vojnim dogajanjem med vojno in neposredno po njej, so namreč vpisovali sproti v mrliške knjige med vojno in neposredno po njej, precej dejstev smrti pa je bilo zapisanih v desetletjih po končani vojni v t. i. naknadnih vpisih; ti vpisi potekajo še danes.

Z zveznim zakonom o državnih matičnih knjigah iz aprila 1946 je pristojnost vodenja javnih matičnih knjig prešla s cerkvenih na državne organe. Matične knjige, vodene po predpisih pred uveljavitvijo enotnih državnih matičnih knjig, imajo značaj javnih matičnih knjig in dokazno moč javnih listin glede dejstev, ki so bila vpisana pred 9. majem 1946.

Državni matičarji so vodili matične knjige do leta 1952 po območjih krajevnih ljudskih odborov, v obdobju 1952–1956 po območjih občinskih ljudskih odborov, od leta 1956 do 1986 pa po naseljih. Leta 1958 so matičarji pričeli prepisovati rojstne in mrliške knjige nekdanjih krajevnih ljudskih odborov v matične knjige, uvedene za posamezna naselja. Te knjige iz povojnega obdobja, kot pomoč matičarjem in uporabnikom zaradi številnih upravno teritorialnih sprememb in sprememb načina vodenja matičnih knjig, vsebujejo vodnik po matičnih knjigah oziroma mapo matičnega urada, tj. zgodovino upravno teritorialnih ureditev in razdelitev, saj so se posamezna naselja ukinjala ali pridruževala drugim naseljem, bila so združena v eno ali več naselij, se preimenovala itd. Ta dejstva so raziskovalni skupini vsekakor oteževala oziroma komplicirala iskanje podatkov o smrtnih žrtvah druge svetovne vojne in neposredno po njej. Od leta 1986 matične knjige umrlih vodijo po matičnih območjih matičnih uradov.

V zadevni raziskavi so bile torej upoštevane mrliške matične knjige iz vojnega obdobja in povojnega obdobja vse do najbližje preteklosti (pri slednjih odvisno od tega, kdaj je delo na posameznih upravnih enotah potekalo). Vojno obdobje in neposredno povojno obdobje zajema vpise dejstev smrti, ki so nastopile med vojno oziroma neposredno po njej. V izrednih okoliščinah, kot je to vojna sama po sebi, pa so ljudje tudi izginjali oziroma so bili pogrešani. K povojnim matičnim knjigam umrlih spadajo tudi spisi (t. i. mrliški arhiv), ki so za raziskovanje tematike o žrtvah vojne in revolucije zelo pomembni. Sam vpis smrti pogrešanca, ki je bil razglašen za mrtvega, običajno ne vsebuje vseh podatkov. V matični knjigi velikokrat ni podatka o vzroku smrti, ki pa je za raziskavo o žrtvah vojne bistvenega pomena. Spis pa vsebuje sodni sklep oziroma pravnomočno sodno odločbo, v kateri so navedene domnevne okoliščine smrti pogrešane osebe, iz katerih je pogosto (ne pa vedno) mogoče razbrati domnevni datum in kraj smrti, povzročitelja smrti in vojni status. Vloge za uvedbo postopka za razglasitev pogrešanih oseb za mrtve so predlagatelji – svojci pogrešanih v obdobju po končani vojni vlagali na pristojna sodišča na podlagi zakona o razglasitvi pogrešancev za mrtve in o dokazovanju smrti verjetno iz več razlogov. Če je v predlogu bil izražen pravni interes, je šlo v večini primerov za ureditev premoženjskih zadev ali ponovnih porok zaradi vojne ovdovelih oseb. Največkrat pa pravni interes ni bil izražen, zato je mogoče sklepati, da je bil postopek sprožen iz povsem moralno-etičnih vzpodbud. Postopki za razglasitev pogrešanih za mrtve so potekali vsa povojna desetletja, čeprav z različno dinamiko, izrazito pa je njihovo število naraslo po dopolnitvi zakona o matičnih knjigah iz leta 1995, s čimer je bil omogočen poseben naknadni vpis v matične knjige umrlih in izdaja mrliškega lista za osebe, ki so izgubile življenje neposredno po koncu druge svetovne vojne,

in tudi za tiste primere smrti oseb, ki so izgubile življenje med vojno in niso bile takrat vpisane v matično knjigo umrlih.

Dopolnitev zakona sodi v čas po osamosvojitvi Slovenije in njeni demokratizaciji, ko je o travmatičnih vprašanjih iz vojnega in povojnega obdobja stekla široka javna razprava. Pojavljale so se zahteve po reviziji prikazovanja tega obdobja; v nasprotju z dotedanjo prevladujočo črno-belo sliko o partizanstvu in kolaboraciji se je ob upoštevanju kompleksnosti zgodovinskega dogajanja pričel proces vzpostavljanja bolj uravnoveženega odnosa do tega dela zgodovine. V ospredje je stopalo vprašanje narodne pomiritve ali sprave, katero se je pojmovalo kot pravico in možnost izražanja oziroma izkazovanja spoštovanja mrtvim.

Kot nepogrešljiv vir pri raziskavi tematike smrtnih žrtev druge svetovne vojne so se izkazale tudi rojstne matične knjige, kajti te so večkrat navajale dejstvo smrti, čeprav oseba ni bila redno vpisana v mrliško matično knjigo. Izjemnega pomena v zadevni raziskavi je bilo tudi dejstvo, da so uradni zaznamki v rojstni matični knjigi raziskovalni skupini omogočili preverjanje, če je oseba, zavedena v seznamu žrtev vojne, ki ga je raziskovalna skupina predhodno oblikovala, vojno morebiti preživela, kar se je v več primerih potrdilo. Na osnovi rojstnih matičnih knjig pa je bilo mogoče pridobiti predvsem številne osebne podatke, kar je prispevalo k bolj zanesljivi identifikaciji žrtve.

Raziskava matičnih knjig je pokazala, da precejšnjega števila žrtev ne bo mogoče preveriti na podlagi tega vira. Glede na podatke o žrtvah iz omenjenega inštitutskega seznama je bilo npr. na Primorskem v mrliško knjigo vpisanih 65 % ali nekaj manj kot 9.100 vojnih žrtev (od 14.015 ugotovljenih), kar je nekaj nad slovenskim povprečjem. Za celoten slovenski prostor namreč znaša povprečna stopnja preverjenosti 60 %. Najnižja stopnje preverjenosti glede na posamezne pokrajine je bila zaradi že naznačenih specifik dosežena v Prekmurju, kjer znaša le 35 % (preverjenih 627 oseb od skupnega števila smrtnih žrtev, ki znaša v Prekmurju 1.812).

Raziskava matičnih knjig pa je vendarle izkazala tudi pozitivne posledice »časovne distance«. V prvi vrsti je pogojena z osamosvojitvijo Slovenije in demokratizacijo političnega življenja ter vrsto odškodninskih zakonov žrtvam vojnega in povojnega nasilja, ki jih je Slovenija izvajala od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Svojci so morali namreč v postopkih dokazovanja smrti svoje pobite in umrle prednike razglašati za mrtve, posledično pa so bili le-ti vpisani v mrliške matične knjige. Tako smo pridobili množico podatkov za žrtve, ki jih dotlej ni bilo moč najti v arhivskih gradivih. Res pa je, da večina sklepov o

razglasitvi za mrtve temelji na ustnih virih, zato je bila potrebna pri uporabi teh podatkov dodatna kritična presoja.

III.

Število 97.700 smrtnih žrtev je predstavljalo na območju današnje Republike Slovenije kar 6,5 % odstotno izgubo prebivalstva, kar umešča Slovenijo med visoko prizadeta območja na evropskem zemljevidu. To je po množičnem izseljevanju Slovencev konec 19. in v začetku 20. stoletja ter po človeških izgubah med 1. svetovno vojno predstavljalo v nekaj desetletjih že tretjo hudo demografsko izgubo na Slovenskem.

Razčlemba podatkov o smrtnih žrtvah na vseslovenski ravni govori, da je vojna sicer prizadela prebivalstvo ne glede na starost in spol, toda še vedno je najbolj prizadela moško uniformirano prebivalstvo, tj. osebe, ki so bile vojaško dejavne. Smrtne žrtve med moškimi predstavljajo skoraj 90 % vseh žrtev. Največ jih je padlo v partizanskih vojaških enotah (NOV in POS/POJ, NZ, VDV, JA) in sicer 27.902, med pripadniki protipartizanskih enot (legije, četniki, vaški stražarji, domobranci vseh treh formacij) jih je izgubilo življenje vsaj 15.342, med mobiliziranci v nemško vojsko je bilo 10.118 smrtnih žrtev, v italijansko vojsko najmanj 1.315, v madžarsko vsaj 293. Obsežno skupino žrtev predstavlja civilno prebivalstvo, med katerim je bilo ugotovljeno 23.408 žrtev. Za 11.991 žrtev njihove udeležbe v vojni ni bilo mogoče natančneje ugotoviti, zato je nujno poudariti, da predstavljajo zgoraj navedene in v nadaljevanju navedene številke najnižjo ugotovljeno vrednost, dejansko število pa je višje.

Najbolj je bila prizadeta generacija rojena v letih med 1919 in 1926. V tej starostni skupini je umrlo 30.403 oseb z ugotovljenim letom rojstva v navedem časovnem razdobju, kar predstavlja skoraj tretjino vseh žrtev. Mladoletnih oseb, tj. oseb pred dopolnjenim 18. letom starosti, je bilo med smrtnimi žrtvami okoli 5.500 – od tega v kategoriji »otrok« pred izpolnjenim 7. letom starosti vsaj 1.264. Najstarejša v raziskavi ugotovljena oseba, ki je izgubila življenje zaradi vojne, je bila rojena leta 1848 (Judinja Beti Schöntag iz Murske Sobote, ki je bila umorjena v taborišču Auschwitz-Birkenau 22. maja 1944). Po socialni pripadnosti je večina žrtev pripadala kmečkemu stanu, sledita pa ji delavski in obrtniški sloj skupaj s pomožno delovno silo. Z ozirom na nacionalno homogenost slovenskega ozemlja je ogromna večina žrtev po nacionalni pripadnosti Slovencev, med ostalimi so vidneje zastopani pripadniki nemške in italijanske manjšine, Judje ter Romi.

Glede števila žrtev je bila najbolj prizadeta Ljubljanska pokrajina (Dolenjska, Notranjska, Ljubljana), ki je utrpela skoraj 32.000 žrtev, kar predstavlja 9,5 % izgubo prebivalstva; približno ena tretjina teh žrtev je izgubila življenje v povojnih pobojih. V

strukturi žrtev odstopa Ljubljanska pokrajina v primerjavi z ostalimi pokrajinami po tem, da predstavljajo največjo skupino žrtve iz protipartizanskega oziroma protikomunističnega tabora (čez 12.500), kar govori o ostrini notranjega slovenskega spopada v tej pokrajini. Izključno partizanske enote so izgubile čez 7.800 moštva, med aktivisti Osvobodilne fronte je žrtev okoli 1.600, visoko je število žrtev med civilisti, ki so skupaj s sodelavci partizanskega gibanja utrpeli blizu 7.000 žrtev.

Primorska je utrpela okoli 14.015 smrtnih žrtev, kar predstavlja 5,5 % delež tamkajšnjega prebivalstva, to pa je nekoliko pod slovenskim povprečjem. Med temi žrtvami je bilo več kot 6.600 pripadnikov partizanskih enot in več kot 4.100 civilnega prebivalstva.

Za okupacijsko območje Spodnja Štajerska oziroma za slovensko Štajersko z delom Dolenjske je raziskava ugotovila 29.852 smrtnih žrtev. To število predstavlja 5 % populacijsko izgubo. Tamkajšnja žrtvoslovna slika je zopet specifična, saj predstavljajo največjo skupino žrtve iz vrst civilnega prebivalstva skupaj s sodelavci partizanskega gibanja, in sicer okoli 8.600, med mobiliziranci v nemško vojsko je žrtev blizu 7.900, v partizanskih enotah je bilo žrtev več kot 6.600, v vermanšaftu pa npr. 427.

Na Gorenjskem je med drugo svetovno vojno in zaradi nje izgubilo življenje 13.285 tamkajšnjih prebivalcev. To pa je predstavljalo kar 7 % populacijsko izgubo. Največjo skupino žrtev predstavljajo pripadniki partizanskih enot, več kot 4.900. Med civilnim prebivalstvom in sodelavci gibanja je bilo nekaj manj kot 3.000 žrtev, pripadniki tamkajšnjega domobranstva pa so utrpeli kakih 1.960 žrtev.

Na Koroškem, tj. v Mežiški dolini z Dravogradom, je bilo zopet največ žrtev med partizani in civilnim prebivalstvom. Tamkajšnjih 1.306 žrtev predstavlja 6,9 % izgubo prebivalstva.

Prekmurje je že zaradi obrobne lege in tudi s tem povezanega šibkega odporniškega gibanja zaradi vojne izgubilo 1.812 prebivalcev oziroma je utrpelo 1,9 % populacijsko izgubo. Med kategorijami smrtnih žrtev močno izstopajo civilisti, ki predstavljajo slabo polovico vseh prekmurskih žrtev, po večini pa gre za prekmurske Jude, umrle v holokavstu.

Ocenjuje se, da je v času vojne zaradi vojnih dogodkov umrlo okoli 83.000 oseb; bolj precizno oceno je iz različnih vzrokov težko podati, mdr. zaradi ne povsem popolne podatkovne baze in zaradi delno nepreglednega dogajanja v maju 1945. Ostale žrtve, okoli 14.700, so v veliki večini izgubile življenje zaradi povojnega notranjega obračuna (povojnih pobojev), ki je bil mdr. v funkciji zavarovanja komunističnega prevzema oblasti. Vsaj 13.422 oseb, rezidentov današnjega območja Republike Slovenije, je bilo takrat pobitih brez uvedbe sodnega postopka, in samo slab odstotek oseb je bil usmrčen na podlagi obsodb sodišč.

Iz navedenega jasno izhaja, kako se podatki o številu smrtnih žrtev po posameznih pokrajinah precej razlikujejo tako glede relativne številčne prizadetosti prebivalstva kot tudi glede strukture žrtev. Razlike je mogoče natančneje pojasniti v kontekstu razčlenbe konkretnega historičnega dogajanja na posameznih območjih.

Med osnovna spoznanja oziroma rezultate raziskave nedvomno sodi ugotovitev, da so v ničemer izzvani vojni največ žrtev povzročili okupatorji. Daleč največ jih zakrivil nemški okupator, ki nosi neposredno odgovornost za najmanj 30.142 žrtev ali 31,4 % vseh žrtev, pri čemer seveda niso upoštevane žrtve med mobiliziranci v nemško vojsko, kjer pa nosi nemški okupator posredno odgovornost za smrt tisočih mobilizirancev. Partizanski tabor med povzročitelji zaseda drugo mesto, k čemur so mnogo prispevali povojni poboji. Glede na vojne statuse daleč največji del žrtev pripada različnim oboroženim enotam, med njimi pa največ pripadnikom partizanskih enot – več kot 28.000 (vključno s pripadniki Narodne zaščite, varnostno obveščevalne službe, Vojske državne varnosti in Jugoslovanske armade), kar predstavlja 29 % vseh žrtev.

Tabela 1: Struktura žrtev na današnjem območju Republike Slovenije glede na vojne statuse žrtev

Vojni status	Število žrtev
NOV in POS	24.822
NOV in POJ	2.423
Aktivist OF	3.319
Sodelavec partizanskega gibanja	1.811
Vojska državne varnosti	386
Narodna zaščita	211
Varnostno obveščevalna služba	157
Jugoslovanska armada	57
Partizanski dezerter	200
Nemška vojska	10.118
Nemška vojska – dezerter	68
SS	162
Italijanska vojska	1.315
Madžarska vojska	293
Wehrmannschaft	424

Slovenska legija, Legija smrti	39
Štajerski bataljon	18
Slovenski četnik	438
Vaški stražar (MVAC)	784
Domobranec	11.812
Gorenjska samozaščita	1.876
SNVZ	309
Civilisti	23.412
Neugotovljen status	11.952
Ostalo	1.338
Skupno	97.744

Tabela 2: Struktura žrtev na današnjem območju Republike Slovenije glede na povzročitelje smrti

Povzročitelj	Število žrtev
Nemške okupacijske enote samostojno	29.855
Nemške okupacijske enote s četniki, hrvaškimi domobranci, ustaši, ital. kolaboracionističnimi enotami, raztrganci, vlasovci	772
Gestapo	290
SS samostojno in v sodelovanju z drugimi	137
NOV in POS	8.360
NOV in POJ	113
VOS	519
Jugoslovanska armada	12.651
Ozna	2.492
Italijanske okupator in italijanske vojaško policijske enote	6.073
Rdeča armada	5141
Madžarski okupator	199
Vaške straže	436
Vaške straže v sodelovanju z it. okupacijskimi	129

enotami	
Legija smrti	37
Štajerski bataljon	40
Enote NDH	811
Domobranci	3.174
Domobranci v sodelovanju z nemškimi okupacijskimi silami	1.007
Gorenjska samozaščita	299
Gorenjska samozaščita v sodelovanju z nemškimi okupacijskimi enotami	187
SNVZ	142
SNVZ v sodelovanju z drugimi okupacijskimi enotami	312
Zavezniške vojaške enote	1.892
Sam	966
Ostalo	1.184
Neugotovljeno	20.526
Skupaj	97.744

Pomembno je poudariti še eno izmed temeljnih značilnosti vojnega dogajanja, ki zadeva raziskavo problematike smrtnih žrtev, in sicer dejstvo, da je vojna iz leta v leto terjala več smrtnih žrtev, kakor je razvidno iz spodnje tabele. Trend naraščanja števila smrtnih žrtev velja tudi za leto 1945, čeprav je vojna v tem letu trajala le do sredine maja 1945.

Tabela 3: Smrtne žrtve glede na leto smrti:

Leto smrti	Število žrtev
1940	31
1941	2.608
1942	11.127
1943	16.786
1944	27.412

1945	34.353
1946	656
Neugotovljeno leto	4.771
Skupno	97.744

LJUBLJANSKA POKRAJINA

I. Žrtve v partizansko revolucionarnem taboru in med civilisti

Razkosanje Slovenije med različne okupatorje je ustvarilo opazne pokrajinske specifičnosti, ki so nato v marsičem pomembno zarisovale žrtvoslovno sliko na posameznih območjih. V tem pogledu se je Ljubljanska pokrajina z več kot 336.000 prebivalci vzpostavila kot območje z izjemno dinamičnim in nasilnim dogajanjem, ki je imelo za posledico tudi najhujšo prizadetost pokrajine s stališča izgubljenih človeških življenj. Skladno s Hitlerjevimi smernicami je prišel pod Italijo južni del osrednje Slovenije, to je večina Dolenjske, Notranjske ter Ljubljana. Ko je Hitler načrtoval južno mejo nemškega rajha v Sloveniji, ki je postala severna meja Ljubljanske pokrajine, se ni oziral na dotedanje pokrajinske, okrajne in občinske meje in je upošteval le strateški interes nemškega rajha.

Italijanski okupator je pohitel s priključitvijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. To je storil že 3. maja 1941, ko niti še ni bila sklenjena med Italijo in Nemčijo državna pogodba o razmejitvi, kar se je zgodilo šele julija 1941. Kraljevi ukaz o priključitvi je pokrajini glede na strnjeno slovensko prebivalstvo obljubljal »avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe«. Kot prča dnevnik italijanskega zunanjega ministra grofa Galeazza Ciana, so ta ukaz sestavljali s propagandno-prestižnim namenom, to je z namenom poudariti strpnejši odnos italijanskega okupatorja do slovenskega naroda, kakor pa ga je imel do Slovencev nemški okupator. Tako v Ljubljanski pokrajini italijanske okupacijske oblasti sprva niso nastopale nasilno, čeprav so v določenih segmentih tudi one kršile določila vojnega prava, pri čemer je v začetku maja 1941 najbolj odmevala omenjena priključitev Ljubljanske pokrajine k Italiji. Vendar pa taki ukrepi sprva niso bistveno poslabšali življenjskih pogojev prebivalstva; omeniti gre na primer dejstvo, da za te »nove italijanske državljane« ni veljala vojaška obveznost. Ljubljanska

pokrajina je postala celo zatočišče za okoli 17.000 beguncev z nemškega okupacijskega območja, ki so sem pribežali bodisi neposredno prek meje ali pa že iz izgnanstva na Hrvaškem oziroma v Srbiji. Takšno stanje v pokrajini je tudi omogočilo razmeroma hitro in skoraj nemoteno snovanje odporniškega gibanja, tako tistega pod vodstvom Komunistične partije Slovenije (KPS) kot tudi ilegalnih legij znotraj t. i. meščanskega tabora. Toda naznačeno stališče italijanskih okupacijskih oblasti se je hitro spremenilo po nastopu partizanskih enot.

Edina slovenska politična stranka, ki je po okupaciji ohranila svojo organizacijsko mrežo (tesno integrirano celo v jugoslovanski okvir) in ki je tudi zaradi revolucionarnih vzpodbud bila pripravljena na odpor okupatorju, je bila komunistična partija. Napad na Jugoslavijo je komuniste sicer zatekel v stanju precejšnje družbene obrobnosti, ki je bila md. posledica njihove politične izobčenosti, le-ta pa jih je v obdobju prve Jugoslavije silila v ilegalno delovanje in omejevala možnosti njihovega širšega političnega prodora. Ob nastopu vojne je KPS štela približno 1.200 članov. Toda usmeritve in odločitve, ki so jih komunisti sprejemali po okupaciji, pri čemer je bilo seveda najodločilnejše organiziranje oboroženega odpora, so hitro okrepile pomen komunistične stranke. Njen pomen se je v času okupacije iz družbenega obrobja postopoma pomaknil v samo središče.

Oborožen odpor, na katerega so se okupacijske oblasti vsepovsod silovito odzvale, se je začel na pobudo Komunistične partije Slovenije. Iz njenih povezav s krščanskimi socialisti, levimi liberalci in kulturniki je 26. aprila 1941 v Ljubljani tudi izšla Protiimperialistična fronta, kasnejša Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF), kot njihov skupen politični organ. Znotraj Osvobodilne fronte pa je predvsem vrh komunistov zagovarjal takojšen oborožen upor, kar je bilo v skladu z odločitvami osrednjega jugoslovanskega vodstva komunistične partije. Za oborožen odpor se je Osvobodilna fronta s komunistično partijo na čelu dokončno odločila po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo (SZ) 22. junija 1941, to pa tako zaradi pozivov Kominterne k solidarnosti komunističnih partij z napadeno SZ, kot iz prepričanja, da bo Rdeča armada končala to vojno s hitro zmago nad nemško oboroženo silo. Prehiteti je hotelo zanj tudi neugodno perspektivo, da bi druge politične skupine za širjenje svojega vpliva izrabile začetno spontano protiokupatorsko razpoloženje prebivalstva. Osvobodilna fronta, znotraj katere so komunisti takoj zavzeli vodilno vlogo, je poleti 1941 začela formirati svojo vojsko, z imenom partizanska. Kot del jugoslovanskih (Titovih) partizanskih enot so jo poleti 1944 zavezniki priznali za edino vojsko, ki se na tem področju bojuje proti silam Osi. Komunisti so jeseni 1941 postavili Osvobodilno fronto tudi za edinega predstavnika Slovencev, napovedali boj vsem nasprotnikom Osvobodilne fronte, januarja

1942 pa dokončno postavili partizansko vojsko za edino oboroženo silo upora proti okupatorjem. Obenem so komunisti tudi že nakazali težnje po izvedbi socialne revolucije. Začetni elementi koalicijske sestave Osvobodilne fronte, ki pa so bili formalno ukinjeni z Dolomitsko izjavo marca 1943, in dejstvo, da je to gibanje izkoristilo začetno spontano protiokupatorsko razpoloženje ljudi, je pripomoglo, da se je gibanje iz Ljubljanske pokrajine razširilo tudi v druge dele Slovenije. Do konca vojne je partizansko gibanje postalo najpomembnejši politični dejavnik, katerega je (po ocenah) daljši ali krajši čas podpirala kar tretjina Slovencev, aktivno pa naj bi z Osvobodilno fronto sodelovalo do 100.000 oseb.

Konkretno delovanje komunistične partije je kmalu izkazalo njeno namero ne le po vodenju odporniške dejavnosti ampak je postajala očitna tudi njena usmeritev k čim širšemu obvladovanju odpora. To je prihajalo mdr. do izraza pri partijskem zasedanju pomembnih mest v vojski, v Osvobodilni fronti in njenih množičnih organizacijah, v propagandi in varnostno obveščevalni (Varnostno obveščevalna služba OF – VOS OF); slednjo je ustanovil centralni komite KPS brez vednosti vodstva Osvobodilne fronte že avgusta 1941 in je odtlej nastopala proti dejanskim in domnevnim nasprotnikom partizanskega gibanja. VOS OF, ki je svoje delo izven meja Ljubljanske pokrajine razmahnila v glavnem šele po kapitulaciji Italije, ponekod vse do njene ukinitve februarja 1944 ni zaživela (Štajerska, Koroška). Kjer pa dotlej ni imela svojih oddelkov, je partijsko vodstvo zgoraj omenjeno vlogo podelilo tudi partizanskim enotam in oddelkom Narodne zaščite (NZ), nekakšne policije partizanskega gibanja, ki je bila podrejena poveljstvu slovenskih partizanskih enot in jo je izvršni odbor OF ustanovil oktobra 1941. Zgoraj naznačena dejstva nakazujejo, da partija z nastopom vojne ni želela ničesar prepustiti naključju, medtem ko so tudi z ustanovitvijo VOS in njeno kadrovske sestavo - vedno bolj je bilo namreč zaželeno članstvo v partiji - ter podrejenostjo partiji, komunisti že jasno nakazali težnjo vsaj po prevzemu vodilne vloge v odporu, če jim že Kominternina tedaj ni dovolila javno izkazovati težnje po izvedbi socialne revolucije.

Sam napad na Jugoslavijo je komunistom nedvomno odprl možnost za njihovo večjo uveljavitev, za kar so si tudi sami intenzivno prizadevali. Tako so se neposredno po napadu na Jugoslavijo pridružili akciji organiziranja prostovoljcev za obrambo domovine in si prizadevali, čeprav neuspešno, vključiti se v Narodni svet. Razmere po kapitulaciji Jugoslavije so bile za KPJ zgodovinska priložnost za zamenjavo nosilcev oblasti. Čeprav je bila ta stranka ob napadu na Jugoslavijo pripravljena braniti državo skupaj z dotodanjimi predstavniki oblasti in politike, pa jim je po hitrem vojaškem zlomu in kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije odrekla pravico do zastopanja interesov jugoslovanskih narodov ter se začela pripravljati na upor v lastni režiji. V skupen boj je vabila pripadnike vseh strank, ki so se bili

pod vodstvom partije pripravljeni bojevati proti okupatorju. Vsakršno sodelovanje nosilcev predvojne oblasti z okupacijskimi oblastmi je ocenjevala za narodno izdajo. Tako se je v Sloveniji, predvsem v Ljubljanski pokrajini, ki je v mnogo čem določala nadaljnja politična razmerja znotraj slovenskega naroda kot celote, že od poletja 1941 začelo pojavljati vse večje nasprotje med dvema domačima taboroma, med, pogojno rečeno, partizanskim revolucionarnim ter, spet pogojno, meščanskim protirevolucionarnim taborom. Nasprotje je imelo sprva obliko propagandne vojne, pri čemer je prednjačila revolucionarna stran z obtožbami o kolaboraciji, o izdajalski protinarodni gospodi in o »beli gardi«, kar ob drugih elementih kaže na stopnjujoče se ideološko razredno nasprotje. Druga stran, ki je sicer že spomladi 1941 ustanovila ilegalne odporiške legije, je sprva odgovarjala bolj umirjeno, toda besednjak obojih je postajal vse bolj napadalen in nasilen, pri čemer je partizanska stran posegla že tudi po najbolj skrajnih sredstvih. Tako so pripadniki Varnostno obveščevalne službe v Ljubljani in njeni okolici ter partizani drugod po Sloveniji v letu 1941 usmrtili vsaj 116 oseb, pri čemer so večino od teh so usmrtili partizanske enote (98).

Revolucionarni cilj je bil za komuniste glavna spodbuda, da so se odločili za zgođen in radikalen odpor proti okupatorju, saj so v narodnoosvobodilnem boju prepoznali priložnost za uresničitev lastnih ciljev. Ob pomanjkanju uporniške pobude s strani meščanskih strank in ob hkratnem množičnem protiokupatorskem razpoloženju Slovencev so komunisti tako postali odločilen politični usmerjevalec in dejavnik. Pri tem sta bili pomembni njihova pobudniška vloga in velika dejavnost pri organiziranju mreže odporiških organizacij na terenu, predvsem pa pri organiziranju prvih partizanskih enot. V teh enotah je bilo leta 1941 povprečno 40% komunistov, hkrati pa so si zagotovili večino poveljniških mest. Za vse prve partizanske enote velja, da so bile slabo oborožene in neizkušene.

V Ljubljanski pokrajini so partizanske čete najprej nastale predvsem v širši okolici Ljubljane (Molniška, Ribniška, Mokrška in Stiška), vendar so bile vse maloštevilne. V letu 1941 je italijanski okupator povzročil smrt 53 pripadnikom partizanskih enot, ki so imeli bivališče v Ljubljanski pokrajini. Od tega jih je največ padlo v boju, in sicer 38. Šest pa jih je bilo usmrčenih s sodbo vojaškega sodišča, ostali so umrli zaradi posledic boja in podobno.

V italijanski zasedbeni coni je bil položaj precej drugačen kot v drugih delih Slovenije. Čeprav so bile v tej coni razporejene velike vojaške sile XI. armadnega korpusa, je bila v njej organizacija Osvobodilne fronte zelo razširjena, okupator pa zaradi protiitalijanskega razpoloženja med prebivalstvom zaenkrat še ni imel opore. Ta številčnost enot italijanskega okupatorja v primerjavi z nemškimi enotami, blažja okupacijska politika, ki je obljubljala navidezno avtonomijo in dovoljevala dvojezičnost in slovenske šole, na nekaterih območjih

pa tudi šibkost partijskih organizacij ob njihovem hkratnem nagnjenju k t. i. oportunističnosti, so bile vzrok določenih težav v začetnem obdobju razvoja vstaje, zlasti pri nastajanju prvih partizanskih čet v Ljubljanski pokrajini, saj se je tu oborožen odpor širil z večjo težavo kot na nemškem okupacijskem območju. V zimskih mesecih je italijanski okupator uspel zadati kar nekaj težkih udarcev partizanskim enotam; od decembra 1941 do vključno februarja 1942 je povzročil smrt 35 pripadnikov partizanskih enot, ki so imeli bivališče v Ljubljanski pokrajini.

Konec marca 1942 je vodstvo odporniškega gibanja pod vplivom zahtev Vrhovnega štaba izvedlo reorganizacijo partizanskih enot in postavilo cilje, ki naj bi jih oborožene partizanske enote dosegle spomladi 1942. Prvi in hkrati najpomembnejši cilj je bil oblikovanje partizanskega »osvobojenega ozemlja«, to je območja, ki bi ga vojaško obvladovale partizanske enote in na njem oblikovale »ljudsko oblast«. Drugi cilj pa je bila razširitev oboroženega odpora na celotno etnično območje. Marca 1942 je bila večina vseh partizanskih borcev, približno 420, zbrana v Ljubljanski pokrajini. Od marca do začetka maja 1942 se je v Ljubljanski pokrajini število partizanov počel povečevati in so postopoma obvladali večji del pokrajine. Okupator je v tem obdobju (od marca 1942 do vključno maja 1942) povzročil smrt 102 pripadnikov partizanskih enot, ki so imeli stalno bivališče v Ljubljanski pokrajini.

Potem ko so partizanske enote obvladale obsežna območja Ljubljanske pokrajine in je bilo njihovo delovanje usmerjeno predvsem v obrambo nadzorovanega ozemlja na njegovih robovih, se je posledično zmanjšalo njihovo bojno delovanje. Zlasti na Dolenjskem pa je bilo julija in avgusta 1942 pomemben del dejavnosti partizanskih enot usmerjen proti t. i. Štajerskemu bataljonu in prvim vaškim stražam (MVAC). Po zbranih podatkih so pripadniki vaških straž julija 1942 povzročili smrt 6 pripadnikov partizanskih enot, avgusta istega leta pa 8. V celotnem letu 1942 so pripadniki vaških straž povzročili smrt 90 pripadnikov partizanskih enot (NOV in POS), skupaj z italijanskim okupatorjem pa še nadaljnjih 31.

Partizanske enote so nadzorovana oziroma »osvobojena« območja upravljale kot vojaška oblast, sprva same, nato pa skupaj s civilnimi organi. V obdobju te prevlade na terenu so partizanske enote prijele večje število resničnih in domnevnih nasprotnikov odporniškega gibanja ter jih po hitrem kazenskem postopku ali samovoljno usmrtili. Usodni prelom in začetek nepretrganih krvavih medsebojnih obračunov predstavlja dogajanje spomladi in poleti 1942 na po partizanih kontroliranem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem. Pripadniki partizanskih enot so v obdobju od marca 1942 do vključno avgusta 1942 povzročili smrt 853 oseb iz Ljubljanske pokrajine, med njimi največ civilistov (717). Ti postopki so marsikje skrajno zaostriili odnose med civilnim prebivalstvom in partizanskimi enotami. Prav družinski

člani tedaj pobitih oseb so v veliki meri predstavljali jedro bodočega odprtega protirevolucionarnega nastopa, ki je posledično hkrati neizogibno predstavljal tudi nastop proti odpornikom okupatorju. Vodstvo partizanskega gibanja je takšno večkrat samovoljno ravnanje ustavilo šele avgusta 1942.

Sredi maja 1942 je bil v vrhovih italijanskih vojaških poveljstev v Rimu sprejet sklep o izvedbi obsežne vojaške ofenzive, ki bi italijanskim oblastem zagotovila obnovitev nadzora nad Ljubljansko pokrajino. Še pred ofenzivo je divizija sardinskih grenadirjev v Ljubljani izvajala racije in aretirala izbrane skupine prebivalstva (študentje, dijaki, inteligenca, brezposelni, emigranti iz Julijske krajine), ki so jih nato poslali v različna taborišča (Rab, Gonars, Treviso-Monigo itd). Takšne racije je vojska ob pomoči karabinjerjev opravila tudi v drugih mestih, internirala pa je tudi sorodnike partizanov. Ocenjuje se, da je italijanski okupator v celotnem obdobju okupacije poslal v taborišča okoli 25.000 oseb iz Ljubljanske pokrajine. V italijanskih taboriščih je v času italijanske okupacije umrlo 1.262 oseb, s stalnim bivališčem v Ljubljanski pokrajini, od tega največ civilistov, in sicer 966. 422 oseb iz Ljubljanske pokrajine pa je italijanski okupator ustrelil kot talce, med katerimi je bilo 130 civilistov. Prve talce, po številu 6, je italijanski okupator ustrelil 28. aprila 1942 v Radohovi vasi, ta zastraševalni ukrep pa je opustil v začetku leta 1943.

Italijanska ofenziva je med partizanskimi enotami in civilnim prebivalstvom terjala velik davek. Italijanska vojska je namreč streljala partizanske ujetnike, če se ti pred bojem niso vdali z orožjem, streljala je civilno prebivalstvo, požigala je hiše in cele vasi ter množično internirala prebivalstvo. V času ofenzive, to je od 16. julija do 4. novembra 1942, je italijanski okupator povzročil smrt 1.567 oseb, ki so imele stalno bivališče v Ljubljanski pokrajini. Med njimi je bilo kar 673 civilnih oseb.

Konec novembra 1942 je partizanska vojska prvič po več mesecih prešla v ofenzivne akcije večjih razsežnosti, ki so bile v Ljubljanski pokrajini usmerjene predvsem proti nastajajočim vaškim stražam. Partizanske enote so skupaj s hrvaškimi najprej ustvarile širše žarišče v Žumberku in na Gorjancih. Po napadu brigade Ivana Cankarja in Vzhodnodolenjskega partizanskega odreda 24. novembra na Sv. Križ pri Kostanjevici, ki zaradi nemškega posredovanja ni povsem uspel, so formirali operativni štab slovenskih in hrvaških enot ter sprejeli odločitev o napadu na postojanko na Suhorju, v kateri je bil štab 3. bataljona Legije smrti s 3. četo, skupaj 127 mož, ter 35 vojakov iz 23. polka italijanske divizije Isonzo. V noči 26. na 27. november so oporišče zavzeli. Padlo je 23, ujeli pa so 91 nasprotnikovih vojakov. V boju je padlo 11 vaških stražarjev, trije so bili umorjeni, dva pa ustreljena. Iz literature je razvidno, da so 17 vaških stražarjev poslali domov, osem

organizatorjev in oficirjev so kaznovali s smrtjo, drugim pa so dali možnost, da se priključijo partizanskim enotam. Uničenje postojanke na Suhorju je predstavljalo začetek partizanske zimske ofenzive, katere težišče so potem prenesli proti Suhi krajini. V napadu na postojanko vaških straž v Ajdovcu je padlo 7 vaških stražarjev, trije so bili umorjeni, eden pa ustreljen.

Partizanska ofenzivnost proti vaškim stražam je imela za posledico sorazmerno visoko število žrtev. Od decembra 1942 do vključno februarja 1943 so enote NOV in POS povzročile smrt 89 pripadnikov vaških straž. V istem obdobju pa so vaški stražarji povzročili smrt 68 pripadnikov NOV in POS, skupaj z italijanskim okupatorjem pa še nadaljnjih 13.

Sredi marca 1943 je štab I. operativne cone organiziral vdor v Suho krajino, kjer naj bi napadli nekaj postojank vaških straž. Napadi treh partizanskih brigad na Ambrus, Korinj in Hočevje niso bili uspešni. Da bi se izognile obkolitvi italijanskih sil, so morale brigade opustiti napade. Po operaciji v Suhi krajini je poveljstvo slovenskih partizanskih čet pripravilo načrt napada na Ribniško dolino. Glavnina slovenske partizanske vojske se je v noči 22./23. marec 1943 razporedila pod Veliko goro. Po napadu na postojanko vaških stražarjev v Dolenji vasi pri Ribnici in napadu italijanskih enot je prišlo 26. marca na Veliki gori pri Jelenovem žlebu do boja z bataljonom iz italijanske divizije Macerata. Deli Cankarjeve in Gubčeve brigade so okupatorju zadali hud udarec, sami pa so imeli tudi 7 smrtnih žrtev. V napadu dveh partizanskih divizij na postojanko v Žužemberku julija 1943 je zopet padlo 7 vaških stražarjev in kar 13 partizanskih borcev, če omenimo samo nekatere bojne akcije.

Po kapitulaciji Italije je na Slovenskem nastalo obsežno ozemlje, ki so ga obvladovale partizanske enote in katere so bile obenem odločene onesposobiti četnike in vaške stražarje. Povelje Glavnega štaba NOV in POS, izdano ob italijanski kapitulaciji, je določalo tudi odnos partizanskih enot do omenjenih enot. Potrebno jih je bilo takoj razorožiti. Če bi se temu upirale in tam, kjer ni bilo partizanskih enot, naj bi pozvali poveljnike italijanskih enot, ki so jim bile protirevolucionarne enote taktično podrejene, da jih pomagajo razorožiti. V napadu na postojanko slovenskih četnikov v Grčaricah je v boju padlo 25 pripadnikov slovenskih četnikov, trije so bili umorjeni po boju s strani partizanov, 142 ujetnikov pa so zaprli v kočevski grad. V boju je padlo tudi 11 partizanov iz Ljubljanske pokrajine, v celoti pa 24. V napadih na vaške stražarje, ki so se po kapitulaciji Italije začeli zbirati v gradu Turjak in v Zapotoku ter njegovi okolici, je neposredno v bojih padlo vsaj 29 vaških stražarjev, 19 jih je bilo takoj po boju umorjenih, 7 pa ustreljenih. Dne 19. septembra 1943 se je posadka predala enotam Prešernove brigade; v boju za Turjak je padlo tudi vsaj 22 partizanov.

Prvi vrhunec »medslovenskega« nasilja je bil dosežen v času neposredno po kapitulaciji Italije, ko je partizanska stran poskušala povsem obračunati s premaganimi

domačimi nasprotniki. V dveh mesecih, septembra in oktobra 1943, je partizanska stran povzročila smrt vsaj 773 nasprotnikov revolucionarnega gibanja, pri čemer je za vaške stražarje upoštevan čas od 20. septembra, torej po padcu Turjaka, pri slovenskih četnikih čas po 10. septembru, torej po predaji posadke v Grčaricah, pri civilistih po 8. septembru, torej po kapitulaciji Italije in pri osebah z neznanim vojnim statusom prav tako po 8. septembru.

V sledeči siloviti nemški ofenzivi (21. oktober – 11. november 1943) je po zbranih podatkih nemški okupator povzročil v Sloveniji smrt 454 pripadnikov NOV in POS iz Ljubljanske pokrajine. V omenjenem obdobju je v Sloveniji v celoti povzročil smrt 607 pripadnikov NOV in POS. V istem obdobju je v Sloveniji povzročil smrt 260 civilistov iz Ljubljanske pokrajine, v celoti pa je povzročil v Sloveniji smrt 354 civilistov. V tem obdobju je v Sloveniji povzročil še smrt 74 oseb iz Ljubljanske pokrajine z neznanim vojnim statusom, v celoti pa v istem obdobju v Sloveniji smrt 85 oseb neznanega vojnega statusa.

Po nemški ofenzivi jeseni 1943 je bila partizanska vojska precej oslABLJENA. Njeno moštvo je bilo približno za četrtino manjše, vendar njena udarna moč kljub temu ni bila bistveno prizadeta. Poveljstva so jo takoj po ofenzivi usmerila v operacije za ponovno zavzetje izgubljenih območij. Okupator je pod svojim nadzorom poskušal ohraniti predvsem naselbine okoli mest in prometno najpomembnejših smereh. Zunaj teh območij pa so se izoblikovala velika območja na Dolenjskem in Notranjskem, ki jih je nadzorovala partizanska vojska. Operacije 7. korpusa na Dolenjskem in Notranjskem so bile po nemški ofenzivi osredotočene na območja, na katerih so v notranjosti pokrajine ostajale okupacijske sile. Dne 12. novembra 1943 so pričele napadati najpomembnejšo postojanko v Ljubljanski pokrajini, to je Novo mesto. Obleganje se je nadaljevalo po neuspešnem napadu na drugo najpomembnejšo postojanko zunaj Ljubljane, to je Kočevje, med 9. in 12. decembrom. Pozimi 1943/44 (od decembra 1943 do vključno februarja 1944) je nemški okupator v Sloveniji, povzročil smrt 323 pripadnikov NOV in POS iz Ljubljanske pokrajine, z območja cele Slovenije pa 1.040.

Vojaška dejavnost slovenskih partizanskih enot je bila spomladi 1944 v Ljubljanski pokrajini usmerjena proti območju Grosuplje-Ribnica. Že meseca maja se je moral 7. korpus preusmeriti na območje med Novim mestom in Stično, saj so to območje v drugi polovici aprila zasedle nemške in domobranske sile in s tem vzpostavile zvezo med Novim mestom in Ljubljano. Po več kot mesec dni trajajočih bojih je 7. korpusu uspelo znova pretrgati povezavo med omenjenima območjema. V obdobju od maja 1944 do vključno junija 1944 je nemški okupator v Sloveniji povzročil smrt 97 pripadnikov NOV in POS iz Ljubljanske pokrajine, skupaj z domobranci pa v istem obdobju še 42. Kasneje velja omeniti poskus

uničiti predor pri Šmarju in napasti postojanke na Škofljici in Lavrici, ko je padlo 43 partizanskih borcev, 143 pa je bilo pogrešanih, a se je skoraj polovica vrnila. Vse tovrstne akcije ene ali druge strani in medsebojni obračuni so povzročali tudi žrtve med civilnim prebivalstvom. V letu 1944 je nemški okupator v Sloveniji povzročil smrt 412 civilistov iz Ljubljanske pokrajine, od katerih jih 154 umre na območju Slovenije, drugi pa v drugih državah. Pripadniki Slovenskega domobranstva so v tem obdobju povzročili smrt 150 oseb, v sodelovanju z okupacijskimi enotami pa še 6. V letu 1944 so pripadniki NOV in POS povzročili smrt 134 civilistov iz Ljubljanske pokrajine. Pri omenjenih številkah niso upoštevani aktivisti OF. Le-teh je v letu 1944 izgubilo življenje 415, pri čemer so domobranci povzročitelj smrti v 267 primerih, nemški okupator v 137 primerih, v 11 primerih je šlo za sodelovanje obeh, v nekaj primerih povzročitelj smrti ni jasen.

Proti koncu vojne je slovensko ozemlje bilo širše zaledje vseh treh front s pomembnimi prometnimi potmi. Pri tem je okupator uporabljal slovensko delovno silo, hkrati pa jo je dovažal tudi od drugod. Na zasedenih območjih je utrjeval predvsem mesta in pomembnejše industrijske kraje, ki so bili izpostavljeni bombardiranju zavezniškega letalstva. Evidentiranih je 252 oseb iz Ljubljanske pokrajine, ki so bile žrtve zavezniškega bombardiranja; od teh jih je 198 umrlo na območju Slovenije, 37 v Nemčiji itd.

Enote NOV in POS so bile v zimskih mesecih 1944/45 zaradi okrepljene dejavnosti okupatorja in domačih protipartizanskih enot ves čas v aktivni obrambi. Okupatorjev cilj je bil očistiti zaledje bodočega bojišča in zavarovati umik svojih enot iz Jugoslavije in Italije. Enote NOV in POS so ohranile strateško najvažnejše dele partizanskega ozemlja 7. in 9. korpusa, manjša partizanska ozemlja pa so bila v glavnem izgubljena - na Štajerskem v celoti. Poleg tega so enote NOV in POS s svojim bojem v sovražnikovem zaledju ohranile živo silo in tudi izhodiščne položaje za zaključni napad na okupatorja in domobranske enote. Ta čas pa se je naglo bližal. Pozimi 1944/45 (december 1944-februar 1945) je nemški okupator v Sloveniji povzročil smrt 109 pripadnikov NOV in POS iz Ljubljanske pokrajine, pripadniki Slovenskega domobranstva 134, v skupnih akcijah pa še nadaljnjih 42. Od marca 1945 do konca vojne je nemški okupator v Sloveniji povzročil smrt nadaljnjih 106 pripadnikov NOV in POS iz Ljubljanske pokrajine, pripadniki Slovenskega domobranstva 87 in še 32 v skupnih akcijah.

V bazi Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej je evidentiranih 31.886 žrtev s stalnim bivališčem v Ljubljanski pokrajini. Spodnje tabele podajajo žrtvoslovno sliko glede na vojni status žrtev, glede na

povzročitelje smrti, glede na najpogostejše vzroke smrti in posebej glede na smrtnost med pripadniki partizanske vojske po posameznih letih vojne.

Tabela: Smrtne žrtve iz Ljubljanske pokrajine glede na vojni status

Vojni status	Število
NOV in POS	7396
NOV in POJ	170
Aktivist OF	1560
Neznan	2592
Civilist	6942
Slovensko domobranstvo	10932
Gorenjska samozaščita	47
SNVZ	58
Partizanski dezerter	87
Vaški stražar/MVAC	760
Jug. kraljeva vojska	89
Narodna zaščita	86
Sodelavec partizanskega gibanja	403
Slovenski četnik	222
Nemška vojska	42
Drugo	500

Tabela: Smrtne žrtve iz Ljubljanske pokrajine glede na povzročitelja smrti

Povzročitelj	Število
Italijanski okupator	4326

Italijanski okupator-MVAC/vaški stražar	104
MVAC/vaški stražar	367
Nemški okupator	4911
Nemški okupator/SD	506
Nemški okupator/GS	16
Slovensko domobranstvo	2055
Gorenjska samozaščita	9
Slovenski četnik	30
Neznan	3776
SNVZ	9
Nemški okupator/SNVZ	25
NOV in POS	4367
OZNA	391
JA	9536
VOS	130
VDV	5
NOV in POJ	14
Rdeča armada	21
Sam	443
Ustaši	161
Zavezniki	258
Drugo	426

Tabela: Smrtne žrtve iz Ljubljanske pokrajine glede na vzrok smrti

Vzrok smrti	Število
-------------	---------

Neznan	480
Nesreča povezana z vojnimi dogodki	674
Oborožen spopad	5415
Pogrešan	831
Posledice boja	433
Posledice ran	412
Posledice taborišča	180
Represalija	263
Samomor	88
Talec-ustreljen	837
Umorjen	4019
Umorjen v internaciji	116
Umorjen v zaporu	30
Umrli v izgnanstvu	70
Umrli v taborišču	2637
Umrli v zaporu	70
Usmritev s sodbo vojaškega ali posebnega sodišča	493
Ustreljen	3562
Žrtev bombardiranja	702
Žrtev poveljnih pobojev	9821
Umrli	213
Drugo	540

Tabela: Smrtne žrtve pripadnikov NOV in POS iz Ljubljanske pokrajine po letih smrti

Leto	Število
1941	76
1942	1229

1943	2538
1944	2397
1945	935
Neznano leto	221

LJUBLJANSKA POKRAJINA

II. Protirevolucionarni/protipartizanski tabor

Nasprotno od Osvobodilne fronte in njenim vodilnim jedrom Komunistično partijo Slovenijo, ki je stala na stališču takojšnjega in radikalnega odpora okupatorju, so se vodstva predvojnih tradicionalnih strank v Ljubljani odločila, da bodo doma delovala legalno in ilegalno, za edinega legitimnega zastopnika razpadle Jugoslavije pa so priznavali njeno emigrantsko vlado, v kateri so sodelovali tudi slovenski politiki. Iz prepričanja, da bo vojna dolga in je potrebno preprečiti narodove nepotrebne žrtve, je izšlo njihovo sodelovanje z italijanskimi zasedbenimi oblastmi pri upravljanju Ljubljanske pokrajine. Sodelovanje se je tedaj izražalo predvsem v upravnem in ekonomskem smislu ter se je v določenih elementih kazalo kot pretirano ustrežljivo, vendar se zanj niso odločili iz profašistične oziroma prookupatorske usmerjenosti, temveč iz prepričanja, da bo vojna dolga in jo je potrebno preživeti s čim manj človeškimi in materialnimi žrtvami oziroma izgubami. Svoje upe in pričakovanja pa so vodstva predvojnih tradicionalnih strank polagala v zmago zahodnih zaveznikov. Mlajši člani Slovenske ljudske stranke (SLS) so maja 1941 ustanovili Slovensko legijo, ki naj bi se podtalno pripravljala na oborožen upor in je imela konec leta 1941 že 5.000 članov. Nato so svoje ilegalne legije ustanovili še liberalci, ki so nastavili zametke slovenskega četništva. Naj omenimo njihovo Sokolsko legijo, ki je imela že leta 1942 približno 900 članov, njen vpliv pa je nato segel tudi na Primorsko. Vsi so zagovarjali taktiko ilegalne dejavnosti do trenutka, ko se bodo razmere na svetovnih bojiščih nagnile v prid zahodnih zaveznikov, s čimer bodo nastopile tudi bolj ugodne okoliščine za začetek oboroženega odpora okupatorju na domačih tleh. Dotlej bi naj bilo njihovo delo omejeno na izdajanje letakov in listov ter organiziranje obveščevalne službe za zahodne zaveznike. Moč omenjenega tabora so hromili spori med katoliškim taborom in liberalci, ki z ustanovitvijo

Slovenske zaveze, njihovega skupnega političnega organa, niso zmogli preseči notranje razcepljenosti.

Nasprotja med taboroma, ki ju lahko pogojno imenujemo partizanski ali revolucionarni in protipartizanski ali protirevolucionarni, so naraščala. Začetnemu ideološkemu ekskluzivizmu, ki je izviral že iz tridesetih let in ga je bilo opaziti na obeh straneh sprva le na propagandnem nivoju, se je pridružil revolucionarni teror. Ta se je začel sprva odvijati v Ljubljanski pokrajini in je leta 1941 zahteval 34 življenj. V Ljubljanski pokrajini kot delu okupirane Slovenije, kjer je okupator dovoljeval omejeno izražanje slovenstva, je bilo obenem zaradi začetne milejše okupacijske politike že zgodaj možno organizirati tudi oborožen odpor dela prebivalstva.

Vzporedno z naraščanjem partizanskega odpora so okupacijske oblasti stopnjevale nasilje tudi nad civilnim prebivalstvom. Že septembra 1941 so se tudi italijanske oblasti odzvale na naraščajoč odpor in poostriale zasedbeno politiko, uvedle so konfinacijo za politične osumljence in izredno sodišče za zajete upornike. Na delih Ljubljanske pokrajine (Dolenjska, Notranjska, Kočevska), ki so jih od pomladi 1942 obvladovali partizani, pa se je temu pridružilo tudi revolucionarno nasilje, zato so vodstva in člani tradicionalnih strank že izrazili pomisleke o primernosti partizanske taktike. Partizanski oddelki so od aprila 1942 do konca julija istega leta namreč obračunali z vsaj 664 civilisti in večinoma prav na omenjenih območjih. Ideološke osti ni mogoče zanikati, saj 1.200 oseb, s katerimi so leta 1942 obračunale partizanske formacije, že sama pove, da niso mogli biti vsi umorjeni italijanski ovaduhi (t. i. konfidenti), kar lahko potrdi tudi mnenje generala italijanske vojske Maria Robottija s konca leta 1942, da v Sloveniji ni na voljo dovolj zaupanja vrednih »informativcev«.

Ne pred in ne po letu 1942 v Ljubljanski pokrajini ni več prišlo do takšne eskalacije partizanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom, kljub temu, da so se nesoglasja med obema domačima taboroma s poletjem istega leta šele razvila v medsebojno oboroženo obračunavanje. Leta 1943 so partizanske formacije namreč obračunale s 538 prebivalci Ljubljanske pokrajine, naslednje leto s 159 in tudi leta 1945 je v med- in povojnih obračunih ugotovljenih 436 žrtev med civilnim prebivalstvom pokrajine.

Viktimološki razrez na ožji lokalni ravni pokaže, da je število žrtev partizanskega nasilja leta 1942 npr. v današnji občini Črnomelj pomenil 9,1 % vseh žrtev te občine in je ta izguba pomenila 0,7 % izgubo prebivalstva občine. Sledi ji občina Metlika s 6,9 % vseh žrtev občine, a te pomenijo kar 3,5 % izgubo prebivalstva. Za njima je Horjul s 6,5 % žrtev občine in 0,9 % izgubo prebivalstva, Dolenjske Toplice s 6,2 % in Šentjernej s 5,8 % vseh žrtev

občine , Dobrova–Polhov Gradec s 5,5 % (število žrtev revolucionarnega nasilja v rojstnem kraju Legije smrti, Šentjoštu nad Horjulom, pomeni kar 1,6 % izgubo lokalnega prebivalstva), Loška Dolina s 5,4 % deležem vseh žrtev in 0,9 % izgubo prebivalstva občine, Brezovica s 5,3 %, Borovnica s 4,6 %, Semič in Vrhnika s 4,5 %, Novo mesto, Cerknica in Grosuplje s 4,3 %. Te občine, omenjene na koncu, so vse izgubile med 0,4 - 0,5 % lastnega prebivalstva, a tudi Ivančna Gorica je tedaj izgubila skoraj 0,5 % lastnega prebivalstva, čeprav so te izgube v skupnem deležu smrtnih žrtev občine pomenile 3,2 % izgubo.

Vse to je bilo odraz procesov, ki so se leta 1942 odvijali v Ljubljanski pokrajini, obenem pa statistični podatki nakazujejo, v katerih okoljih je tedaj (če ne že prej) med prebivalstvom padla podpora partizanstvu. Če vzamemo primer belokranjskih občin, je obseg partizanskega nasilja odtegnil zlasti jug Bele krajine, saj je tam nastalo nekaj postojank vaških straž, medtem ko je bilo med pravoslavnim prebivalstvom čutiti simpatije do Mihajlovičevega četništva.

Revolucionarno nasilje je vodstva predvojnih tradicionalnih strank privedlo do odločitve o sodelovanju z italijanskim okupatorjem. Italijanske zasedbene oblasti so ti namreč prosili za dovoljenje, da bi za zaščito lastnih življenj in imetja organizirali protipartizanske enote, med ljudmi poznane kot vaške straže, italijanske oblasti pa so jih poimenovala Milizia volontaria anticomunista (MVAC, Prostovoljna protikomunistična milica). Te so spontano (sprva z nazivom Legija smrti) nastajale na ozemljih pod nadzorom partizanov, zlasti zaradi samoobrambnih teženj prebivalstva, da bi se samo obranilo pred partizanskim oziroma revolucionarnim nasiljem. Tak razvoj je v Ljubljanski pokrajini vodil v državljansko vojno, ki se je razvijala v pogojih okupacije in hudega okupatorjevega terorja. Do množičnejšega oboroženega nastopa protipartizanskih enot med veliko italijansko ofenzivo, ki je potekala od poletja do pozne jeseni 1942. leta, je italijanski okupator povzročil več kot 1.500 smrti, do kapitulacije Italije pa v osrednji Sloveniji še približno 3.000 življenj, medtem ko domača protirevolucija dotlej 515.

Ko pa so se Slovenci istočasno zapletli še v medsebojne oborožene obračune, je bil krvni davek še višji. Do konca vojne je na slovenski ravni zahteval več kot 13.000 žrtev med domačim prebivalstvom. Vojaški del tega konflikta se je za partizansko gibanje končal s 3.639 žrtvami v samostojnih protirevolucionarnih akcijah proti partizanstvu (v sodelovanju z okupatorskimi enotami pa so jim zadali še 1.443 žrtev), pri čemer je Ljubljanska pokrajina utrpela 1.904 partizanskih žrtev v samostojnih protirevolucionarnih akcijah (in še 645 žrtev, ko so omenjene enote sodelovale z okupatorskimi). Nasprotni strani pa jih je partizanstvo do konca vojne zadalo 2.509, a med njimi gre v 1.308 primerih za prebivalce Ljubljanske

pokrajine. Vendarle se ostrina medsebojnega obračuna kaže zlasti v številu civilnih žrtev notranjega spopada. Bilo jih je vsaj 4.469 (in 1.248 neugotovljenega vojnega statusa), pri čemer so s 3.999 (in 823 neugotovljenega vojnega statusa) osebami obračunale partizanske formacije, med njimi pa gre v 2.109 primerih za civilno prebivalstvo Ljubljanske pokrajine, medtem ko pri 286 osebah iz pokrajine ne vemo, kakšna je bila njihova medvojna udeležba.

Pri tem ne smemo mimo tistih ljudi, zlasti partizanov in drugih sodelavcev partizanskega gibanja ter njihovih svojcev, ki so jih med vojno aretirale protikomunistične enote, jih predale okupacijskim oblastem, te pa so jih zatem odvedle v svoja koncentracijska taborišča, kar je bilo za mnoge usodno.

Viktimološki razrez jasno pokaže, da je notranji spopad najbolj prizadel prav Ljubljansko pokrajino, kot okolje, kjer se je ta najprej in najbolj zapletel, vztrajal pa vse do konca vojne, in se od tod po kapitulaciji Italije razširil še na Gorenjsko in Primorsko.

Ob kapitulaciji Italije in v prvem obdobju po njej pa so partizanske enote v spopadih, delno sodno, a večinoma brez kakršnegakoli sodnega postopka, obračunale z večino vaških stražarjev in slovenskih četnikov. Septembra in oktobra 1943 je na ta način namreč izgubilo življenje 411 vaških stražarjev in 171 slovenskih četnikov, med katerimi jih je bilo 236 obsojenih pred partizanskim sodiščem. Praktično vsi pa so bili doma iz Ljubljanske pokrajine. Med drugim so na območju današnje Slovenije samo v septembru obračunali še z vsaj 96 civilisti (in 15 osebami neugotovljenega statusa), med katerimi je bilo 40 oseb doma iz Ljubljanske pokrajine.

S tako zaostritvijo razmerij med slovenskima sprtima taboroma je bila pokopana še zadnja možnost sporazuma o skupnem nastopu, čeprav so v tej smeri kasneje še naredili nekaj korakov. Na splošno je rožljanje orožja preglasilo medsebojne dogovore.

Italijanska vojska je od pomladi 1943 v svojih poročilih resignirano ugotavljala, da je v Ljubljanski pokrajini protiitalijanska propaganda, ki jo izvaja partizansko gibanje, uspešna. General Robotti je bil pomladi 1943 mnenja, da partizanski napadi na postojanke domačih nasprotnikov dosega dvoje: obračun z domačimi ideološkimi nasprotniki, z izzivanjem italijanskih povračilnih ukrepov pa naj bi ti napadi obenem netili protiitalijanska čustva. Do tega trenutka – še zlasti pa po Dolomitski izjavi konec februarja 1943 - je bil tudi domači protipartizanski tabor prepričan, da je partizanski boj za osvoboditev, ki je bil tedaj popolnoma v rokah komunistov, le sredstvo za doseg končnega cilja, torej izvedbe revolucije in komunističnega prevzema oblasti.

Zadeve so se dodatno zaostrile, ko je celotno slovensko ozemlje zasedel nemški okupator, ki je nastopil še bolj nasilno, protipartizanski tabor pa se je tedaj pod njegovim

okriljem organizacijsko izpopolnil in tako postal vojaško bolj učinkovit, predvsem pa je bil pod vtisom septembrskih dogodkov leta 1943 še bolj protikomunistično usmerjen. Domobranstvo, ki je po kapitulaciji Italije in po prihodu nemškega okupatorja nastalo na območju Ljubljanske pokrajine predvsem iz ostankov vaških straž, je zato še ostreje nastopilo proti partizanstvu, njegovo nasilje pa je doseglo vrh leta 1944, ko so imele domobranske enote v primerjavi s partizanskimi enotami doberšen del leta vojaško iniciativo. Enote Slovenskega domobranstva so zakrivile smrt 2.094 partizanov in 465 aktivistov OF (poleg tega so enote gorenjskega domobranstva partizanskemu gibanju zadale 261 žrtev, primorskega pa 106).

Večina vodstva in moštva, razen kroga okoli generala Leona Rupnika, je sicer domobranstvo dojemala kot nekakšno narodno vojsko za boj proti komunizmu in pričakovala, da jim bodo zavezniki po zmagovitem koncu vojne priskočili na pomoč. Iz Ljubljanske pokrajine, kjer so te enote dosegle število 13.000 moških, so se kmalu razširile še na Primorsko in Gorenjsko. Do konca vojne so skupaj šteje približno 17.500 – 18.000 moških. Med vojno je imelo zlasti naloge pri varovanju prometnih povezav in naselij, na podeželju pa je imelo v rokah tudi policijske naloge: nadzor ozemlja, preganjanje partizanov in partizanskih aktivistov, izvajali pa so tudi njihove aretacije, zaslišanja in uboje (npr. Sv. Urh pri Ljubljani). V omenjenih akcijah in spopadih s partizanskimi enotami ter za njihovimi posledicami je življenje izgubilo 1.423 pripadnikov domobranskega moštva, od tega kar 1.121 pripadnikov Slovenskega domobranstva.

Slovensko četništvo, ki je ob kapitulaciji Italije štelo nekaj več kot 200 moških, pa je imelo v vojaškem smislu precej bolj obrobno vlogo. Slovenski četniki so med vojno izgubili 272 svojih borcev, partizanstvu pa so zadali 35 žrtev.

SPODNJA ŠTAJERSKA

Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 je nemški okupator zasedel slovenski del Štajerske, Koroško in Gorenjsko. Okupirano ozemlje je razdelil na dve upravni enoti, Spodnjo Štajersko in »zasedena območja Koroške in Kranjske«. Na Spodnjem Štajerskem je po štetju prebivalstva oktobra 1941 brez Posavja in Obsotelja (tam je po štetju leta 1931 živelo 53.512 oseb) bilo 542.954 prebivalcev, med njimi 21.718 ali 4 % oseb nemške narodne manjšine; torej je v upravni enoti Spodnja Štajerska skupno živelo okoli 596.500 oseb. Nemški okupator je takoj po okupaciji aprila 1941 začel izvajati nasilno raznarodovalno politiko. Cilji ponemčevalnega načrta so bili v najkrajšem času izvesti popolno ponemčenje zasedenih območij s spremembo krajevnih, rodbinskih in osebnih imen, uveljavitev nemščine

kot edinega jezika javne komunikacije, postopno uničenje slovenske kulturne dediščine ter zaplemba dotedanjega državnega, društvenega in delno tudi zasebnega premoženja.

Nacisti so načrtovali po natančnem »rasnem« pregledu skupno izseliti od 220.000 do 260.000 Slovencev, še zlasti izobražence, predvsem duhovnike, profesorje, učitelje, politično vplivne in izpostavljene ljudi, priseljence iz drugih pokrajin ali iz tujine, ki so se tam naselili po letu 1914, dalje obmejno prebivalstvo, tiste, ki se ne bi včlanili v novo nemško organizacijo ali društvo, tiste, ki jih iz rasnih ali političnih razlogov v to organizacijo ne bi sprejeli. Te naj bi zamenjalo okoli 60.000 priseljencev nemške narodnosti. Naslednja stopnja naj bi bila hitro in popolno ponemčenje prebivalstva, ki bi še ostalo na svojih domovih. Za hitrejše ponemčevanje domačega prebivalstva in vključitev v nacistični družbeni red je nemški okupator ustanovil množične organizacije Steirische Heimatbund (Štajerska domovinska zveza) in Kärntner Volksbund. Germanizacijo naj bi zavarovali in hkrati pri njej tudi sodelovali na Spodnjem Štajerskem živeči Nemci, včlanjeni v organizacijo nemške narodne manjšine na Štajerskem kulturno zvezo Kulturbund. Štajerska domovinska zveza, ki se ni ukvarjala le s propagandno dejavnostjo in z grožnjami, ampak je tudi intenzivno sodelovala pri izvajanju ukrepov, je pripadla glavna vloga pri ponemčevanju slovenske Štajerske, prebivalstvo pa naj bi tudi vzgojila v nacističnem duhu in mu privzgojila nacistični sistem vrednot. Nemška manjšina, ki je po razpadu habsburške monarhije in z ustanovitvijo Kraljevine SHS sicer izgubila svoj politični in kulturni vpliv, je kljub številčnemu zmanjšanju ohranila gospodarsko moč. Nemške oblasti so si na gospodarskem področju prizadevale za čim večje izkoriščanje industrijskih in kmetijskih obratov za potrebe nemške države.

Med nasilne ukrepe, po katerih je posegel nemški okupator, sodijo množični izgoni in internacije narodno zavednega prebivalstva, vpoklici za orožje sposobnih moških v obvezno nemško delovno službo (RAD) in vojsko (Wehrmacht in Waffen SS), dalje in v manjši meri v polvojaško formacijo »vermanšaft« in na prisilno delo t. i. zaščitencev v sosednje avstrijske pokrajine ter popolno ponemčenje preostalega prebivalstva. Nacisti so v Srbijo, Neodvisno državo Hrvaško in Nemčijo izgnali približno 10 % prebivalstva; iz Posavja (Brežiško-krške kotline) in Obsotelja je bilo izgnanih in preseljenih 37.000 ljudi, spraznjeno ozemlje pa so pozimi 1941–1942 ne v enakem obsegu poselili z nemškim prebivalstvom s Kočevskega in od drugod, skupaj jih je bilo 13.000. Med letoma 1942 in 1944 je bilo v Nemčijo izgnanih še 8.000 sorodnikov partizanov in sorodnikov ustreljenih talcev; del prebivalstva (po ocenah približno 17.000 oseb) je zaradi pretečih aretacij in izgonov okupacijskih oblasti zbežal v Ljubljansko pokrajino. Sredi leta 1942 je kršeč mednarodno pravo uvedel vojaško obveznost in mobiliziral v letih 1942–1945 22 letnikov moških v uniformirano delovno službo

(Reichsarbeitsdienst, RAD) in nemško vojsko, na Gorenjskem in Mežiški dolini pa je vpoklical 11 letnikov, skupaj približno 38.000 vojakov.

Na Spodnjem Štajerskem, ki je imela na začetku nacistične okupacije 596.466 prebivalcev, je zaradi vojnih in povojnih dogodkov izgubilo življenje 29.852 oseb, kar je predstavljalo 5 % takratne populacije obravnavanega območja. 5 % izguba prebivalstva takratne Spodnje Štajerske pomeni, da je današnje območje slovenske Štajerske in dela Dolenjske, ki je sodilo v to okupacijsko upravno enoto, utrpelo v primerjavi s celotnim slovenskim prostorom, ki je v omenjenem obdobju samo zaradi vojnega in povojnega nasilja izgubil 6,5 % populacije, za 1,5 % nižji delež žrtev.

Že ob napadu Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo je s Spodnje Štajerske iz vrst pripadnikov jugoslovanske kraljeve vojske izgubilo življenje 190 oseb. Junija 1941 je nemški okupator posegel po krutem rasnem ukrepu, ko je iz hiralnic ter umobolnice v Novem Celju odpeljal duševno in telesno prizadete ali telesno onemogle oskrbovance in jih večino pomoril v Hartheimu pri Linzu (503), nekaj v Feldhofu pri Gradcu (25), enega pa v Niederhardtu pri Linzu, kjer jih je do konca okupacije pomoril-evtanaziral 551, večino (529) že konec junija 1941.

Zastrašujoč ukrep kot odgovor na odpor Slovencev, to je streljanje talcev, je nemški okupator na obravnavanem območju začel uresničevati že 30. julija 1941, ko je kot talce ustrelil 8 članov krške odporniške skupine v Dobravi pri Brežicah. V obdobju okupacije je skupno umrlo 1.937 oseb v skupini talcev; od tega jih je bilo največ (1.799) ustreljenih, 104 so bili obešeni, eden obglavljen, pri 33 osebah pa način in oblika talstva nista znana. Talci so večinoma izhajali iz vrst odporniškega gibanja. Z vidika pogostosti uporabe talskega sistema je bilo najhujše leto 1942, ko je bilo ustreljenih 917 talcev in sicer v Mariboru in Celju. Stopnja nacističnega nasilja je glede na število talcev po posameznih letih bila sledeča: leta 1942 jih je bilo ustreljenih 917, leta 1945 je kot talcev umrlo 284 oseb, leta 1944 273 oseb, leta 1941 231 oseb, najmanj oseb pa je zaradi talskega sistema umrlo leta 1943, in sicer 43.

Nemške okupacijske oblasti so svojo okupacijsko politiko in povračilnimi ukrepi močno prizadele civilno prebivalstvo. Največjo skupino žrtev (8.599 ali 28,8 %) med vsemi žrtvami Spodnje Štajerske predstavljajo prav civilne žrtve. Največ žrtev (3.592) med njimi je povzročil nemški okupator: 1.447 jih je umrlo v izgnanstvu, 1.286 v internaciji in sicer v taboriščih Dachau, Mauthausen, Flossenbürg, Buchenwald, Auschwitz, Ravensbrück ter v drugih taboriščih vse tja od Norveške do Francije. Nad 800 civilistov je bilo med talci in 262 jih je npr. umrlo v nesrečah, ki so bile povezane z vojnimi dogodki. V tovrstnih nesrečah je

bilo udeleženih veliko otrok, saj so otroci pogosto v igri posegli po neznanih predmetih, ki so bila v resnici eksplozivna sredstva.

Dalje je 737 civilistov umrlo v bombardiranjih, pri čemer jih je velika večina (625) življenje izgubilo v bombardiranjih zavezniškega letalstva v zadnjih razdobjih vojne. Proti domačemu civilnemu prebivalstvu, ki je na razne načine sodelovalo z okupacijskimi oblastmi oziroma je bilo nenaklonjeno partizanstvu, pa je nastopilo tudi partizanstvo, ki je svoje akcije na Štajerskem sicer usmerjalo zlasti proti okupatorju. Pri tem ni šlo le za t. i. »volksdeutscherje«, temveč tudi za Slovence in tiste med njimi, ki jim je bilo nemštvo blizu in so bili označeni za »nemčurje«. Partizani so do uradnega konca vojne maja 1945 obračunali z vsaj 520 civilisti.

S Spodnje Štajerske je skupno po dosedanjih podatkih v nemških uniformiranih enotah (vojaških in policijskih) izgubilo življenje 8.521 Slovencev ali 28,5 % vseh žrtev z obravnavanega območja. Na frontah jih je življenje izgubilo vsaj 3.687. Usoda skoraj tolikih (3.397) izginulih mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko pa ni znana in veljajo za pogrešane oziroma so izginili v neznanih okoliščinah.

Kljub temu, da so bili na Štajerskem zaradi hudega okupatorjevega pritiska pogoji za odporniško dejavnost zelo težki, se je le-ta po ponavljajočih se udarcih v letih 1941 in 1942 v letu 1943 postopno obnovila na širših območjih Štajerske in se v letu 1944 po prihodu XIV. divizije na Štajersko razmahnila. Pripadniki odporniškega gibanja, tj. partizani in aktivisti Osvobodilne fronte, predstavljajo s 7.314 žrtvami tretjo največjo skupino ali 24,5 % vseh žrtev s Spodnje Štajerske. Večina njih jih je padla v neposrednih spopadih z okupatorjem, 777 jih je bilo med talci, 348 jih je umrlo v internaciji, nad 430 je pogrešanih oziroma so izginili v neznanih okoliščinah.

Pri 9.681 smrtnih žrtvah ali 32 % žrtev Spodnje Štajerske se vojnega statusa v dosednji raziskavi ni dalo ugotoviti. Ti ljudje so umirali v internaciji, izgnanstvu, v bombardiranjih in nesrečah, v povojnih pobojih in drugih okoliščinah, ki so značilne za vojno.

Iz naštetega sledi, da so na Spodnjem Štajerskem nemške sile same ali s svojimi pomožnimi oddelki neposredno zakrivilo 10.405 žrtev ali 34,8 % vseh žrtev Spodnje Štajerske. Pri okrog 9.500 žrtvah povzročitelj smrti ni znan, v tem številu pa je zajetih 4.079 mobilizirancev v nemško vojsko. Rdeča armada je neposredno povzročila najmanj 3.437 žrtev, ob upoštevanju, da pri 4.079 žrtvah med mobiliziranimi v nemško vojsko povzročitelj smrti ni znan in da so se številni borili na vzhodni fronti, pa je njena udeležba kot povzročitelja smrti skoraj zagotovo večja.

Partizanske enote so povzročile do konca vojne 4,8 % vseh žrtev s stalnim prebivališčem na Štajerskem, protirevolucija oziroma domobranci 2,5 %, enote NDH oziroma ustaši 1,5 % žrtev. V povojnih pobojih, od maja 1945 do konca januarja 1946 je bilo s Spodnje Štajerske usmrčenih 2.723 oseb ali 9 % vseh žrtev Spodnje Štajerske.

Tako kot drugod po Sloveniji je po končani vojni sledil obračun nove komunistične oblasti s pripadniki nemške narodne manjšine in tistimi, ki so dejansko ali domnevno sodelovali z nacističnim režimom oziroma z nasprotniki odporniškega gibanja. Na območju, kjer je bilo približno 4 % nemškega prebivalstva, so povojni množični poboji prizadeli zlasti civilno prebivalstvo, tako slovenske kot tudi nemške narodnosti. Med žrtvami povojnih pobojev pa so bili tudi Slovenci, vključeni v različne okupatorjeve oborožene formacije (Nemška vojska, Wehrmannschaft) in Slovenci iz vrst oborožene protirevolucije (slovenski četniki, domobranci), katerih število pa je, zaradi praktične odsotnosti državljanske vojne na obravnavanem območju v primerjavi z žrtvami izmed civilnega prebivalstva in neznanega statusa, neprimerno nižje; v povojnih pobojih je slednjih umrlo 213: 41 domobrancev, 149 slovenskih četnikov, 14 pripadnikov nemške vojske, 9 članov Wehrmannschafta. Povojno preganjanje in poboji pripadnikov nemške narodne manjšine so bili v funkciji povračilnih ukrepov zaradi ravnanja nemškega okupatorja in nemške manjšine na Slovenskem med vojno, ki se je nacificirala in aktivno podpirala okupatorja. Slovence, določene za usmrtitev, pa je oblast imela za dejanske in domnevne okupatorjeve sodelavce in jih je prepoznavala kot politične nasprotnike. Bili so obtoženi, da so se s svojimi dejanji prekršili zoper slovensko narodno čast.

Na Spodnjem Štajerskem so pripadniki Ozne začeli preganjati tam živeče ljudi takoj po koncu vojne: maja, junija in julija 1945 ter jeseni 1945. Že maja so aretirali člane Švabsko-nemške kulturne zveze - kulturbundovce in funkcionarje Štajerske domovinske zveze, junija in julija pa druge nemške prebivalce-volksdeutscherje in Slovence, ki so bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem. V drugi polovici leta 1945 so na podlagi okupatorjevega arhivskega gradiva o članstvu v Kulturbundu in Štajerski domovinski zvezi sestavili nove sezname ljudi za aretacijo. Tako je bilo od maja 1945 do konca januarja 1946 s Spodnje Štajerske usmrčenih 2.723 oseb ali 9 % vseh žrtev Spodnje Štajerske, med katerimi je bilo npr. kar 1.350 oseb ženskega spola (skoraj 50 %). Nacionalno pripadnost tistih, ki so se šteli oziroma so jih prištevali k nemški manjšini, pa je zaradi pomanjkanja ustrezne dokumentacije težavno ugotavljati. Če bi osebe, za katere nacionalna pripadnost ni znana, na podlagi priimkov in socialnega statusa šteli za osebe nemške narodnosti (kar pa absolutno ni zanesljiv kriterij!!!), bi bila podoba naslednja: dobra polovica usmrčenih (1.529) ali 56% oseb bi lahko

pripadala nemški narodnosti, 1.194 ali 44% oseb pa so bili Slovenci. Vsekakor je ta segment žrtvoslovne slike na Štajerskem še močno nedorečen in potreben nadaljnjih raziskav.

Glavnina povojnih usmrtitev oseb z območja Spodnje Štajerske je bila izvršena maja in junija 1945 (okrog 1.390), v poletnih mesecih (418) ter proti koncu leta 1945 in v začetku leta 1946 (približno 320), ostale so se odvile v jesenskih mesecih leta 1945 z bolj ali manj enakomerno številčno porazdelitvijo, posamezni primeri usmrtitev pa so se zgodili tudi tekom leta 1946 po mesecu januarju. Usmrčeni v povojnih pobojih so bili sprva praviloma aretirani in zaslišani na podlagi ovadbe, ki jo je oddelek Ozne prejel od terenskih političnih organizacij ali Narodne zaščite. Praviloma so bili odpeljani v eno izmed koncentracijskih oziroma delovnih kazenskih taborišč, kjer so bili ponovno zaslišani od pripadnikov preiskovalnega odseka Ozne, ki so se na podlagi ovadbe in zbranih obvestil odločili, ali se zoper posamezno osebo uvede sodni postopek ali pa se jo zaradi pomanjkanja dokazov izpusti. Če so se odločili za t. i. transport, je to običajno pomenilo, da je taka oseba izginila neznano kam. Ljudje, ki so ob in po koncu druge svetovne vojne izginjali v neznanih okoliščinah, so bili sprva običajno aretirani od pripadnikov Ozne, nato zaprti po raznih zaporih, in premeščeni v taborišča, pogosto v taborišče Strnišče. Iz arhivskega gradiva (npr. iz arhiva k mrliškim matičnim knjigam) je razvidno, da so tisti, ki so izginili neznano kam iz taborišča v Strnišču, bili večinoma prej zaprti v mariborskih zaporih. V gradivu se pri teh pojavlja tudi navedba: »odpeljan v rajh«. Po ugotovitvah Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic Vlade RS in iz Popisa žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej je razvidno, da so »odpeljani v rajh« bili nekje pod Pohorjem oziroma na širšem območju Maribora likvidirani. Samo na Hoškem Pohorju v okolici Areha je npr. ugotovljenih 23 grobišč. Na Pohorju so bili poleg četnikov usmrčeni mnogi t. i. »mariborski Nemci«. Nekateri so bili usmrčeni že v priporu, in to v zaporih v Mariboru in Celju ter na Ptujju.

Največ oseb je pogrešanih potem, ko so bili odpeljani neznano kam iz naslednjih taborišč in manjših »zbirnih baz« Ozne: Strnišče pri Ptujju, Hrastovec pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, Bresternica pri Mariboru, Studenci pri Mariboru, Kamnica pri Mariboru, Tezno pri Mariboru, Teharje pri Celju, Pobrežje pri Mariboru. Kraji množičnih in posamičnih povojnih usmrtitev so poleg že omenjenega širšega območja Maribora tudi ob drugih urbanih središčih na Spodnjem Štajerskem. V Mislinjski dolini so to Žančani pri Podgorju pri Slovenj Gradcu. Tam so bili verjetno usmrčeni nekateri mobiliziranci v nemško vojsko, domobranci in hrvaški begunci, pa tudi nekateri domačini. Na območju Slovenske Bistrice sta taka kraja Zgornja Bistrica in Velenik. Medvojno protiletalsko zaklonišče na Zgornji Bistrici, v ljudskem jeziku znano pod imenom bunker na Zgornji Bistrici, je proti koncu leta 1945 in v

januarju 1946 bilo morišče civilnega prebivalstva iz vrst pripadnikov nemške narodnosti z območja Slovenske Bistrice. Umrjeni so bili premožni ljudje in njihove družine, torej veliki kmetje, lastniki gospodarskih obratov in trgovin. Ugotovljena je identiteta 18 žrtev, med katerimi je tudi družina grofa Ferdinanda Attemsa. V Šaleški dolini so bili poboji na Goricah pri Šoštanju, v Savinjski dolini v gozdovih pri Marija Reki itd. V Mariji Reki naj bi povojne oblasti obračunale s tistimi, ki se v času vojne niso odzvali vpoklicu v partizane. Gre predvsem za žrtve iz Zagorja, Hrastnika, Trbovelj, okolice Žalca, Prebolda in Celja. Usmrčeni so bili sprva zaprti ali v enem od tamkajšnjih zaporov ali v taborišču Teharje.

Največ žrtev na Spodnjem Štajerskem odpade na tiste, ki so bili udeleženi v neposrednih spopadih (okrog 9.050), okrog 5.440 je bilo pogrešanih ali pa so izginili v neznanih okoliščinah ali pa so umrli zaradi različnih posledic, povezanih z vojno. Umrjenih in ustreljenih je bilo približno 4.120, zaradi internacije jih je umrlo približno 2.770, zaradi izgnanstva in prisilnega dela okrog 1.830, nad 1.900 jih je bilo med talci, nad 2.700 pa jih je izginilo v povojnih pobojih. Za približno 2.600 smrtnih žrtev pa je vzrok smrti neznan.

V bazi *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej* je evidentiranih 29.852 žrtev s stalnim bivališčem v okupacijski enoti Spodnja Štajerska. Spodnje tabele podajajo žrtvoslovno sliko glede na vojni status žrtev, glede na povzročitelje smrti in glede na vzroke smrti.

Tabela – Žrtve z območja Spodnje Štajerske glede na vojni status

Vojni status	Število žrtev
Jug. kraljeva vojska	190
Partizanske enote (NOV in POS(J))	6 612
Aktivisti OF	702
Civilisti, sodelavec partizanskega gibanja itd.	8 599
Nemška vojska	7 871
Nemška policija	127
nemške uniformirane formacije	427

(Wehrmannschaft..)	
SS	96
Slovenski četnik	175
Neznan status	4 966
Drugo	87
Skupaj	29 852

Tabela: Žrtve na območju Spodnje Štajerske glede na povzročitelja smrti

Povzročitelj smrti	Število žrtev
Nemške okupacijske enote	10 197
Rdeča armada	3 437
Partizani (NOV in POS (J))	1 438
OZNA	1 705
JA	578
Neznan povzročitelj	9 681
Zavezniške vojaške enote	955
Nemške uniformirane formacije (Wehrmannschaft itd)	38
Gestapo	141
SS	29
Sam	129
Domobrancji (+ v sodelovanju)	735
Ustaši	466
Četniki	39
Kozaki	92
Ukrajinske enote	16
Drugo	177
Skupaj	29 852

Tabela: Žrtve na Spodnjem Štajerskem glede na vzrok smrti

Vzrok smrti	Število žrtev
Padli, v spopadih in posledic le-teh	9 043
Taborišča, internacije	2 769
Izgnanstvo, prisilnega dela	1 831
Vojnem ujetništvu	260
Žrtve bombardiranj	981
Nesreče	466
Povojni poboji	2 723
Talci	1 935
Umorjeni in ustreljeni (do konca vojne)	4 124
Pogrešani (do konca vojne)	2 802
Neznani vzrok smrti	2 637
Drugo	281
Skupaj	29 852

GORENJSKA

Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 je nemški okupator poleg Štajerske in Koroške zasedel tudi Gorenjsko, kjer je ob začetku vojne bivalo nekaj več kot 183.000 prebivalcev. Nemška okupacijska uprava na Gorenjskem je po izvršeni okupaciji nemudoma začela uvajati nov red, s katerim so nacisti želeli Gorenjsko popolnoma ponemčiti; svoje ukrepe so utemeljevali z zatrjevanjem, da se »dežela samo vrača v naročje Nemcev, iz katerega je bila dvajset let iztrgana«. Začelo se je raznarodovanje in nasilje.

V začetku maja so se pričele priprave na preselitev približno 80.000 prebivalcev z Gorenjskega v skladu z načrti državnega komisarja za utrditev nemštva Heinricha Himmlerja. Za preselitev gorenjskega prebivalstva so uredili zbirno taborišče v šolskih zavodih Sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, kjer so junija zbrali že okoli 800 oseb, predvsem vplivnih ljudi. Zaradi različnih razlogov so oblasti že avgusta 1941 sklenile ustaviti izganjanje prebivalstva in ga prestaviti na povojni čas. V izgnanstvu je v celotnem obdobju vojne umrlo 138 oseb s stalnim bivališčem na Gorenjskem. Največ, to je 94, jih je umrlo v Nemčiji, ostali pa na Hrvaškem ali v Srbiji.

Nemški okupator je nad prebivalci Gorenjske izvajal poostreno nasilje še zlasti po začetku odporniških akcij. V letu 1941 je povzročil smrt 214 oseb s stalnim bivališčem na Gorenjskem, med njimi je bilo največ oseb ustreljenih kot talcev, in sicer 118. Po vojnem statusu so prevladovali partizani, aktivisti OF in sodelavci odporniškega gibanja. Po pozivu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o prehodu iz dobe priprav v oborožen boj se je po pripravah, ki jih je v okviru OF vodila predvsem KPS, vstaja razmahnila ravno na Gorenjskem, kjer formirajo več čet, ki se že poleti 1941 povezujejo v bataljone.

Kot odgovor na prve akcije je okupator ustanovil izredno sodišče, ki je 1. avgusta izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo štirim pripadnikom oziroma sodelavcem partizanskega gibanja. Obsodbe so izvedli naslednjega dne. Vsi štirje so bili ustreljeni v Slatni pri Begunjah. Dva sta bila pripadnika partizanskih enot, dva pa civilista oziroma sodelavca partizanskega gibanja. Po napadu Rašiške čete 18. septembra 1941 na nemški avtomobil je nemški okupator iz maščevanja 20. septembra požgal Rašico, zatem pa izsledil četo ter jo razbil; v spopadih je ubil dva partizana ter ujeli ranjenega poveljnika, ki je ranam podlegel, ujel pa je še pet partizanov in jih postrelil kot talce. Hude izgube je npr. utrpel Storžiški bataljon, ko je ob nemškem napadu avgusta 1941 pod Storžičem padlo osem borcev itd.

Posvetovanje v Stolicah v Srbiji konec septembra 1941 je bilo pomembno za nadaljnji razvoj partizanskega bojevanja v Sloveniji in tudi na Gorenjskem posebej; tam izrečena kritika dotedanjega dela in dosežkov oboroženega odpora v Sloveniji je spodbudila številčno rast partizanskih enot in nov vzpon partizanske dejavnosti. Pozno jeseni je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet začelo ponovno pripravljati usklajeno vojaško-politično dejavnost na več območjih. Načrt je bil, da naj bi v treh jedrih, in sicer na Gorenjskem, na območju Kamnik-Št. Pavel-Trbovlje in območju Krim-Mokrc dosegli lokalno premoč partizanskih enot in spodbudili širšo vstajo, ki naj bi izbojevala »osvobojena ozemlja«. Vstaja je bila načrtovana za začetek decembra 1941. Le na Gorenjskem, na desnem bregu Save od Dovjega do Poljanske doline, je organizatorjem uspelo spodbuditi množično vstopanje prebivalstva v partizanske enote. Načrt vstaje je predvideval težišče v Poljanski dolini, začela pa naj bi se 16. decembra. Tamkajšnje partizanske enote so se številčno okrepile. Tako je bataljon Ivana Cankarja uspel vključiti okoli 300 novih borcev in ohraniti bojno sposobnost, kakršno je pokazal ob uničenju nemške policijske enote v Rovtu 12. decembra 1941, ko je v njegovi zasedi padlo 45 nemških policistov.

Začetek leta 1942 je zaznamoval tridnevni boj v Dražgošah in maščevanje okupatorja nad vaščani Dražgoš potem, ko se je partizanski bataljon umaknil iz Dražgoš. Okupator je ustrelil 42 prebivalcev Dražgoš, med katerimi je bilo 5 mladoletnikov. Med tridnevnimi boji v

Dražgošah je padlo tudi osem partizanov, na Mošenjski planini po umiku iz Dražgoš pa še nadaljnjih 12. Po teh porazih je nastopila huda kriza v odporništvu, kajti okupator je uspel razbiti tudi organizacijo Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije na terenu. Nemški okupator je na Gorenjskem v zimi 1941/42 (od decembra 1941 do vključno februarja 1942) povzročil smrt 99 pripadnikov partizanskih enot s stalnim bivališčem na Gorenjskem. S postopnim številčnim porastom oziroma konsolidacijo odpornišva pa se je spomladi 1942 partizanska dejavnost ponovno okrepila. Nemški okupator si je prizadeval izkoreniniti vsakršen odpor, in samo od marca 1942 do vključno junija 1942 je povzročil smrt vsaj 87 pripadnikov partizanskih enot z Gorenjske.

Podobno kot z razmerami na svojem območju ni bil zadovoljen italijanski okupator, ni bil zadovoljen tudi nemški na Gorenjskem in Štajerskem. Še zlasti so ga skrbele razmere na Gorenjskem, saj je imelo tudi vodstvo odpora to pokrajino za posebej pomembno in je prek nje napotilo II. grupo odredov na Štajersko. Od 541 partizanov II. grupe odredov je prišlo na Štajersko do začetka septembra 1942 le okrog 120 borcev.

Vodja nemške policije Heinrich Himmler je 25. junija 1942 ukazal »pomiriti« oboje pokrajini z nasilnimi ukrepi in ofenzivo poznano pod imenom »Enzian«. Ta ofenzivni načrt je bil usklajen z italijansko ofenzivo na italijanskem zasedenem ozemlju. V kratkem času je nemški okupator prečesal vso Gorenjsko, postrelil nekaj stotin talcev (samo v juliju 225 oseb s stalnim bivališčem na Gorenjskem, med njimi 10 mladoletnikov), požgal in z zemljo zravnal enajst vasi in zaselkov, iz katerih so postrelili ne samo odrasle, ampak celo mladoletne moške prebivalce, ženske in otroke pa odgnali v taborišče Šentvid nad Ljubljano, od koder so bili izgnani v Nemčijo. Nemški okupator je v času ofenzive, torej od julija 1942 do septembra 1942, povzročil smrt 424 oseb s stalnim bivališčem na Gorenjskem, največ meseca julija, in sicer 292. Prevladovali so civilisti. V ostalih dveh mesecih so prevladovali pripadniki partizanskih enot. Mnogi so bili odpeljani v taborišča. V celotnem vojnem obdobju je v nemških taboriščih umrlo vsaj 684 oseb s stalnim bivališčem na Gorenjskem, od tega 107 pripadnikov NOV in POS.

V času omenjene nemške ofenzive so nemškemu okupatorju pri nasilju pomagali tudi »raztrganci«. To so bile manjše enote, sestavljene iz dezertarjev in nasprotnikov partizanskega gibanja, ki jih je vodil gestapo, izdajale pa so se za partizane, da bi lažje mogle odkrivati aktiviste OF in partizanske simpatizerje oziroma sodelavce gibanja. Nasprotniki partizanskega gibanja, ki jih je k temu spodbujal tudi razvoj v Ljubljanski pokrajini, kjer so med italijansko ofenzivo skupaj z okupatorjem nastopale tudi enote vaških stražarjev, so začeli tudi na Gorenjskem iskati tesnejše stike z nemškimi oblastmi in gestapom. Nasprotnike partizanskega

gibanja, resnične ali domnevne, so partizanske enote kaznovale s smrtjo. V času ofenzive, torej od julija do septembra 1942, so partizanske formacije povzročile smrt 71 oseb z Gorenjske, predvsem civilistov. Do smrtnih obsodb pa je prihajalo tudi med partizanskimi borci zaradi različnih obtožb. V času vojne so pripadniki partizanskih enot povzročili smrt 883 civilistov z Gorenjske in 3 sodelavcev partizanskega gibanja, za 131 partizanskih žrtvah pa podatki o vojnem statusu niso pridobljeni. Varnostno obveščevalna služba pa je v času vojne povzročila smrt 140 civilistov in 35 oseb neugotovljenega vojnega statusa z Gorenjske.

Na Gorenjskem so morale partizanske enote in OF še vedno delovati pod zelo hudim okupatorjevim pritiskom. Čeprav je nemški okupator uradno opustil načrte za priključitev teh pokrajin k nemškemu rajhu, ga to zaradi pomanjkanja delovne sile v industriji in vojakov na frontah ni oviralo, da ne bi razširil veljavnosti nemških zakonov in odredb o obvezni državni delovni in vojaški službi na zasedena območja Slovenije. Delovno in vojaško obveznost je na Gorenjskem uvedel 7. julija 1942. Vojaški uradi so na Gorenjskem popisali in pregledali mladeniče iz letnikov 1920 do 1925. Rojene v letih 1922 in 1923 so vpoklicali še istega leta, druge pa leta 1943, načelno najprej v državno delovno službo, nato pa v vojsko. Mnogi so se odzvali vpoklicu zaradi strahu pred represalijami nad njihovimi družinami in tudi zato, ker niso mogli dobiti zveze s partizanskimi enotami. Toda pozimi 1942 in na pomlad 1943 je mnogo vpoklicanih namesto v nemško vojsko odšlo v partizane. Mobiliziranci v nemško vojsko so prav tako obsežna kategorija žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. V raziskavi je bilo mogoče evidentirati 1.767 mobilizirancev v nemško vojsko z Gorenjske. Največ mobilizirancev je padlo v letu 1944, in sicer kar 1.028. Med povzročitelji prevladuje Rdeča armada, za kar 742 mobilizirancev pa povzročitelj ni znan. Nemški okupator je ubil tudi 9 dezertarjev iz nemške vojske, ki so imeli stalno bivališče na Gorenjskem.

V letu 1943 je številčna moč gorenjskih partizanskih bataljonov močno porasla, bojna dejavnost se je okrepila, precejšnje pa so bile tudi izgube. Prešernova brigada je tega leta utrpela dva huda poraza; v spopadu v Žirovskem Vrhu je avgusta padlo 44 borcev te brigade in domačinov, decembra pa je brigada doživela hud poraz na Pokljuki, kjer so nemške enote uničile njen 3. bataljon in je padlo vsaj 26 partizanskih borcev. Nemški okupator je od decembra 1942 do vključno marca 1943 povzročil smrt 99 partizanov z Gorenjske. Do konca leta 1943 pa še nadaljnjih 382. V letu 1944 pa je povzročil smrt kar 990 pripadnikov NOV in POS z Gorenjske, v letu 1945 pa še nadaljnjih 608. Partizani pa niso umirali samo na bojnem polju, pač pa tudi v taboriščih in kot talci. V celotnem vojnem obdobju je v nemških taboriščih in zaradi njih umrlo 172 pripadnikov NOV in POS, ustreljenih kot talci pa je bilo 251 pripadnikov NOV in POS.

Jeseni 1942 je prišlo do neuspešnega poskusa organiziranja vaških straž na Gorenjskem. VOS je izvedela za tozadevne poskuse in likvidirala industrialca Rada Hribarja in veleposestnika Alojza Mejača. Usmrtitve so dosegle vrh leta 1943. V tem letu je VOS umorila 73 oseb z Gorenjske, med njimi več županov kot npr. šenčurskega župana Antona Umnika, smledniška župana Jožeta Burgarja itd.

Spomladi 1943 je bil v Polhograjskih Dolomitih ustanovljen Gorenjski četniški odred in sredi leta četniški pokrajinski pododbor za Gorenjsko. Prva skupina četnikov je prišla junija 1943 v Žiri. Prišli so tudi v stik z rajonskim sekretarjem OF in želeli sodelovati s partizani ter si zagotoviti prosto gibanje po poljanskem hribovju, vendar do pogajanj ni prišlo. Po kapitulaciji Italije sta se Gorenjski in Primorski četniški odred skupaj z vaškimi stražarji umaknila na Vrhniko in se pozneje priključila domobrancem. Evidentiranih je 27 slovenskih četnikov s stalnim bivališčem na Gorenjskem, ki so izgubili življenje zaradi vojne.

Ob koncu leta 1943 se je na Gorenjskem pojavila tudi organizacija Črna roka, vendar so partizani organizatorje v glavnem pobili. Eden izmed voditeljev je bil Janko Soklič. Prve žrtve Črne roke so padle že decembra 1943. Na Jesenicah so npr. pobili sedem aktivistov OF. Marca 1944 so zopet umorili šest ljudi. Ljudje so bili zaradi tega zelo vznemirjeni, tako da je aprila 1944 gestapo Črni roki prepovedal delovanje, vendar so ti morili še do decembra 1944. V celotnem vojnem obdobju so umorili 27 oseb z Gorenjske, vendar je treba ob tem opozoriti, da ta kategorija žrtev ni sistematično raziskana.

V letu 1944 se je na Gorenjsko razširilo tudi domobranstvo pod imenom Gorenjska samozaščita. Ob dejstvu, da v obdobju ustanavljanja prvih domobraskih postojank na Gorenjskem ni bilo močnih partizanskih enot, da so na Gorenjskem delovali vodje SLS za Gorenjsko, da so se za ustanavljanje nove organizacije zanimali tudi ljubljanski voditelji meščanskih strank, da je bil tudi nemški okupator pripravljen dovoliti ustanovitev enot, ki bi bile pomožna policija in bi pomagale vzdrževati red in varnost, in da je na dopust prihajalo vse več vpoklicanih Gorenjcev v nemško vojsko, ki se niso želeli vrniti na fronto, so se oblikovali pogoji, ki so pripeljali k ustanovitvi prvih postojank na Gorenjskem. Le-te so se sčasoma razširile predvsem v trikotniku Kranj – Kamnik – Škofja Loka in precej otežile delovanje partizanskim vojaškim enotam in političnim organizacijam zlasti v nižinskih predelih. Evidentiranih je 1.736 smrtnih žrtev med pripadniki Gorenjske samozaščite, ki so imeli stalno bivališče na Gorenjskem. Večina njih, to je kar 1.573, je bila žrtev povojnih pobojev. Pripadniki Gorenjske samozaščite pa so v teku vojne povzročili smrt 250 oseb, v sodelovanju z nemškim okupatorjem pa skupno 388; med njimi gorenjski domobranci v samostojnih akcijah povzročili smrt 148 pripadnikov NOV in POS z Gorenjske, v

sodelovanju z okupacijskimi enotami pa skupno mdr. smrt 232 partizanov, 29 pripadnikov drugih partizanskih formacij, 60 aktivistov OF in 44 civilistov.

Proti koncu vojne je Slovensko ozemlje dobilo značaj širšega zaledja vseh treh front s pomembnimi prometnimi potmi. Pri tem je okupator uporabljal slovensko delovno silo, hkrati pa jo dovažal tudi od drugod. Na zasedenih območjih je utrjeval predvsem mesta in pomembnejše industrijske kraje, ki so bili izpostavljeni bombardiranju zavezniškega letalstva. Ugotovljeno je 162 oseb z Gorenjske, ki so bile žrtve zavezniškega bombardiranja; med njimi je bilo 124 civilistov. Sicer pa je v vseh bombardiranjih skupno umrlo 246 Gorenjcev doma in po svetu.

Enote NOV in POS so bile v zimskih mesecih 1944/45 zaradi okrepljene dejavnosti okupatorja in Gorenjske samozaščite ves čas v aktivni obrambi ali pa umiku. Okupatorjev cilj je bil očistiti zaledje bodočega bojišča in zavarovati umik svojih enot iz Jugoslavije in Italije. Enote NOV in POS so ohranile strateško najvažnejše dele partizanskega ozemlja 7. in 9. korpusa, manjša partizanska ozemlja pa so bila v glavnem izgubljena. Pozimi 1944/45 (december 1944-februar 1945) je nemški okupator povzročil smrt 333 oseb iz Gorenjske, Gorenjska samozaščita 32 partizanskih borcev, v skupnih akcijah pa je umrlo še 28 oseb. V istem obdobju so enote NOV in POS povzročile smrt 67 oseb iz Gorenjske. Od marca 1945 do 9. maja 1945 je nemški okupator samo v Sloveniji povzročil smrt kar 370 pripadnikov NOV in POS iz Gorenjske, pripadniki Gorenjske samozaščite 85 (od tega 5 civilistov), skupaj z okupatorji pa še 24. V istem obdobju so enote NOV in POS povzročile smrt 83 oseb iz Gorenjske, od tega 16 civilistov.

V bazi *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej* je evidentiranih 13.292 žrtev s stalnim bivališčem na Gorenjskem. V spodnjih tabelah je podana razčlemba podatkov o smrtnih žrtvah glede na njihov vojni status, povzročitelje smrti, vzroke smrti in o žrtvah med pripadniki NOV in POS glede na leto njihove smrti.

Tabela: Smrtne žrtve z Gorenjske glede na vojni status

Vojni status	Število
NOV in POS	4495
Civilist	2713

Aktivist OF	509
Neznan	981
Vaški stražar	1
Slovensko domobranstvo	224
Gorenjska samozaščita	1736
Slovenski četnik	27
Nemška vojska	1767
Drugo	839

Tabela: Smrtne žrtve z Gorenjske glede na povzročitelja smrti

Povzročitelj	Število
Italijanski okupator	82
Italijanski okupator-MVAC/vaški stražar	10
MVAC/vaški stražar	25
Nemški okupator	4952
Nemški okupator/Slovensko domobranstvo	110
Nemški okupator/Gorenjska samozaščita	137
Slovensko domobranstvo	270
Gorenjska samozaščita	250
Slovenski četnik	7
Neznan	2126
JA	1798
OZNA	81
NOV in POS	1451
VOS	206
Drugo	1793

Tabela: Smrtne žrtve z Gorenjske glede na vzrok smrti

Vzrok smrti	Število
Neznan	678
Nesreča povezana z vojnimi dogodki	268
Oborožen spopad	3700
Pogrešan	594
Posledice boja	199
Posledice ran	167
Posledice taborišča	31
Represalija	1
Samomor	66
Talec-ustreljen	928
Umorjen	1874
Umorjen v internaciji	47
Umorjen v zaporu	6
Umrl v izgnanstvu	138
Umrl v taborišču	684
Umrl v zaporu	20
Usmrtitev s sodbo vojaškega ali posebnega sodišča	60
Ustreljen	1331
Žrtev bombardiranja	246
Žrtev povojnih pobojev	1812
Drugo	462

Tabela: Smrtne žrtve z Gorenjske iz vrst NOV in POS glede na leto smrti

Leto	Število
1941	98
1942	437
1943	783
1944	1856
1945	1201
Neznano leto	120

KOROŠKA

Na Koroškem, tj. v Mežiški dolini z Dravogradom, je po preračunavanjih v začetku vojne živelo nekaj manj kot 19.000 prebivalcev. Zaradi vojnih in povojnih dogodkov je navedeno območje izgubilo 1.306 oseb ali 6,9 % tedanjega prebivalstva. To pa pomeni, da je Koroška utrpela za 0,4 % večjo izgubo prebivalstva kot jo je v povprečju s 6,5 % izgubo utrpel celotni slovenski prostor. Po matičnih knjigah je bilo za Koroško moč preveriti približno 50 % žrtev 2. svetovne vojne in povojnega nasilja, kar je pod splošnim povprečjem, ki je sicer bilo doseženo v raziskavi.

Že ob napadu Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo je nemški okupator povzročil smrt 15 domačinov - 5 jih je padlo v spopadih z nemškimi silami, 4 so umrli za posledicami ran, 5 jih je bilo ustreljenih, 1 oseba je izgubila življenje ob bombardiranju Beograda. Junija 1941 so kot žrtve nacističnega nasilja umrli oziroma je bilo pomorjenih - evtanaziranih 7 ljudi, ki so bili duševno in telesno prizadeti ali telesno onemogli; umorili so jih v Hartheimu pri Linzu oziroma v Feldhofu pri Gradcu.

Nemška okupacija je spodbudila nastanek prve odporniške skupine na območju Dravograda že poleti 1941, pojav prvih partizanov na območju Mežiške doline julija in

avgusta 1942, razvoj in krepitev odporniškega gibanja na Koroškem leta 1943 in razmah le-tega v letu 1944.

Kakor drugje je nemški okupator tudi tu ostro odgovoril na pojave odpornišтва. Prvi talci s Koroške (3) so bili ustreljeni že avgusta 1941 v Begunjah. V celotnem obdobju okupacije pa so nacisti v okviru talskega sistema usmrtili 32 talcev doma s Koroške - poleg že omenjenih Begunj, še v Domžalah, Mariboru, Ptujju, Dravogradu, Lescah, Pamečah, Bučkovcih in v še nekaterih drugih krajih izven Slovenije (Eberstein v Avstriji, Bosanska Gradiška, Kraljevo). To najhujše nasilje je bilo najbolj intenzivno v zadnjih dveh letih vojne, saj je takrat bila ustreljena več kot polovica (18) vseh talcev s Koroške. Zvečine je šlo za osebe, ki so bile prepoznavno vpete v odporniško gibanje, pa tudi za civiliste.

Največjo skupino žrtev na Koroškem predstavljajo pripadniki partizanskega gibanja: partizani in aktivisti Osvobodilne fronte. Na območju Koroške so z manjšimi ali večjimi akcijami delovale naslednje partizanske enote: Zidanškova brigada in XIV. divizija z območja Pohorja, Koroški odred z območja Koroške ter Lackov odred s Kozjaka. Med pripadniki partizanskega gibanja je življenje izgubilo 476 oseb, večinoma v bojnih spopadih in zaradi posledic le-teh, v internaciji in v že omenjenih streljanjih talcev. To pomeni, da žrtve med pripadniki odporniškega gibanja predstavljajo 36 % vseh žrtev z obravnavanega območja. Večina teh jih je padla ali na drugačne načine preminila v spopadih z okupatorjem, okrog 40 jih je umrlo v taborišču, 15 pa v streljanjih talcev.

Med mobiliziranimi v okupatorjeve oborožene formacije - nemško vojsko (Wehrmacht), v druge okupatorjeve enote in policijski aparat, je padlo 176 domačinov ali 13,5 % vseh žrtev s Koroške – od tega mdr. 82 v spopadih, 25 je pogrešanih, 26 je izgubilo življenje v neznanih okoliščinah. Poleg 169 mobilizirancev v nemško vojsko so življenje izgubili še 3 pripadniki SS enot, 2 pripadnika nemške policije in dva pripadnika pomožnih enot.

Med civilisti je življenje izgubilo najmanj 261 ljudi ali 20 % vseh žrtev z obravnavanega območja. Civilisti predstavljajo po številu žrtev drugo največjo skupino na Koroškem. Žrtev med civilisti je gotovo še več, saj je za 393 oseb ali 30 % smrtnih žrtev z obravnavanega območja vojni status ostal neugotovljen. Največ nasilja nad civilnim prebivalstvom so povzročile nemške vojaške in policijske enote; le-te so zakrivile vsaj 183 smrtnih žrtev. Vsaj 12 civilistov so ob sklepnih vojaških operacijah postrelili ali pomorili pripadniki enot Neodvisne države Hrvaške. Partizani so do konca vojne povzročili smrt vsaj 14 ljudi, Ozna pa zvečine maja 1945 smrt še nadaljnjih 12 oseb. Civilisti so najpogosteje umirali v okupatorskih taboriščih in zaradi posledic le-teh, saj jih je zaradi teh okoliščin umrlo

kar 75. Nemški okupator jih je nadaljnjih 55 pomoril oziroma ustrelil. Vsaj 37 oseb je umrlo v izgnanstvu, 9 pa jih je izgubilo življenje v streljanih talcev. Zavezniška bombardiranja so terjala 6 življenj. V bombardiranjih je skupno izgubilo življenje 19 oseb, pri čemer gre za civiliste in za osebe neznanega vojnega statusa; zavezniško bombardiranje Dravograda 5. aprila 1945 je terjalo 7 žrtev.

Na Koroškem je umrlo 27 ljudi zaradi nesreč povezanih z vojnimi dogodki. Med njimi je bilo 12 oseb mladoletnih, v 11 primerih pa je šlo za vojaške osebe.

Med zaključnimi operacijami, ko so potekali hudi boji z nemškimi in ostalimi vojaškimi enotami, ki so se umikale z Balkana, je umrlo 52 oseb: smrt 18 oseb so povzročile nemške oborožene sile, 16 oborožene formacije Neodvisne države Hrvaške, v 11 primerih povzročitelj ni znan, v 7 primerih pa je šlo za nesrečo, povezano z vojnimi dogodki oziroma razmerami.

Po končani vojni, predvsem maja in junija 1945, je tako kot drugod po Sloveniji sledil obračun s tistimi, ki so dejansko ali domnevno sodelovali z nacističnim režimom. V povojnih množičnih pobojih, vključno z umorjenimi, ustreljenimi in pogrešanimi jih je na Koroškem umrlo nad 100 ali 8,8 % med vsemi žrtvami z obravnavanega območja in to večinoma v taboriščih in zbirnih bazah Ozne: Strnišče pri Ptuju, Bresternica pri Mariboru, Teharje in v neznanem kraju. V večini primerov status oseb ni znan, v nekaj primerih pa je šlo za osebe, ki so bile aktivne v nemških organizacijah.

Če povzamemo, so na Koroškem nemške sile same ali s svojimi pomožnimi oddelki neposredno zakrivile 648 žrtev ali 50 % vseh žrtev Koroške. Pri okrog 270 žrtvah povzročitelj smrti neznan, v tem številu pa je zajetih npr. 62 mobilizirancev v nemško vojsko. Rdeča armada je povzročila neposredno najmanj 102 žrtvi, partizanske enote so zakrivile smrt 76 ali 6 % oseb, Ozna pa približno prav toliko (6 %).

Največ žrtev na Koroškem odpade na tiste, ki so bili udeleženi v neposrednih spopadih (okrog 400), okrog 225 jih je umrlo v internaciji oziroma zaradi posledic le-te; 125, od tega po vojni 31, jih je bilo pogrešanih ali pa so izginili v neznanih okoliščinah; umorjenih in ustreljenih je bilo približno 261, od tega 30 po vojni; zaradi izgnanstva jih je umrlo 49; nad 30 jih je bilo med talci. Nad 100 pa jih je izginilo v povojnih pobojih.

V bazi Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej je evidentiranih 1.306 žrtev s stalnim bivališčem na Koroškem. V spodnjih tabelah je podana razčlemba podatkov o smrtnih žrtvah glede na njihov vojni status, povzročitelje smrti in vzrok smrti.

Tabela – Smrtne žrtve s Koroške glede na vojni status

Vojni status	Število žrtev
Jug. kraljeva vojska	4
NOV in POS(J)	454
Aktivisti OF	13
Civilist, sodelavec partizanskega gibanja	261
Nemška vojska	169
Nemška policija	2
nemške uniformirane formacije (Wehrmannschaft..)	2
SS	3
Neznan status	393
Drugo	5
Skupaj	1306

Tabela: Smrtne žrtve s Koroške glede na povzročitelja smrti

Povzročitelj smrti	Število žrtev
Nemške okupacijske enote	601
Rdeča armada	102
Partizani (NOV in POS (J))	76
OZNA	51
JA	1
Neznan povzročitelj	353
Zavezniške vojaške enote	14
Nemške uniformirane formacije (Wehrmannschaft itd.)	1
Gestapo	42
SS	4
Sam	7

Domobranci	21
Četniki	1
Drugo	33
Skupaj	1306

Tabela: Smrtne žrtve s Koroške glede na vzrok smrti

Vzrok smrti	Število žrtev
Padli, v spopadih in posledic le-teh	402
Umrli zaradi taborišča oz. internacije	225
Umrli zaradi izgnanstva	49
Umrli v vojnem ujetništvu	5
Žrtve bombardiranj	19
Umrli zaradi nesreč, povezanimi z vojnimi dogodki	27
Umrli v povojnih pobojih (vključno z umorjenimi, ustreljenimi in pogrešanimi po končani vojni do jan. 1946)	116
Padli kot talci	33
Umorjeni (do konca vojne)	102
Ustreljeni (do konca vojne)	112
Pogrešani (do konca vojne)	58
Drugo	158
Skupaj	1306

PRIMORSKA

Viktimološka skica o Primorski, ki se je izrisala v času raziskave, lahko poda dovolj natančen oris najhujših posledic druge svetovne vojne in povojnega nasilja, ki so izražene v smrtnih žrtvah. Temeljna demografska dejstva, ki jih je ugotovila raziskava, sporočajo, da je Primorska med in neposredno po 2. svetovni vojni izgubila 5,4 % svojega prebivalstva, kar je nekaj manj od ugotovljenega slovenskega povprečja. Kot za druga slovenska okolja pa tudi za Primorsko velja, da je postajala vojna iz leta v leto bolj nasilna, kar se izrazi na višini in strukturi žrtev. Po vstopu Italije v vojno 10. junija 1940 je istega leta ugotovljenih 27 žrtev, pretežno vpoklicanih mož v redne in druge oddelke italijanske vojske. Nato leta 1941 to število naraste že na 139 žrtev, saj je 6. aprila 1941 Italija napadla in okupirala dele slovenskega ozemlja. Leta 1942 število žrtev naraste že na 725, naslednja leta pa bi lahko imenovali leta totalne vojne, saj je leta 1943 ugotovljenih 3.665, naslednje leto 5.278 žrtev in leta 1945 (vključno s povojnimi poboji) kar 3.474 žrtev. Glede na to, da raziskava sega tudi v povojni čas, naj omenimo, da je do konca januarja 1946 na Primorskem ugotovljenih še 46 žrtev, ki so umrle bodisi za posledicami vojne bodisi zaradi povojnega nasilja.

V spodnji tabeli je podana razčlemba strukture žrtev na Primorskem glede na njihov vojni status, v katerega so bile vpete v času vojne oziroma času njihove smrti.

Tabela - Število in struktura smrtnih žrtev na Primorskem:

Vojni status	Št. žrtev	% glede na vse žrtve	% žrtev/ (cca 260.000 prebivalcev)
Partizanske enote	6629	47,3	2,5
Civilisti	4101	29,2	1,6
Italijanska vojska, delovnimi bataljoni	1306	9,3	
Neugotovljen	1093		
Aktivisti OF	436	3,3	
Domobranci (SD, SNVZ, GS)	252	1,8	
It. partizanski oddelki	62		
Zavezniška vojska	43		
It. kolaborantske enote	28		
Evropski odpor	22		

It. fašistična policija	15		
Nemška vojska, policija	10		
Tigr	7		
SS	5		
Slovenski četniki	3		
Drugo	2		
Skupaj	14015		5,4 %

Na obravnavanem območju so bile zaradi omenjenih posledic vojnega nasilja najbolj prizadete občine: Brda (469 žrtev ali 8,9 % izguba prebivalstva), Miren-Kostanjevica (461 žrtev ali 8,8 % izguba prebivalstva), Komen (467 žrtev ali 8,7 % izguba prebivalstva), Cerklje (542 žrtev ali 8,6 % izguba prebivalstva) in Tolmin (1.168 žrtev ali 7,1 % izguba prebivalstva). Gre namreč za okolja, kjer se je zelo močno izrazilo ali fašistično ali okupatorsko nasilje. Pri tem mislimo tako na ofenzivne operacije – denimo jeseni 1943 in pomladi 1945 – kot na drugo nasilje nad civilnim prebivalstvom, ponekod pa je bilo ob tem zaznati tudi pojave revolucionarnega nasilja in kolaboracije, notranja »medslovenska« nasprotja pa so se nato tam razvila v medsebojno vojaško obračunavanje. Omenjene občine tako izstopajo tudi od ugotovljenega slovenskega povprečja (6,5 %). Na Primorskem so občine, ki so primerljive s slovenskim povprečjem: Ajdovščina (1.030 žrtev ali 6,5 % izguba prebivalstva), Idrija (956 žrtev ali 6,7 % izguba prebivalstva), Nova Gorica (1.637 žrtev ali 6,7 % izguba prebivalstva), Sežana (657 žrtev ali 6,7 % izguba prebivalstva), Kanal (509 žrtev ali 6,5 % izguba prebivalstva), Ilirska Bistrica (1.091 žrtev ali 6,1 % izguba prebivalstva) in Vipava (404 žrtve ali 5,8 % izguba prebivalstva). Vse druge občine so izgubile manj kot 5 % prebivalstva, med njimi pa izstopata Piran z 2 % izgubo in Izola z 1,6 % izgubo prebivalstva.

Najbolj prizadeta je bila moška populacija, saj je bila vojna še vedno pretežno moška zadeva. Ugotovljeno je namreč bilo 12.591 žrtev med moškimi, tako da le-ti predstavljajo 89,8 % delež vseh žrtev na Primorskem.

V veliki meri gre pri žrtvah za mlade ljudi. Struktura žrtev glede na to, kdaj so bile rojene, namreč pokaže, da je do leta 1900 ugotovljenih med nekaj deset do največ okrog 100 žrtev na letnik rojstva, med leti 1901 in 1907 je ugotovljenih med 200 in 300 žrtev na

posamezen letnik rojstva. Med leti 1908 do 1915 je ugotovljenih med 300 in 400 žrtev na posamezen letnik, medtem ko so letniki rojstva iz sklepnega obdobja 1. svetovne vojne nekaj manj zastopani med žrtvami, saj je ugotovljenih do 205 žrtev na posamezen letnik, nato pa z letom 1920 nastopijo letniki, ki jih je vojna najbolj prizadela. Do leta 1925 je v posameznem letniku namreč ugotovljenih med skoraj 500 do skoraj 700 žrtev. Mnogi med njimi si (še) niso niti ustvarili družine, saj je bilo med žrtvami ugotovljeno 5.241 samskih (pretežno gre za mlade) in 1.106 mladoletnih žrtev, pri 3.941 žrtvah ni bilo mogoče ugotoviti zakonskega stanu, a je med njimi mnogo mladih, pri katerih je mogoče predvidevati, da se še niso poročili. Ti podatki nakazujejo, da je tudi Primorska zaradi vojne doživela težke demografske posledice, s katerimi se je soočala po vojni.

Narodnostna struktura žrtev seveda ni presenetljiva, saj je žrtev med slovenskim prebivalstvom 13.488, med Italijani pa je ugotovljenih 362 žrtev; pri slednjih gre za avtohtono italijansko prebivalstvo ali pa za tiste priseljence, ki so se s poroko z domačinko trajno vpeli v primorski prostor.

Na naravo 2. svetovne vojne na Primorskem morda najbolj opozori struktura žrtev. Med 2. svetovno vojno in neposredno po njej po številu žrtev še vedno izstopajo oborožene osebe, sodelujoče v raznih vojaško/polijskih formacijah, saj lahko vsaj pri 8.351 žrtvah (v 59,6 %) to z gotovostjo trdimo. Največ žrtev je ugotovljenih med pripadniki partizanskih enot (tako doma kot na nekdanjem jugoslovanskem teritoriju), saj jih je 6.628; skupaj s politično aktivnimi pripadniki gibanja, t. i. aktivisti OF, pa izgube partizanskega gibanja predstavljajo več kot polovico vseh žrtev. To je zagotovo ena od najpomembnejših značilnosti Primorske in medvojnega zgodovinskega dogajanja na njenih tleh. Z nekaj manj kot tretjinskim deležem sledijo žrtve med (neoboroženim) civilnim prebivalstvom, čigar število 4.101 žrtev pokaže zlasti na vseobsežnost vojnega nasilja. Ob omejitvi, da pri 1.093 žrtvah ni bilo mogoče ugotoviti njihove vojne udeležbe, lahko ocenimo, da je znotraj tega števila pričakovati še (precejšen) delež civilistov, zato je nasilna narava 2. svetovne vojne na Primorskem še toliko bolj očitna, saj se delež pobitih, umrlih in pogrešanih civilistov povzpne nad tretjino vseh žrtev. Vendarle pa je to primer tudi drugod po Sloveniji. Nad 1.000 žrtev je ugotovljenih samo še pri eni skupini, to je pri možeh, vpoklicanih v oddelke italijanske kraljeve vojske, saj jih je vsaj 1.306 tam padlo, bilo ubitih ali pa so umrli v vojnem ujetništvu, v posebnih delovnih bataljonih (vojaška internacija) ali za drugimi posledicami vojne.

Raziskava je izkazala še eno razsežnost, namreč to, kje vse so Primorci izgubljali življenja: kot italijanski vojaki so namreč izgubljali življenja vse od Afrike do širnih prostranstev nekdanje Sovjetske zveze, pa v posebnih delovnih bataljonih v Italiji, nato v

nemških koncentracijskih taboriščih po Evropi, v zavezniških ujetniških taboriščih v Afriki in celo v Indiji, kasneje pa kot pripadniki prekomorskih in drugih partizanskih enot še na Balkanu, seveda pa je vojna največ življenj zahtevala kar doma. Na današnjem območju Slovenije je namreč življenje izgubilo 8.319 Primorcev, v Italiji 1.226, v Nemčiji 1.158, na območju nekdanje Jugoslavije 1.008, nekdanje Sovjetske zveze pa vsaj 382.

Glavnina Slovencev v Italiji je izbruh druge svetovne vojne pričakala protifašistično razpoložena in, kar je za vojne razmere ključno, tajno organizirana, saj so dotlej italijanske fašistične oblasti zatrle njihovo javno politično nastopanje. Vlogo zdesetkane nacionalne inteligence pa je skušala nadomestiti duhovščina. Vsi trije svetovnonazorski tabori, narodno liberalni, krščansko socialni in komunistični so sicer nadaljevali s svojimi narodnoobrambnim delom, a tajno. Nekatere njihove protifašistične aktivnosti so šle tudi v korist zahodnih zaveznikov. Vendar je Italija naslednje leto, torej leta 1940, upočasnila oziroma zavrla ta zagon.

Ob vstopu Italije v vojno 10. junija 1940 so italijanske vojaške oblasti začele premeščati slovenske fante z območja Julijske krajine, da bi ob napadu na Jugoslavijo zavarovale vzhodno mejo države. Skupaj z drugimi vpoklicanimi Slovenci vred so jih razorožene razporedili v posebne delovne bataljone, ki so jih zbrali na jugu Italije in na Sardiniji. Do napada na Jugoslavijo je izgubilo življenje že vsaj 46 vpoklicanih mož in fantov, nekateri od njih na fronti, drugi v posebnih delovnih bataljonih, del pa za posledicami vojaške službe.

Italijanska tajna policija je istega leta z množičnimi aretacijami, konfinacijami in obsodbami pred Posebnim sodiščem za zaščito države uničila prej omenjene temelje političnih povezovanj med Slovenci. Prizadete so bile vse politične skupine, najtežje pa liberalna in komunistična. Slovensko duhovščino je zopet obvarovalo njeno dobro organizirano tajno delovanje. Večino od aretiranih tristo protifašistov so konfinirali (zaprli) ali internirali, 60 obtožencem pa je decembra 1941 sodilo omenjeno sodišče na drugem tržaškem procesu. Več kot 50 obtožencev je sodišče obsodilo na daljše ali krajše zaporne kazni, štiri člane organizacije Tigr in enega komunisto pa so 15. decembra 1941 usmrtili na Opčinah. Narodno gibanje je s tem doživelo hud udarec, kar je imelo pomembne posledice za razvoj procesov v vojne času. Manjkalo je aktivnih moških letnikov in brez moškega kadra je praktično ostal tudi Narodni svet, v tem času pa se tudi duhovščina ni politično izpostavljala.

Italijanske fašistične oblasti so po napadu na Jugoslavijo (Slovenijo) še posebej poostrele nadzor in represijo nad ljudmi, predvsem Slovenci in Hrvati, pa tudi antifašisti italijanske narodnosti. Represija, ki so jo izvajale razne veje policije (tajna policija,

karabinjerji, finančna policija itd.), konfinacije, internacije, zapori idr. so imeli še pred aprilom 1941 za posledico 11 mrtvih civilistov. Ob napadu pa so italijanske oblasti izpraznile prostor ob svoji vzhodni meji, tako da so evakuirale »drugorodno« prebivalstvo v notranjost Italije. Po nekaj tednih so se izgnanci začeli vračati na po večini izropane domove. V izgnanstvu pa sta umrla vsaj 2 starostnika s Primorske. Nadaljnje usode Primorske pa po italijanskem napadu na Slovenijo 6. aprila 1941 ni mogoče razumeti brez poznavanja dogodkov v osrednji Sloveniji, od koder je v Julijsko krajino prodirala tudi politična propaganda.

Ne glede na ekspanzionistične načrte, ki jih je imela Italija na Balkanu in v Podonavju, je bilo proti koncu aprila 1941 jasno, da bo – in tudi je – interesna območja med Italijo in Nemčijo tam zakoličil Hitler. Tako si Mussolini, ki se je dotlej že zavedal, da je podrejen partner v osnem zavezništvu, ni mogel prisvojiti tolikšnih območjih, kot bi si želel, ko je načrtoval napad. Tega ni dosegel ne v Sloveniji in ne na Hrvaškem.

Mussolini je v tekmi za ozemlja v Sloveniji dejansko hitel, saj je Hitler Slovenijo – še bolj kot Hrvaško, kjer je Mussoliniju zagotavljal več vpliva – razkosal po svoji meri. Mussoliniju pa se je mudilo vzpostaviti branik pred nemškim prodorom na jugovzhod. Na koncu je Mussolini zasedel območje, ki je bilo gospodarsko šibko, meja z nemškimi zasedbenimi območji pa je potekala tako, da so ostala »nova italijanska ozemlja« celo brez gospodarskega zaledja. Fašistična Italija je imela s priključitvijo Ljubljanske pokrajine k Italiji še eno računico. Prepričana je bila, da bo s tem lažje zatirala odpor slovanskega življa v Julijski krajini, ki se je dolgoletnemu fašističnemu nasilju zoperstavljal tudi z orožjem, ki je tja prihajalo iz Jugoslavije (Slovenije). Italija je želela njihov odpor onemogočiti tako, da bi na novih priključenih ozemljih preprečila razvoj oboroženega odpora. A prav začetna milejša italijanska okupacijska politika je v Ljubljanski pokrajini omogočila razvoj oboroženega odpora. Tega je Italija vedno bolj nasilno zatirala (vojaške ofenzivne operacije, represalije, sistem talcev, požigi domačij in naselij itd.).

Prav zaradi omenjenih italijanskih teženj so nastale razlike med zgodovinskim dogajanjem v Julijski krajini in v Ljubljanski pokrajini, kar se je odrazilo tudi v populacijski izgubi, ki jima jo je zadalo fašistično nasilje. Bilanca fašističnega nasilja je bila namreč: skoraj 5.000 smrtnih žrtev v Ljubljanski pokrajini (s približno 336.000 prebivalci) in približno 1.100 na Primorskem (do današnje državne meje, kjer je živelo okoli 260.000 Slovencev).

Da je šlo tudi pri italijanskih okupacijskih namerah za podobne interese nemškimi, torej za etnocid nad Slovenci, niso kazale le dvajsetletne izkušnje primorskih Slovencev s fašizmom v Italiji, temveč tudi nadaljnji razvoj dogodkov. Rapalska meja je ostala za ljudi in

gospodarstvo dejansko še vedno nepropustna, v Ljubljansko pokrajino pa je »spustila« uvajanje fašističnega sistema, prepoved političnih strank in preganjanje primorskih emigrantov, ki so med obema vojnama prebegnili v osrednjo Slovenijo.

Na začetku druge svetovne vojne je Italija sicer ostala nevtralna, a so priprave na vojno že potekale. Vojaške oblasti so že izvajale mobilizacijo vojaških obveznikov ali pa so jih kar obdržale v enotah. Že pred tem so zaradi svoje agresivne zunanje politike italijanske vojaške oblasti zadrževale slovenske obveznike tudi po več let v vojski, a bolj ko se je Italija pripravljala na vstop v drugo svetovno vojno, večji je bil pritisk nanje, saj so jih v vedno večjem številu premeščali v disciplinske oddelke in v preskrbovalne čete, da bi jih s tem oddaljili od rednih vojaških oddelkov. Odklonilen odnos Slovencev do italijanskih vojaških intervencij se je kazal že od etiopske vojne naprej, kar je bilo očitno tudi tik pred drugo svetovno vojno, saj se je sprožil val dezertacij slovenskih mož iz italijanske vojske in celo prebegov prek rapalske meje. Po vstopu Italije v vojno 10. junija 1940 so njene vojaške oblasti pripravile načrte za izločitev Slovencev in Hrvatov iz oddelkov redne vojske. Odvzeli so jim oznake, jih začeli razoroževati in jih premeščati v posebne delovne bataljone na Siciliji in Sardiniji. Ti bataljoni so se nahajali na malaričnih področjih in bili dejansko oblika internacije, saj so jih razvili iz predvojnih kazenskih bataljonov, v katerih so bili nameščeni kaznovani in degradirani vojaki.

Do napada na Jugoslavijo (Slovenijo) so izvedli še en varovalni ukrep, kajti iz enot ob rapalski meji so odstranili vse vojake slovenske in hrvaške narodnosti in jih prav tako poslali na Sicilijo in Sardinijo. S tem so želeli preprečiti, da bi se ti obrnili proti italijanski vojski oziroma prišli v stik s svojimi sonarodnjaki v napadeni Sloveniji (Jugoslaviji).

Z vzhodne meje so do časa, ko se je na Primorskem in v Istri začelo razvijati partizansko gibanje, vpoklicali vse moške od letnika 1910 do 1923, kasneje pa tudi starejše letnike.

Posebne delovne bataljone so razvrščali predvsem v bližini večjih skladišč, tovarn in utrd, kjer so »vojaški interniranci« ob nezadostni prehrani in v težavnih razmerah opravljali prisilno delo. Število vseh interniranih Slovencev in Hrvatov ni znano, vendar je šlo po nekaterih ocenah za deset tisoče oseb, od tega za verjetno okoli 35. 000 Slovencev. Z letom 1942, ko so italijanske vojaške oblasti pridobile več samozavesti, so nekaterim slovenskim in hrvaškim obveznikom začele ponovno podeljevati dopuste, kar so ti zvečine izkoristili za beg v partizane.

Italijanska vlada je posebne delovne bataljone ustanavljala tudi v Grčiji za utrdbeno dela na Krfu, Peloponezu in v Kefaloniji. Tam so namestili mladeniče letnika 1923, ki se jim

je večini uspelo po kapitulaciji Italije priključiti grškemu odporništvu ELAS, znotraj katerega je bila ustanovljena slovenska partizanska četa »Primorje«.

Pripadniki posebnih delovnih bataljonov so umirali pretežno zaradi posledic bolezni, zlasti malarije, in od izčrpanosti zaradi naporenega prisilnega dela, ali pa za posledicami prestanega tudi po vrnitvi domov. Glede na to, da pregledano gradivo večkrat ne navaja kraja smrti, prav tako pa ne enote italijanske vojske, podatki o številu žrtev med pripadniki posebnih delovnih bataljonov niso točni. Po dosedanjih podatkih je v italijanski »vojaški internaciji« umrlo več kot 213 Slovencev, glede na kraj smrti pa je mogoče še vsaj v 60 primerih sklepati, da gre za pripadnike delavskih bataljonov, a za to ni dokazov oziroma pisnih dokumentov.

Ne glede na to, da so zavezniške sile od julija 1943 osvobajale Italijo, so posebni delovni bataljoni ostajali del italijanske vojske tudi po 8. septembru 1943 in še vsaj do pomladi 1944. Zavezniki so 14. februarja 1944 sklenili premestiti posebne delovne bataljone s Sardinije na Korziko in jih vključiti v svojo VII. armado, kjer bi bili zadolženi za popravilo in upravljanje tamkajšnje vojaške infrastrukture ter za prevoze.

Iz enot na Sardiniji so izločili in poslali na Korziko 6.000 moških, 2.000 pa jih je ostalo na Sardiniji. Slovenci in Hrvati so takoj po prihodu na Korziko zahtevali odstranitev italijanskih oficirjev in nastavitev slovenskih ter hrvaških, na kar so Američani po daljšem oklevanju pristali in italijanske oficirje poslali nazaj na Sardinijo. Na Korziki so novim četam naredili naziv Slav Company. Čeprav so Američani, sicer z določenimi omejitvami, dovoljevali izražanje slovenstva, tako z zastavo, s slovenskim oficirskim kadrom, obnavljanjem slovenskega kulturnega in celo političnega življenja, jih nikoli niso prenehali obravnavati kot vojne ujetnike. Njihov odnos do Slovencev je bil tudi pod vplivom aktualnih odnosov zahodnih zaveznikov z Josipom Brozom Titom. Občasno so se spori tako zaostri, da so Slovence kazensko premeščali nazaj na Sardinijo, nekateri Slovenci pa so zbežali iz ameriških enot in se skrivali po Korziki. Od kapitulacije Italije do konca vojne je na Korziki umrlo vsaj 10 Slovencev.

Kljub premeščanju slovenskih obveznikov v posebne delovne bataljone je moralo na afriške fronte več moških, ki so bili vpoklicani leta 1940. Čeprav so italijanske vojaške oblasti Slovence ocenjevale kot nezanesljive, so se jih očitno upale vpoklicati v kolonije, za katere so menili, da so dovolj oddaljene od njihovih domov. Premeščanje vojakov slovenske narodnosti torej ni veljalo za tiste, ki so že bili na fronti v Libiji in v italijanski vzhodni Afriki (gre za približno 6.000 ljudi), delno pa tudi ne za tiste, ki so pristali na ruskem in grškem bojišču (gre

za približno 3.000 ljudi). Večina Slovencev z afriških bojišč, kjer jih je padlo vsaj 94, je prišla v zavezniško vojno ujetništvo; od teh jih je vsaj 8 umrlo že v vojnem ujetništvu v Afriki.

Del moštva so, na zahtevo Slovencev samih, dodelili v zavezniške enote, ki so nastopile proti italijanski vojski. Na podoben način, ali pa s prebegi prek fronte, so se Slovenci tudi na drugih frontah (v Sovjetski zvezi, Grčiji, Albaniji) vključevali v enote, ki so nastopale proti silam Osi.

Kot italijanski vojaki so se borili na italijanskih frontah v Albaniji, Franciji in Sovjetski zvezi. Na Vzhodni fronti, kjer je bila visoka smrtnost istočasno izraz teženj, da pokažejo italijanske enote enako »opravilno sposobnost« kot nemške in na drugi strani dejstva, da so le redki preživeli rusko vojno ujetništvo, je bilo ugotovljenih 385 žrtev. Približno toliko (396) jih je življenje izgubilo kar na italijanskih tleh, vendar gre med njimi pretežno za pripadnike posebnih delovnih bataljonov.

Gradivo, ki je bilo upoštevano pri raziskovanju te problematike, večinoma ne navaja natančnih podatkov o posameznikovi usodi, pravzaprav večino oseb obravnava kot pogrešane. Z zbranimi podatki je moč potrditi vsaj dosedanje ocene, da je največ Slovencev v italijanski vojski padlo prav na vzhodni fronti. Natančnejše odgovore bi bilo treba poiskati v italijanskih arhivih, vendar skromna finančna sredstva tega niso omogočila. Glede na povojno nenaklonjenost oblasti do vseh Slovencev, mobiliziranih v tuje vojske, je ta tema še vedno relativno neraziskana. Že samo število žrtev med Slovenci v italijanski vojski ostaja zgolj približek, poleg tega pa za 40 % mobiliziranih Slovencev v italijansko vojsko še danes ne vemo, kakšna je bila njihova natančna usoda.

Primorce je hiter aprilski poraz jugoslovanske kraljeve vojske in razpad Jugoslavije (Slovenije) zelo prizadel. Kmalu za tem pa so jih razočarale tudi odločitve ljubljanskih političnih vrhov, da bodo z italijanskimi oblastmi – v sosvetu pri visokem komisarju – sodelovali pri upravljanju Ljubljanske pokrajine. Vznemirile so jih tudi lojalnostne izjave bivše SLS. Po dvajsetih letih fašističnega nasilja, ki se je z letom 1940 samo še stopnjevalo, si na Primorskem niso mogli predstavljati sodelovanja z Italijani, kar je bilo ključno za razvoj medvojnega dogajanja na Primorskem. Svoje nestrinjanje s političnim taktiziranjem ljubljanskih predvojnih strankarskih elit so javno obsodili tako člani Izvršnega odbora Primorskih Slovencev in Hrvatov, ki je začel delovati pomladi 1941 v Gorici in je združeval le voditelje katoliškega tabora, kot tudi člani Narodnega sveta Slovencev in Hrvatov; avgusta pa so že pozvali k skupnemu (pasivnemu) odporu vseh narodnih sil v osrednji Sloveniji in na Primorskem. Tam naj bi se odpor organiziral pod vodstvom Narodnega sveta, a je bil ta za energičen nastop sicer preveč oslavljen, saj so mu po aretacijah tržaških liberalcev in drugem

tržaškem procesu ostali le še goriški krščanski socialci. Ko pa se je v osrednji Sloveniji Osvobodilna fronta oziroma komunistična partija dokončno odločila za oborožen odpor, je prišlo do ostre zarezne med Besednjak–Ščekovo skupino in tisto dr. Janka Kralja. Slednja je bila že pred vojno bliže politiki ljubljanske SLS in jo je tedaj še naprej zagovarjala, s čimer se prvi niso strinjali. Močnejša Besednjak–Ščekova skupina, ki je bila idejno navezana na sredinski Gosar–Šolarjev krog v Ljubljani in zaradi primorskih izkušenj ni pristajala na sodelovanje z Italijani, je spoznala, da v danih razmerah ne koristi odkrito nasprotovanje Osvobodilni fronti, ki je na Primorsko prodrla pozno poleti 1941. Spomladi 1942 je namreč uvidela, da je ljudstvo podprlo partizanstvo, saj je v njem videlo nadaljevanje protifašističnega boja in možnost za spremembo mej. Delovanje proti ljudstvu bi bilo po njihovem prepričanju neperspektivno, saj ne bi moglo preprečiti medslopevskega konflikta. Tej odločitvi je botrovalo tudi spoznanje, da je primorsko partizanstvo osvobodilno naravnano, ob tem pa je bilo tedaj na Primorskem mnogo manj partizanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom kot v osrednji Sloveniji. Do prve polovice leta 1942 so partizanske formacije namreč ustrelile 4 civiliste in eno osebo, za katero ne vemo, kakšna je bila njena udeležba med vojno, odtlej pa do septembra 1943 pa še 89 neoboroženih oseb ter 2, za katere ne poznamo njihove udeležbe med vojno. Med pobitimi je najti dejanske in domnevne konfidente italijanskih fašističnih oblasti, avtohtone Italijane, a tudi že ideološke nasprotnike komunistov (član SLS Ivo Bric, župan Anton Rejc), med pobitimi pa je bilo tudi 15 žensk. Razlika z Ljubljansko pokrajino, ko je samo pomladi 1942 revolucionarni teror zahteval več kot 500 žrtev med civilisti, je več kot očitna.

Glede na to, da je »goriška sredina« priznavala legitimnost jugoslovanske begunske vlade, jo je motilo, da komunisti ne priznavajo Mihajlovičeve avtoritete. Obenem goriški krščanski socialci niso zaupali komunistom, ne »njihovemu« internacionalizmu, ki je vključeval sodelovanje z italijanskimi protifašisti, kakor tudi ne taktiki takojšnjega oboroženega upora, saj naj bi ta kazala na podcenjevanje fašizma. V začetku leta 1943 so se odločili vzdrževati stike z OF in partizani, med drugim zato, da bi preprečili bratomorni boj, k temu pa so pozvali tudi prebivalstvo. V svojem odnosu do vprašanj kolaboracije in OF so torej zavzeli kritično distanco, zato se jih je prijel naziv »goriška sredina«. Dr. Janko Kralj, ki je imel za seboj le okoli 20 duhovnikov in približno toliko laikov v Vipavski dolini in Brdih, tedaj na Primorskem po zgledu iz osrednje Slovenije ni zmozel organizirati ne Katoliške akcije ne oboroženega protipartizanskega odpora. Goriška sredina je v letu 1942 namreč enodušno zavrnila ljubljanske pozive k organiziranju primorske Slovenske zaveze in ji nasproti postavila vlogo Narodnega sveta, kakor je zavrnila tudi oblikovanje vaških straž. Dr.

Kralj je novembra 1942 sicer res pristal na čelu primorske Slovenske zaveze, vendar je ta predstavljala le manjšino katoliškega tabora na Primorskem in je tako protirevolucija obstala na ravni propagande. Tak razvoj je dejansko preprečil možnost izbruha državljanske vojne, kakršna se je začela razvijati v Ljubljanski pokrajini, s tem pa tudi mnogo žrtev. Kljub oceni, ki so jo tedaj podali komunisti, da na Primorskem še ni organizirane protirevolucije, pa so tedaj ustrelili nekatere njene organizatorje, najodmevnejši pa je bil umor Iva Brica, tajnika SLS na Goriškem. Na Goriškem pa je ves čas zaznavati več partizanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom kot drugje na Primorskem, saj ga je utrpela več kot še enkrat več (411) kot Tržaška z deli Reške pokrajine skupaj (188).

Verjetno zaradi prestiža tudi italijanske oblasti na Primorskem niso imele nobenega namena podpreti oboroženih protipartizanskih oddelkov, saj bi s tem priznale neuspeh svojih dvajsetletnih prizadevanj. Končno so morali tudi primorski komunisti priznati specifičnost primorskih razmer, predvsem priljubljenost predvojnih primorskih politikov – protifašistov kot so Besednjak, Vilfan in Šček. Spoznanju, da bi partizanstvo izgubilo mnogo naklonjenosti in podpore, če bi zaostriili odnos z njimi, je sledila bolj umirjena politika proti lastnim nasprotnikom.

Medslovenski konflikt se je na Primorskem zaostriil zlasti zaradi vplivov iz Ljubljanske pokrajine. Tudi na Primorsko je od začetka leta 1943 prodiralo stališče KPS o nujnosti monopolizacije odpora in izključevanju drugih skupin, kar se je zaostriilo zlasti v obdobju okrog kapitulacije Italije. S širitvijo VOS OF na Primorsko je namreč tudi tam naraslo revolucionarno nasilje, ki je udarilo po resničnih in domnevnih nasprotnikih partizanstva, pa tudi po nekaterih duhovnikih (5). Zaenkrat podatki kažejo, da so partizanske formacije na obravnavanem območju samo septembra in oktobra 1943 obračunale s 74 civilisti, v celem letu 1944 pa s 190. To je med prebivalstvom razbilo dotedanjo skoraj enodušno podporo partizanstvu in obenem povečalo nasprotja med komunisti, goriško sredino in liberalno usmerjenimi privrženci partizanskega gibanja v Trstu. Kljub temu je slovensko partizanstvo ostalo do konca vojne najbolj množično gibanje na Primorskem.

Do konca vojne je »medslovenski« konflikt na Primorskem terjal več sto žrtev na obeh domačih sprtih straneh: partizanske formacije so vključno z neposrednim povojnim obdobjem zadale 612 civilnih žrtev (če to primerjamo z Ljubljansko pokrajino, je to število primerljivo s pomladno-poletnimi meseci leta 1942, ko je partizansko gibanje samo v nekaj mesecih na območju Dolenjske in Notranjske obračunalo s približno toliko civilisti kot je na Primorskem ugotovljeno za celo raziskovano obdobje) in 227 žrtev med oboroženimi pripadniki protirevolucije (domobranci in slovenskimi četniki), na drugi strani pa so protirevolucionarne

enote v samostojnih akcijah partizanskemu gibanju zadale 297 smrtnih žrtev in obračunale s 26 neoboroženimi civilisti (ter 5 osebami, za katere ni znana udeležba v vojni), skupaj v sodelovanju z okupatorskimi enotami pa so obračunale še s 70 civilnimi osebami, 252 partizani in 16 aktivisti OF.

Del Primorcev je predvsem zaradi iskrene želje po priključitvi Primorske k Jugoslaviji na začetku vojne videl kot njenega edinega legitimnega zastopnika kralja Petra in begunsko vlado v Londonu, torej so svoje upe uprli v slovensko četništvo. Sprva se je k temu nagibala »goriška sredina«, kasneje pa predvsem liberalni meščani in izobraženci v Trstu. Tudi ti so bili maloštevilni, zato so se povezali z isto mislečimi v Ljubljani, s čimer pa četništva na Primorskem niso uspeli številčno okrepiti. S pomočjo dejavnosti Primorskega četniškega odreda v Polhograjskem hribovju so vzpostavili zaupniško mrežo na Idrijskem, privržence pa je bilo najti tudi v Gorici. Tudi Karel Novak je gojil upanje, da bi ob morebitnem izkrcanju zaveznikov lahko stopil na njihovo stran, tako je zanje organiziral obveščevalno delo. Organizacija močnejšega četništva pa mu zaradi sporov z vodstvom Zaveze in s Slovensko legijo ni uspela. Zaradi neprodorne protipartizanske propagande na Primorskem, ki je večinoma prihajala iz Ljubljane, in širjenja partizanskega gibanja, je četništvo tam izgubilo večji del podpore še pred kapitulacijo Italije in tako ni odigralo praktično nobene vojaške vloge in zato ni utrpelo večjih žrtev. Del tržaških liberalcev se je zatem, ko so z viškim sporazumom odpadli legalistični zadržki, celo pridružil partizanskemu gibanju (Čermelj, Ferfolja).

Na Primorskem je maloštevilnim slovenskim komunistom zaradi aretacij v letu 1940, zaradi drugega tržaškega procesa in aretacij na začetku leta 1942 primanjkovalo tako vojaškega materiala kot kadra. Še avgusta 1942 je bilo na Primorskem le 65 komunistov, zato so (že od poletja 1941) začeli Osvobodilno fronto in partizanstvo na Primorsko širiti ljudje (aktivisti OF) iz osrednje Slovenije. Večinoma je šlo za primorske emigrante iz časa fašizma, ki jih je vodstvo KPS pošiljalo na Primorsko prek dobro utrjene rapalske meje predvsem iz Ljubljanske pokrajine. Vodstvo KPS se je pri tem sklicevalo na sporazum med avstrijsko, jugoslovansko in italijansko komunistično stranko, podpisan v Moskvi leta 1934, ki je Slovencem v Julijski krajini priznal tudi pravico do samoodločbe.

Organizacijo OF so morali na Primorskem razvijati drugače kot v Ljubljanski pokrajini, saj na Primorskem niso imeli na voljo legalnih političnih skupin, na katere bi se naslonili. Prva jedra so vzpostavili v Trstu, Tržiču (Monfalcone), okolici Gorice in v Vipavski dolini, vpliv je segel tudi že v Brkine in na Pivko ter v notranjost Istre. Predvsem v Trstu so pri organizaciji protifašističnega upora slovenski komunisti tesno sodelovali z

italijanskimi, kar je potekalo predvsem prek odborov Delavske enotnosti, ki jih je KPS sporazumno s KPI začela ustanavljati v mestu in okolici ob koncu leta 1942. Pri delu na podeželju pa so se opirali tudi na zaupniške celice Tigra in krščanskosocialne organizacije. Partizanski borci so se začeli na Primorskem zbirati od jeseni 1941, njihovo število je – s pomočjo iz osrednje Slovenije – začelo naraščati predvsem od pomladi 1942 in je do oktobra istega leta naraslo do te mere, da so enote združili v Soški odred. Postopoma sta iz njega nastala dva odreda, Severnoprimorski in Južnoprimorski, nato pa v letu 1943 prvi brigadi, Gregorčičeva in Gradnikova. Prvi domačini, ki so se pridružili partizanskim oddelkom, so bili mladeniči, ki so se s tem hoteli izogniti vpoklicu v italijansko vojsko ali pa se vanjo po dopustu niso hoteli vrniti.

Od februarja 1943 je bil najvišji partizanski organ Primorska operativna cona. Proti oboroženemu partizanskemu uporju so italijanske oblasti sprejele nove vojaške ukrepe. V Trstu so ustanovili Posebni inšpektorat za javno varnost, ki se je posluževal drastičnih zasliševalnih metod, junija 1942 pa še dva nova armadna zbora. Še naprej so se posluževali tudi mobilizacij slovenskih fantov v italijansko vojsko, da bi s tem partizanstvu odtegnili ljudi.

Če je idejno OF na Primorskem našla privrženca, je bilo pripravljenosti na oborožen odpor zlasti iz strahu pred fašistično represijo sprva le malo. Počasnejši razvoj partizanskega gibanja se seveda odraža tudi na številu žrtev, ki jih je bilo občutno manj kot na območjih Slovenije, kjer je bil oborožen odpor že zaznaven. Če je leta 1941 kot partizanov padlo 8 Primorcev, jih je nato leta 1942 vsaj 84, tega leta pa je bilo ustreljenih še 7 aktivistov OF. Vsi niso padli doma, temveč sodelujoč v partizanskem gibanju na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini. Te izgube niso bile primerljive s partizanskimi izgubami leta 1942 na Gorenjskem, ne na Spodnjem Štajerskem, kjer so nemške zasedbene oblasti ostro zatirale partizanstvo, in zlasti ne v Ljubljanski pokrajini, ki je v drugi polovici leta 1942 doživela veliko italijansko ofenzivo in razvoj državljanskega spopada. Pozimi 1941 so italijanske oblasti na Primorskem aretirale celotno vodstvo pokrajinskega partizanskega odpora, kar je zopet zavrlo razvoj organizacije.

Osrednje slovensko vodstvo partizanskega gibanja je imelo tako ali tako v načrtu širitev OF v druge slovenske pokrajine, tako je Ljubljana zopet posredovala z novimi kadri, ki jih je na Primorsko poslala ob začetku leta 1942. Gibanje se je v tem času širilo tudi že med mladeniče, ki so dezertirali iz italijanske vojske, vendar so tedaj vstopali zlasti posamično. Sicer šibka in lokalno omejena dejavnost primorske čete pa je že vznemirjala italijanske oblasti. Sredi leta so zato okrepile represijo nad civilnim prebivalstvom v Brkinih, ki so jo

zaznamovali požigi in poboji prebivalstva, internacije in deportacije. Po juniju 1942 so vojaški oddelki začeli množično pobijati ljudi tudi brez poprejšnjega sodnega postopka, kar se je dogajalo pri Ilirski Bistrici, Raši, Podgriču, Lozicah, Ustju, Štjaku, Vojskem itd.

Z razvojem partizanskega gibanja je tudi na Primorskem naraščalo nasilje nad civilnim prebivalstvom, saj so oblasti samo leta 1942 obračunale s 107 civilisti (in 11 osebami neugotovljenega vojnega statusa), leta 1943 pa s 133 (in 26 osebami neugotovljenega vojnega statusa). Fašistično nasilje je zahtevalo skupnih 365 civilnih žrtev. Če se osredinimo le na glavne vzroke smrti, je šlo največkrat za streljanja in druge poboje (161 žrtev; naj omenimo streljanje pri Kilovčah, javno obešanje v Ilirski Bistrici in Bukovici), z 59 žrtvami sledijo umrli v ali zaradi posledic zapora, s 53 žrtvami pa umrli v italijanski internaciji in za njenimi posledicami. Interniranje so oblasti sprva omejevale le na Reško pokrajino, na druga območja Primorske pa so ga širile od sredine poletja 1942 dalje.

Italijanske oblasti je aprila 1942 sicer zelo vznemiril spopad s partizani na Nanosu, ki je bil prvi večji spopad, v katerem je padlo pet partizanov, sedem pa so jih Italijani ujeli. Vsem ujetnikom z Nanosa in še nekaterim, ki so jih zajeli drugod, so junija sodili v Rimu, 9 pa nato usmrtili v Forte Brevetta. Odtlej nekaj časa ni prihajalo do večjih partizanskih akcij, saj so se zavedali lastne maloštevilnosti nasproti italijanskim silam, pomoči iz Ljubljane pa niso mogli dobiti v celoti. Avgusta je sicer na Primorskem nastal tudi že prvi bataljon, vendar še ni bil sposoben razviti konkretnjših akcij, tako je primorsko partizanstvo dobilo zagon šele z okrepitevami v septembru 1942, ko je prišel na Primorsko Loški (Soški) odred in šele tedaj so v partizane začele odhajati večje skupine mož. Razvoj partizanskega gibanja je vsekakor zavirala italijanska represija. Posebno sodišče za zaščito države je na smrt obsojone partizane streljalo v Forte Brevetta v Rimu. Proti partizanstvu pa je z rigoroznimi zasliševalnimi metodami nastopal tudi Posebni inšpektorat za javno varnost, ki je deloval tudi še pod nemško okupacijo. V njegovem okviru so ustanovili premične oddelke z nalogo zasledovati partizane. Na vojaškem nivoju pa so oblasti ustanovile dva nova armadna zbora, 23. v Gorici in 24. v Vidmu.

Leta 1943 se je tudi na Primorskem organizacija OF razvila po načelu terenskih odborov, njihov razvoj pa je sredi leta zopet zaustavilo italijansko nasilje nad civilnim prebivalstvom in sodelavci organizacije. Sledile so namreč aretacije nekaterih okrožnih aktivistov na vipavskem, goriškem, kraškem in materijskem območju, zato je bilo potrebno na nov zagon počakati vsaj do padca fašizma. Leta 1943 je bilo ubitih že 62 aktivistov OF.

Osrednje vodstvo partizanskega gibanja se je v začetku leta 1943 ukvarjalo z načrti okrepitve vojaške dejavnosti na Primorskem. V začetku leta se je večja množica mladeničev

izognila mobilizaciji v italijansko vojsko z vstopom v partizane, vendar teh približno 1.500 mož niso mogli oborožiti, zato je vodstvo gibanja glavnino poslalo v Ljubljansko pokrajino in del na Hrvaško. Konec februarja 1943 so ustanovili Primorsko operativno cono, ki naj bi med drugim pospešila nastajanje brigad, kar pa se je zavleklo skoraj do sredine leta, saj so bili partizanski borci preveč razpršeni po pokrajini. Kmalu po nastanku Gregorčičeve in Gradnikove brigade jih je vodstvo gibanja maja 1943 poslalo v Beneško Slovenijo, da bi tam pridobili nove borce, vendar sta brigadi na poti doživeli hude preizkušnje, zato sta se umaknili. Na tem pohodu se je izkazalo, da je bila moč enot precenjena.

Leta 1943 je kot partizanskih borcev (po Sloveniji) padlo 1.690 Primorcev, od tega do kapitulacije Italije 462. Glede na dejstvo, da je bila partizanska vojska osredotočena tedaj zlasti na Goriškem, kjer je bilo tudi njeno vojaško in politično vodstvo, so bile žrtve zvečine od tam. Same partizanske enote pa so usmrtili (vsaj) 112 lastnih borcev (Primorcev), kar ravno tako ni primerljivo z drugimi slovenskimi pokrajinami. S temi je primerljivo zgolj dejstvo, da je največ žrtev tovrstnega obračuna ugotovljenih leta 1944 (47 žrtev). Vzroke za obračune z njimi gre iskati v disciplinskih prekrških, dezerterstvu, zavračanju partizanskega nasilja in pa tudi v samovolji ter v osebnih sporih.

Dejavnost primorskih partizanskih enot do kapitulacije Italije dejansko še ni prinesla večjih bojnih uspehov, temveč se je gibanje do kapitulacije Italije še vedno osredotočalo bolj na politično delo v pokrajini, torej na izgradnjo mreže pristašev in okrepitev partizanskih enot. Ob zlomu Italije je bilo na Primorskem malo partizanov, saj je vodstvo partizanskega gibanja zaradi zavezniškega izkrcanja na Siciliji Gradnikovo brigado poklicalo v Ljubljansko pokrajino. Iz preostalih partizanov pa so avgusta ustanovili Primorski odred.

Kapitulacija Italije je na Primorskem pomenila veliko prelomnico, saj je tam dejansko razpadla italijanska oblast. Razen v Štanjelu, drugod ni prihajalo do spopadov z umikajočo se italijansko vojsko, so pa partizanske enote pridobile večje količine orožja ob njihovem razoroževanju. Sledil je prihod nemških vojaških formacij, ki niso zasedle celotnega območja, temveč predvsem glavne komunikacije; tako so nastala obsežna ozemlja, ki so jih nadzorovali partizani. Tačas pa je vodstvo partizanskega gibanja tudi razglasilo splošno mobilizacijo. V obdobju od septembra do decembra 1943 se je slovenska partizanska vojska tam razvila v dobro organizirano vojsko v okviru korpusa, ki je v okviru jugoslovanskih partizanskih enot nosil naziv IX. korpus NOVJ, z dvema divizijama in več odredi, vezanimi bolj na določeno območje, vendar pa je slonela na borcih brez poprejšnje vojaške izobrazbe. Gibanju so se doma pridruževali tudi Slovenci, ki so se vračali iz italijanske konfinacije in internacije, če se niso prej pridružili italijanskemu odporu v srednji in severni Italiji. Italijansko odporništvo, ki

je praktično nastalo šele po kapitulaciji Italije, na obravnavanem območju zlasti pod vplivom dejavnega slovenskega partizanstva, je s tem v vojno mobiliziralo del množic, ki do tedaj niso aktivno sodelovale v odporu. Med splošno vstajo jeseni 1943 sta nastali celo dve brigadi, v katerih so sodelovali predvsem delavci Trsta in Tržiča (Monfalcone). Čeprav je med novinci prihajalo tudi do pojavov nacionalizma in nacionalne nestrpnosti, se je garibaldinskim oddelkom pridruževalo tudi slovensko prebivalstvo z območij, ki so bila narodnostno bolj heterogena, prav tako pa Italijani slovenskim enotam. Skupni boji slovenskega in italijanskega partizanstva so se pričeli že na goriški fronti in se nato nadaljevali v nemški jesenski ofenzivi, kjer so bili partizanski oddelki praktično razbiti in razpršeni. Samo septembra 1943 – pretežno na goriški fronti – je padlo 460 primorskih partizanov, sodelujočih v slovenskih partizanskih enotah.

Po nemški jesenski ofenzivi je bila partizanska vojska številčno zelo oslABLJENA, kljub temu pa je nadaljevala z akcijami. Izoblikovala so se širša območja, ki jih je nadzorovala partizanska vojska; ta so bila na južnem, srednjem in severnem delu Primorske. Poleg tega so enote IX. korpusa ponovno prestopile Sočo, da bi podkrepile razvoj partizanstva v Beneški Sloveniji in Reziji. Z 31. divizijo pa so krenili proti domobranskim postojankam v Polhograjskem hribovju in manjšim nemškim postojankam v Poljanski in Selški dolini. Na splošno so se partizanske enote odtlej usmerjale zlasti na napade cestnih in železniških povezav, ki so bile za Nemce strateškega pomena. Spomladi so delovale med Logatcem in Idrijo, od poletja 1944 pa so napadali postojanke primorskega domobranstva. Nemške sile so v aprilu 1944 v srednjem delu pokrajine sicer prevzele vojaško pobudo, partizanskim enotam pa niso mogle onemogočiti delovanja ob železniški progi Postojna–Sežana in poleti istega leta na progi Jesenice–Gorica. Jeseni so enote IX. korpusa napadale postojanke v Polhograjskem hribovju, medtem ko so se morale sčasoma zaradi nemške ofenzivnosti omejiti na delovanje med Vipavsko dolino in Cerkljanskim. Nemške sile so od oktobra intenzivno delovale v Trnovskem gozdu, da bi od tam potisnile partizane v Vipavsko dolino in jih tam uničile, kar jim ni uspelo, so pa z nadaljnjimi operacijami v letu 1945 na Trnovski planoti, Banjšicah in Vojskarski planoti številčno zelo oslABILE partizanske enote IX. korpusa. Slednjemu se je sicer uspelo okrepiti z mobilizacijami, s katerimi je imel več težav VII. korpus. Sklepne operacije so se začele konec aprila in smer proti Trstu in Gorici je bila v očeh osrednjega jugoslovanskega partizanskega vodstva centralna smer osvobajanja. VII. korpus je imel pri tem vlogo zavarovanja prodirajoče 4. armade jugoslovanske vojske, IX. korpus pa je dobil vlogo neposrednega napadalca, ki je z omenjeno brigado prodril v Trst 1. maja, torej dan pred zavezniki.

V omenjenih spopadih je leta 1944 padlo 2.897, leta 1945 pa vključno s posledicami vojne 1.481 primorskih partizanov, sodelujočih samo v slovenskih partizanskih enotah. V tem številu so upoštevane žrtve vojaških spopadov (2.068 padlih), a tudi njihovih posledic (158 umrlih), prav tako usmrtitev po zajetju (655 ustreljenih, ubitih in umrlih za posledicami tovrstnega nasilja), talčevskega sistema (36 ustreljenih in obešenih), taborišč, prisilnega dela in izgnanstva ter njihovih posledic (403 žrtev), zaporov (18) in nesreč (66 žrtev), medtem ko pri mnogih ni bilo moč ugotoviti okoliščin ob njihovi smrti ali pa so doslej obveljali za pogrešane.

Z izgubami v zadnjem letu in pol vojne se je Primorska približala drugim slovenskim pokrajinam, obenem pa so visoke partizanske izgube na Primorskem pokazale, s kakšno silo je potekal spopad zanjo, saj so se njene strateške pomembnosti vsi zavedali, medtem ko jo je vodstvo partizanskega gibanja želelo zasesti tudi zaradi nacionalne težnje po priključitvi Primorske k Jugoslaviji in uresničitve programa Zedinjene Slovenije.

Zavezniška osvoboditev južne Italije je omogočila razmere, da so se dotedanji mobiliziranci, konfiniranci in interniranci tam priključili zavezniškim enotam, po vzpostavitvi baze NOV in POJ v Bariju pa so se tam zbirali prostovoljci za priključitev k jugoslovanskim partizanskim enotam. Sčasoma se je za to odločil tudi del civilistov, ki so jih zavezniki umaknili v zbirna taborišča na Sinajskem polotoku. Zavezniško poveljstvo za Srednji Vzhod je med drugim dovolilo prihod vojaške misije NOVJ, vendarle sprva ni odobravalo priključevanja NOVJ in je šele sčasoma odobrilo 1.158 možem vključitev v jugoslovanske partizanske oddelke. Iz Alžirije se je jugoslovanskim partizanskim enotam priključilo približno 4.000 Primorcev in Istranov. Iz prostovoljcev, ki so se zbrali v Bariju, so v bližnji Gravini oblikovali prekomorske brigade, ki so jih premaknili na Vis in del na srednje dalmatinske otoke takoj, ko jih je zavezniško poveljstvo oborožilo (1. – 3. Prekomorska brigada).

Ko se je januarja 1944 združena Prekomorska brigada izkrcala na celini, so jo v Drvarju razpustili, večina Slovencev pa se je priključila 13. Proletarski brigadi Rade Končar. Prekomorske brigade v Dalmaciji so v letu 1945 večinoma vključili v enote VIII. Korpusa, ki je prodiral v zaključnih bojih ob obali Jadrana. V Egiptu so Britanci izšolali tudi tankiste, ki so prišli kot tankovska brigada jugoslovanske partizanske vojske na celino konec leta 1944. Od pomladi 1945 pa je v Makedoniji deloval tudi samostojni slovenski bataljon, v katerem so bili zbrani Slovenci, ki so doslej delovali v albanskih, grških in makedonskih partizanskih enotah. V spopadih na operativnih območjih omenjenih enot so Primorci utrpeli 910 smrtnih žrtev, večina (733) dejansko v spopadih.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je prenehala njena suverenost nad Ljubljansko pokrajino, nad Julijsko krajino pa formalno še ne. Dejansko se je fašistična oblast tam sesula, vojska, italijanski fašistični uradniki in priseljenci iz dvajsetih in tridesetih let, ki so jih sem naselile oblasti zaradi italijanizacije, so se začeli vračati domov. Partizani z bežečimi vojaki in civilisti večinoma niso nasilno postopali, medtem ko so se maščevali predvsem ujetim fašističnim funkcionarjem, kolaborantom in konfidentom. Temu je botrovalo preživeto obdobje fašističnega nasilja in tudi večstoletna socialna in nacionalna nasprotja. Maščevalnost je v največji meri izbruhnila v hrvaški Istri. Tam in na drugih območjih so postrelili nekaj sto ljudi – ocene segajo od 500 do 700, nato pa jih pometali v kraška brezna ali »fojbe«. Po drugih ocenah naj bi jeseni 1943 samo na Primorskem partizanske formacije postrelile do 350 »slovenskih fašistov«, kolaborantov in drugih nasprotnikov. Poimensko je bilo mogoče ugotoviti 64 oseb, ki so bile ustreljene septembra 1943, pri katerih je šlo večinoma za civilno prebivalstvo (raziskava pa ne zajema na Primorsko priseljenih Italijanov iz časa fašizma).

Že 11. septembra 1943 so na Primorskem ustanovili nov oblastni organ Narodnoosvobodilni svet za Primorsko, ki je zaradi majhnega števila partizanov na Primorskem takoj sprejel odlok o splošni mobilizaciji in začel širiti mrežo narodnoosvobodilnih odborov. Slovenci so se začeli množično priključevati partizanskemu gibanju, čemur je botrovalo tako protifašistično razpoloženje kot novice o uspehih partizanov in končno tudi razglas vodstva partizanskega gibanja o priključitvi Primorske k demokratični Jugoslaviji, kar so na jugoslovanski ravni potrdili na 2. zasedanju AVNOJ v Jajcu. Partizanski oddelki so tedaj narasli na 30 bataljonov. Splošna vstaja je bila očitna že v septembrskih spopadih s prodirajočimi Nemci v okolici Gorice. Na goriški fronti in do konca septembra so nemške enote v splošni ofenzivi partizane sicer premagale in razpršile (o žrtvah je govor že spredaj), niso pa mogle zasesti slovenskega ozemlja v celoti. Do konca vojne jim je uspelo nadzorovati le glavne komunikacije, večja mesta in industrijske obrate, s posameznimi ofenzivami pa so cel čas skušali razbijati ozemlja, ki so jih nadzorovali partizani. Partizanska vojska je po nemški jesenski ofenzivi naraščala in se do konca leta 1943 razvila v dobro zgrajeno vojsko v okviru IX. Korpusa NOVJ, z dvema divizijama (30. in 31.), ki sta šteli po tri brigade. Vključili pa so tudi del novo nastalih italijanskih partizanskih oddelkov. Svojo ost je partizanska vojska uperila proti nemškim in kasneje domobranskim postojankam ter pomembnim komunikacijam, svoje enote pa je razvila tudi v Beneški Sloveniji in Reziji.

V upravnem smislu so Nemci osvojena ozemlja združili v Operacijsko cono Jadransko primorje z glavnim mestom Trstom in gaulaiterjem Friedrichom Rainerjem na čelu. Obsegala je še Furlanijo, Gorico, Istro, Reko, Kvarner in Ljubljansko pokrajino. Hitler se je iz političnih

razlogov odločil upoštevati novo Mussolinijevo vlado, zato je Italiji formalno priznal njeno suverenost in ji je prepustil tudi upravljanje večine dežel. Na čelo jim je sicer postavil italijanske prefekte, ki jih je nadzoroval s pomočjo nemških svetovalcev, pravzaprav pa so se Nemci zavedali upada Mussolinijeve moči, zato so ga izrabljali le še kot marioneto. Ljubljansko pokrajino je - v nasprotju z Mussolinijevimi težnjami - 21. septembra 1943 Hitler poveril v upravljanje Slovincu Leonu Rupniku kot načelniku pokrajinske uprave, s svetovalcem Erwinom Rösenerjem. Z več ukrepi, tako na primer z nastavitvijo nemških carinikov in graničarjev, z raznimi izjavami vodilnih nacistov, s podreditvijo pokrajine neposredno Hitlerju in s prilagajanjem uprave sosednjim nemškimi pokrajinam, je Nemčija takoj izkazala odkrite težnje po priključitvi zasedenih ozemelj k rajhu. V Julijski krajini je ostala v veljavi bivša fašistična zakonodaja, a le če ni nasprotovala nemškim okupacijskim zahtevam. Hitler je Mussolinijevi Socialni italijanski republiki sicer dovolil ustanavljanje republikanske fašistične stranke na področju okupacijske cone, vendar je tam dejansko omejeval njeno suverenost. Prav tako tam načelno ni dopuščal delovanja njeni vojski. Nemške okupacijske oblasti so želele v Julijski krajini obrniti sebi v prid latentna narodnostna nasprotja, kar so nameravale doseči z manjšimi koncesijami italijanski in slovenski narodnostni skupnosti. Pokrajinsko upravo in upravo večjih mest so prepustili Italijanom, Slovincem pa so na podeželju, ki so ga nadzorovale nemške okupacijske oblasti, podelili omejene upravne funkcije. Na zahtevo Slovencev samih, predvsem domobrancev, so jim tam podeljevali tudi mesta županov in občinskih svetnikov. S pomočjo primorskih domobrancev in prišlekov iz Ljubljane so tam prav tako nastavljali slovenske sodnike in uradnike, dovoljevali slovenske šole ter razne kulturne ustanove. Čeprav so si s tem nakopali jezo italijanskih nacionalističnih krogov, so ti kljub temu sodelovali z nemškimi okupacijskimi oblastmi, saj je pri njih prevladala nezaupljivost in nestrpnost do »drugorodcev«. Tako ali tako so Nemci zaradi pomanjkanja lastnih sil spodbujali nastanek in razvoj kolaboracije. Nemci so že iz ostankov nekdanjih fašističnih legij (MVSN) sestavili pet polkov Milice za teritorialno obrambo, nekaj policijskih polkov, v zgornjem Posočju je deloval alpski polk Tagliamento, v Trstu pa na novo organizirana mestna straža (Guardia civica). Tu pa so se zadrževale tudi nekatere druge, večje italijanske enote.

Na Primorskem pa so Nemci podprli tudi kolaboracijo s »slovenskim predznakom«. Po italijanskem zlomu in nemški zasedbi skoraj vsega slovenskega ozemlja je tudi v vodstvu »ljubljskega« protikomunističnega tabora dozorela misel, da je potrebno okrepiti protirevolucionarno akcijo v drugih pokrajinah. Pri tem so mislili predvsem na oborožen nastop proti partizanstvu, od katerega so želeli prevzeti vojaško iniciativo in prevlado v

posameznih pokrajinah ter se do konca vojne dokazati tudi kot pomemben politični dejavnik. Zavedali so namreč, da lahko le tako vplivajo na politične razmere in odločitve ob koncu vojne.

Na podoben način kot v Ljubljanski pokrajini so nemške oblasti na Primorskem dovolile oblikovanje domobranstva, da bi za vodenje vojne izkoristili čim več domačega prebivalstva in tamkajšnjih gmotnih sredstev. Pogoje za ustanovitev je Rainer določil konec novembra 1943 z odlokom o obvezni vojaški službi. Z njim je obveznikom dovolil prostovoljni vstop bodisi v domobranske oddelke, v obnovitveno službo, nemško vojsko, SS oddelke ali v nemško policijo, v organizacijo Todt ali v italijansko vojsko, pa tudi delo v zanje strateško pomembnih podjetjih. Zato najdemo žrtve med Primorci, ki so sodelovali v teh oddelkih.

Za izogibanje mobilizaciji pa je zagrozil s strogo kaznijo. Organizacijo domobranstva je Rainer poveril poveljniku SS in policije Odilu Globocniku, ki je za boj proti partizanom ustanovil "operativni štab za uničevanje tolp" in nato novembra 1943 Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ), ki naj bi varoval »red in mir« med Slovenci v pokrajini, kot je ukazal Rainer v svoji naslednji uredbi. Vendarle pa je bila za njegov »zagon« potrebna kadrovska pomoč iz Ljubljane, zato so enote primorskega domobranstva dejansko nastale šele poleti 1944. Na vojaškem področju primorsko domobranstvo ni bilo učinkovito, temveč je (z nemškim dovoljenjem) aktivneje delovalo pri organiziranju slovenskega kulturnega življenja in prosvete, a še to zvečine na Goriškem. Torej je bil pomen primorskega domobranstva v prvi vrsti političen in kulturni. Večina prebivalstva se je od njega distancirala, čemur je botroval tako mednarodni položaj, kot množična privrženost partizanstvu, še preden je domobranstvo sploh nastalo. Od drugih domobranskih enot na Slovenskem se loči tudi po tem, da je med drugim zaradi mednarodnega razvoja dogodkov in dejstva, da so se njegove enote ob koncu vojne lahko hitro umaknile globlje v Italijo pod britansko okrilje, utrpelo več žrtev med vojno (248 žrtev, med njimi 179 Primorcev), kot pa v povojnih množičnih (in posamičnih) pobojih (53 žrtev, med njimi 40 Primorcev).

Dogodki v sklepnem delu vojne in neposredno po njej so se za primorske domobrance (zvečine) iztekli bolje, kot za večino moštva Slovenske narodne vojske, ki se je umaknilo na Koroško. Poskus rešitve domobranstva, tudi primorskega, izpod nemškega okrilja, kar so poskusili doseči s preoblikovanjem v Slovensko narodno vojsko, ki so jo formalno podredili Mihajloviću, ni uspel. Še bolj zapleteno pa je bilo prizadevanje za rešitev na vojaškem področju, kajti partizanska vojska je s hitrim tempom prodirala proti Trstu in Gorici, zato se je bila primorana umikati tudi nemška vojska. Konec aprila so se iz Ilirske Bistrice in Pivke

začeli umikati tudi primorski domobranci, ki so krenili proti severu in zahodu in so pri umiku sodelovali še v bojih za Postojno. Od tod so se morali umakniti in so tako so z delom Slovenskega domobranstva krenili na Koroško. Za tak korak se je odločila tudi večina idrijskih domobrancev in večina posadke iz Veharš, ki so se umikali skupaj z dolomitskimi domobranci, njihov drugi del pa se je kasneje umaknil proti Gorici. Tisti, ki so se umaknili na Koroško, so delili usodo z drugimi, ki so jih britanske vojaške oblasti vrnilo Titu. Več kot 80 % moštva Slovenske narodne vojske je postala žrtev poveljnih pobojev. Vipavski domobranci, ki so sprva nameravali zaveznike počakati kar na mestu, so se morali prav tako umakniti proti Gorici, od koder so prišli pod okrilje Britancev v Furlaniji. Tolminski domobranci so proti Gorici krenili po Soški dolini, skupaj z domobranci iz Kobarida in Grahovega, vendar so jih partizani napadli že pri Kanalu in polovica umikajočih je tam padla. Druga polovica se je prebila do Solkana, kjer so zopet padli v partizansko zasedo in imeli ponovno izgube. Večini primorskega domobranstva se je sicer posrečilo umakniti v Furlanijo pod zavezniško okrilje, z njimi pa tudi 200 slovenskim četnikom, prav tako Damjanovičevim četnikom in Jevdevičevim Liškim četnikom ter nekaj sto spremljajočim civilistom.

Vendar pa zgodovinskih virov, ki bi omogočili povsem natančno raziskovanje žrtev med primorskimi domobranci (identitete in usode padlih) praktično ni, zato ima pričujoča raziskava v tem pogledu še vedno veliko temnih lis. Z raziskovanjem po matičnih knjigah umrlih je bilo mogoče na ta vprašanja le delno odgovoriti.

Nemške okupacijske sile so tudi na Primorskem ostro nastopile proti partizanstvu, da bi zavrle njegov razvoj, prav tako so zato nastopile tudi proti njegovim privrženecem med civilnim prebivalstvom. Nemške zasedbene oblasti so postajale vse bolj agresivne tudi zaradi zanje vedno bolj neugodnega položaja na svetovnih frontah, na drugi strani pa so imele do jeseni 1943 do potankosti razvit in institucionaliziran svoj sistem nasilja.

Ofenzivnim operacijam proti partizanom so sledili požigi vasi (med Komnom in Branikom, Cerčno, okolico Čepovana in naselja v Brkinih), izgoni ljudi v zapore, na prisilno delo in v internacijo (Slovence so večinoma internirali v delovnih taboriščih, a tudi v uničevalnih, kot sta Auschwitz in Majdanek) in streljanja talcev (Trst, Opčine, Videm). S pomočjo SS enote Reinhard, ki je prej delovala na Poljskem, so v tržaški Rižarni organizirali koncentracijsko taborišče, v katerem so brutalno obračunavali z mnogimi slovenskimi, hrvaškimi in italijanskimi protifašisti oziroma protinacisti, delovalo pa je tudi kot zbirno taborišče za Jude. Njih so od tod in iz drugih tržaških zaporov ter inštitucij deportirali v druga nemška uničevalna taborišča, kjer je po nekaterih podatkih umrlo 45 goriških in skoraj 700

tržaških Judov (vsi sicer niso bili italijanski državljani). Že sama Rižarna naj bi zahtevala vsaj 3.000 življenj, med njimi je bilo vsaj 63 Primorcev.

Nemško nasilje nad civilnim prebivalstvom je zahtevalo vsaj 3.048 žrtev, od katerih jih je vsaj 1.185 umrlo ali bilo ubitih v taboriščih oziroma na poti tja in nazaj, 73 jih je umrlo za njihovimi posledicami, 103 so umrli v bombardiranjih in letalskih mitraljiranjih, 89 jih je umrlo na prisilnem delu in v izgnanstvu, čistke med ofenzivnimi operacijami in druge represalije so zahtevale 1.321 življenj (eskalacija nasilja se je dogodila zlasti ob nemškem prodoru v septembru 1943 in nato v jesenski ofenzivi istega leta), 42 jih je bilo ubitih kot talcev, medtem ko so zapori zahtevali vsaj 30 življenj, vsaj 33 pa je drugih/kolateralnih žrtev vojnega nasilja, ki so ga povzročile nemške oblasti. Kot pri drugih kategorijah žrtev, tudi pri več civilistih niso povsem jasne okoliščine izginotja oziroma smrti, ko so nemške okupacijske oblasti nad njimi izvajale nasilne ukrepe.

Vsi omenjeni procesi pa so še bolj očitno vzpostavili razmere totalne vojne, ki je zabrisala ločnico med zaledjem in fronto. To najboljše prikaže dejstvo, da je nemški okupator sam obračunal s 7.696 Primorci, pri čemer gre, kot je bilo navedeno že zgoraj, v več kot 3.000 primerih za civilno prebivalstvo.

Če si pogledamo še druge vojne situacije, v katerih so življenja izgubljali Primorci, je treba omeniti, da je v bombardiranjih umrlo vsaj 260 civilistov in še 10 oseb, katerih medvojne udeležbe ne poznamo. Pri teh bombardiranjih ne gre zgolj za bombardiranja strateških ciljev, kot so industrijski obrati in prometne povezave v Sloveniji, temveč tudi za bombardiranja taborišč in krajev, kjer so bil Slovenci v izgnanstvu in na prisilnem delu.

Omeniti je treba tudi 239 žrtev raznih vojnih nesreč, ki so jih utrpeli civilisti; v 97 primerih je prišlo do nesreče z eksplozivnim sredstvom že po vojni. Med omenjenimi žrtvami je bilo kar 168 mladoletnih oseb, ki so življenje izgubile večinoma prav ob nesrečah z eksplozivnimi sredstvi.

Tudi po zaključku vojne so ljudje (civilisti) umirali za posledicami vojnega nasilja, zvečine prav nemškega, tako da jih je do februarja 1946 umrlo vsaj še 149.

Med priprave vodstva partizanskega gibanja na zasedbo primorske so sodila tudi navodila enotam, dana tik pred zasedbo Trsta in Gorice, da ne smejo izvajati »čiščenj« na narodnostni osnovi, temveč se morajo osredotočiti na kaznovanje fašistov. To se je začelo odvijati 1. maja 1945 z vzpostavitvijo štiridesetdnevne jugoslovanske zasedbe v Julijski krajini, ko so jugoslovanske vojaške oblasti pričele uvajati prve ukrepe, kot so bili omejevanje gibanja, razveljavljanje fašističnih zakonov, cenzura tiska, pričele pa so tudi z aretacijami, deportacijami in usmrtnimi.

Po ocenah zavezniške zasedbene uprave naj bi v času štirideset dnevne jugoslovanske zasedbe oblasti v Jugoslavijo odvedle približno 3.400 oseb. Med temi jih je več umrlo ali bilo ubitih že na transportih, mnogi pa so umrli kasneje v jugoslovanskih taboriščih in v zaporih. Vedno več pa je bilo novic, da so izvedle več usmrtitev zapornikov. Te naj bi se večinoma dogajale med 2. in 15. majem 1945. Znotraj Ozne in Narodne zaščite je prihajalo tudi do samovolje, poznani pa so tudi primeri, ko je prihajalo do osebnega maščevanja. Med usmrčenimi je bila večina Italijanov, pa tudi Slovenci, zlasti pripadniki domobranstva, kakor je že bilo rečeno. V teh povojnih obračunih pomladi in poleti 1945 je bilo ubitih tudi 19 neoboroženih Primorcev, 1 pa kasneje, natančneje januarja 1946.

Na ozemljih, ki so po mirovni pogodbi iz leta 1947 pripadla Jugoslaviji, pa naj bi od maja 1945 dalje obračunali z okoli 1.600 osebami različnih narodnosti. Pričujoča raziskava, ki geografsko zajema le ozemlje današnje Republike Slovenije, zaenkrat kaže, da je bilo po 1. maju 1945 ubitih 55 Italijanov, ki so v tistem času stalno bivali na današnjem slovenskem državnem ozemlju ali pa so se s poroko z domačinko trajno vpeli v naš prostor. Med njimi jih je vsaj 17 delovalo v nemških uniformiranih enotah ali pa v raznih italijanskih kolaborantskih formacijah, 8 jih je bilo civilistov, pri drugih pa ni bilo mogoče ugotoviti njihove udeležbe med vojno.

Druge raziskave kažejo, da je bila več kot polovica od omenjenih 1.600 ljudi Italijanov, priseljencev iz drugih delov Italije v času med obema vojnama, saj jih je italijanska oblast tam naselila, da bi italijanizirala in fašizirala slovensko okolje (fašistični uradniki, policisti itd.). Opozoriti pa je nujno tudi na to, da so bili med pobitimi tudi italijanski protifašisti iz vrst CLN (Comitato di Liberazione Nazionale), ki se niso strinjali s priključitvijo Julijske krajine k Jugoslaviji. Naposled med pobitimi najdemo tudi predvojne primorske protifašiste, torej člane Tigra, tedaj obtožene vohunjenja za zahodne zaveznike (1 žrtev), pa tudi Primorce, sodelujoče v zavezniških enotah in službah.

Na splošno so raziskave pokazale, da pri povojnem obračunu v Julijski krajini vendarle ni šlo v prvi vrsti za obračunavanja na etnični osnovi, temveč predvsem na osnovi »omadeževanosti« s fašizmom, pri čemer tudi med izvajalci pobojev niso bili le pripadniki slovenskih oziroma jugoslovanskih vojaško-policijskih formacij.

PREKMURJE

Precej različno žrtvoslovno podobo v primerjavi z ostalimi pokrajinami je določilo zgodovinsko dogajanje v Prekmurju.

Ugotovimo lahko, da so bili za Prekmurje pridobljeni mnogi novi podatki, ki so bili doslej v historiografiji spregledani. Pri tem mislimo zlasti na podatke o padlih in umrlih mobilizirancih v madžarsko vojsko, kakor tudi na podatke o osebah, ki jih je ob koncu vojne leta 1945 (domnevno) s seboj odvedla prodirajoča Rdeča armada in so do danes obveljali za pogrešane. Pridobljeno gradivo je v veliko pomoč pri preverjanju podatkov o narodnosti posamezne žrtve, s čimer je mogoče bolj kredibilno oceniti število in strukturo žrtev med madžarsko manjšino. V Prekmurju je bilo mogoče po matičnih knjigah preveriti »le« 627 oseb, kajti zaradi omenjene usode judovske skupnosti podatkov o večini Judov niti ni bilo mogoče preverjati; omenjeno število preverjenih oseb predstavlja približno tretjino vseh žrtev, kar je precej pod povprečjem, ki je bilo doseženo v raziskavi.

Tabela: Število in struktura smrtnih žrtev iz Prekmurja

Vojni status	Število žrtev	% glede na vse žrtve
Civilisti	882	48,6
Aktivisti OF	15	5,6
Partizanske enote	87	
Jugoslovanska kraljeva vojska	14	
Madžarska vojska	301	21,1
Nemška vojska	81	
Drugo	9	0,8
Neugotovljen status	423	23
Skupaj	1.812	

Struktura žrtev s tega območja praktično potrjuje to, kar je doslej znanega o historičnih procesih med 2. svetovno vojno v Prekmurju. Po nekaterih ocenah je ugotovljeno število previsoko; gre namreč za 1.747 žrtev med tedanjim prebivalstvom Prekmurja. Vendar pa preverjanje po matičnih knjigah smrti in rojstev ni znižalo števila predhodno ugotovljenih

žrtev, temveč ga je zvišalo. Medtem ko ugotovljene žrtve pomenijo 1,9 % izgubo prebivalstva pokrajine, kar gre v kontekst tedanjih historičnih procesov v Prekmurju. Na murskosoboškem območju je ugotovljena več kot 1,9 % izguba prebivalstva, na lendavskem pa 1,7 %.

Ob hitri nemški zasedbi Prekmurja, ki se je odvila v nekaj urah, in takojšnji zaplembi orožja razpadle Jugoslovanske kraljeve vojske, je bil aprila 1941 ubit 1 neoborožen Prekmurec, 3 pripadniki Kraljeve Jugoslovanske vojske pa so padli v spopadih drugod po državi. Deset dni po zasedbi je Hitler prepustil Prekmurje Madžarom, kmalu zatem pa še medmursko občino Štrigova. Sam pa si je prisvojil 3 vasi z nemškim prebivalstvom na severozahodu Prekmurja. Nemška zaplemba orožja je poleg obrobne položaja pokrajine dodobra zavrla možnost razvoja oboroženega odpora domačega prebivalstva.

Tako med kategorijami žrtev v Prekmurju močno izstopajo civilne žrtve. Njihovih 882 žrtev vojnega in povojnega nasilja pomeni več kot 48 % vseh prekmurskih žrtev, po večini pa gre za prekmurske Jude, umrle v holokavstu. Partizanstvo, ki se je v primerjavi z drugimi deli Slovenije – tako politično kot vojaško – razvilo pozno, saj je bilo širše zaznavno šele od sredine leta 1944 dalje, pa je do konca vojne utrpelo 102 smrtni žrtvi. Večinoma gre za oborožene partizane. Te žrtve pa v skupni viktimološki skici pomenijo dobrih 6 % vseh prekmurskih žrtev.

Civilne žrtve močno določa dejstvo, da je Hitler Prekmurje prepustil Madžarom, ki so ga po zasedbi tudi kmalu (16. decembra 1941) priključili svoji državi in s tem povrnili stanje pred trianonsko pogodbo. Kmalu po okupaciji pa so začeli nad Slovenci, ki so jih psevdoznanstveno razglasili za Vende, izvajati raznarodovalne ukrepe, s katerimi so jih želeli pomadžariti. Madžarski okupator je ost uperil proti stebrom nacionalne identitete, torej po učiteljih in duhovščini. Med drugim so Madžari začeli na Madžarsko izganjati priseljence po letu 1919, zlasti izobražence in več slovenskih duhovnikov. Leta 1942 pa so madžarske oblasti izgnale 121 primorskih in istrskih družin, ki so jih v predvojnem času jugoslovanske oblasti naselile zlasti v obmejnem pasu pri Lendavi. Prav ti predstavljajo glavnino 53- tih žrtev v madžarskem taborišču Szarvar. Vsaj 13 jih je še umrlo v madžarskem taborišču Sopron; pri njih pa gre večinoma za domače judovsko prebivalstvo.

Obravnavano območje je bilo narodnostno in versko raznoliko. Omenimo naj, da so vsaj 503 žrtve (tj. 28 % vseh žrtev) s tega območja predstavljali domači Judje. Ker pa se je del Judov dal v tridesetih letih prekrstiti v rimokatolištvo in glede na to, da njihove matične knjige niso dostopne, za nekatere med njimi lahko le predvidevamo, da so pripadali judovski skupnosti. Prav tako lahko za mnoge med njimi le predvidevamo, da so bili rezidenti. Pomenijo pa več kot 61 % vseh civilnih žrtev v Prekmurju.

Judovska skupnost v Prekmurju je doživela holokavst takoj po nemški zasedbi Madžarske, saj so že aprila 1944 izšli ostri protijudovski zakoni. Po obširnih aretacijah, ki so se odvijale od pomladi 1944. leta dalje, so Jude prek Čakovca, kjer so jih predali Gestapu, večinoma internirali v uničevalno taborišče Auschwitz. Večina 454 žrtev med Judi je umrla prav v Auschwitzu.

Madžarske okupacijske oblasti so za zatiranje in preprečevanje odporniškega gibanja uvajale podobne ukrepe kot nemške. Število žrtev sicer ni enakega velikostnega reda kot pri nemškem okupatorju. Do konca vojne pa sta oba v Prekmurju izvajala: zapiranje (prve aretacije že konec septembra 1941, do konca vojne pa je bilo ustreljenih 15 oseb) in interniranje podpornikov partizanskega gibanja (holokavst nad domačo judovsko skupnostjo je že bil omenjen, žrtve v madžarskih taboriščih tudi, od »nejudovskih« internirancev v nemških taboriščih pa jih je življenje največ izgubilo v Flossenbürgu - 30, Dachau - 25 in Auschwitzu - 18), streljanje talcev (med njimi je bilo 7 partizanov in podpornikov partizanskega gibanja) in drugo represijo v času svojih vojaških operacij (razne represalije so imele za posledico 91 žrtev med civilnim prebivalstvom in 68 žrtev med osebami, za katere ni bilo mogoče ugotoviti njihove udeležbe med vojno). Glavnina pobitih, natančneje 116 civilistov (in neugotovljene vojne udeležbe), je življenje izgubila v sklepnem obdobju vojne, ko so tu potekali spopadi med umikajočo se okupatorsko vojsko ter partizanskimi oddelki in oddelki Rdeče armade.

Madžarske okupacijske oblasti so prekršile mednarodno pravo in leta 1942 začele z mobilizacijo Prekmurcev v redne oddelke svoje vojske, od leta 1943 dalje pa tudi v t. i. »delovne bataljone« (največ v Szombathely). Prekmurje je na ta račun izgubilo 301 moža. Na delih Prekmurja, ki jih je zasedel Hitler, so nemške oblasti ravno tako izvajale mobilizacijo. Vsem mobilizirancem v Prekmurju je skupno to, da so večinoma padli ali izginili na vzhodni fronti ali v sovjetskem vojnem ujetništvu, kar velja tudi za druge mobilizirance drugod po Sloveniji. Žrtve med prekmurskimi mobiliziranci pri tem predstavljajo več kot petino vseh žrtev v pokrajini.

Med vojno notranji obračun med komunistično in protikomunistično usmerjenim prebivalstvom ni bil oster, saj partizanske formacije obračunajo z 1 neoboroženim civilistom. Tako je obračun bolj zaznaven po vojni, ko je prišlo do obračuna z 51 civilisti in 51 osebami, za katere ne poznamo njihove vojne udeležbe. Tedaj se je odvil tudi obračun z Madžari s tega območja ali pa s promadžarsko usmerjenim delom prebivalstva, od katerih jih je del sodeloval v okupacijskih upravi. Povojne jugoslovanske oblasti naj bi iz Prekmurja izgnale vsaj 500 Madžarov. V zadevni raziskavi so bile ugotovljene le 3 civilne žrtve tega obračuna.

Narodnostna struktura po vojni pobitih in umrlih v taboriščih ter zaporih namreč pokaže, da gre pri obračunu s civilisti pretežno za Slovence, v 65 primerih pa ni bilo moč ugotoviti narodne pripadnosti žrtve; med temi zagotovo najdemo tako domače nemško kot madžarsko prebivalstvo.

V zbirnih taboriščih (Hrastovec, Bresternica) ali povojnih sodnih zaporih (Maribor) je umrl vsaj 101 Prekmurec, 15 jih je ob koncu vojne po aretaciji izginilo, 9 pa je bilo ubitih; pretežno gre za civilno prebivalstvo. Pri večini omenjenih žrtev, natančneje pri 93, gre za nemško prebivalstvo ali za Nemcem »prijazne« Slovence z območij, ki jih je med vojno zasedel Hitler. Vsaj 9 Prekmurcev je bilo neposredno po vojni usmrčenih po obsodbi pred vojaškim sodiščem – med njimi najdemo obtožene zaradi medvojne gospodarske in upravne kolaboracije z okupacijskimi oblastmi. Še pred tem naj bi jih nekaj v sklepnih vojnih operacijah zajela in vsaj 10 usmrtila prodirajoča Rdeča armada.

Struktura žrtev v Prekmurju mdr. pokaže, kakšne posledice nosi okolje, kjer se množičen odpor prebivalstva ni mogel razviti. Karakteristična je relativno nizka populacijska izguba, ki je najnižja med slovenskimi pokrajinami. Med žrtvami najdemo vsaj 485 oboroženih oseb, pri večini drugih pa gre za civilno prebivalstvo, ki nosi ogromno breme genocidne politike zasedbenih sil.

POVOJNI OBRAČUN

Po štiriletnih raznovrstnih vojnih nasilstvih, množično zaznamovanimi z nasilno pretrganimi človeškimi življenji, je ob koncu vojne sledil še povojni obračun zmagovalcev s poraženci. Notranji obračun oziroma nasilni epilog vojne po že uradno končani vojni je raziskava obravnavala v časovnem loku od konca vojne maja 1945 do konca januarja 1946. Čeprav raziskava v tem pogledu ne more odgovoriti na vsa odprta vprašanja, lahko poda vsaj sliko tega, kar je toliko let po vojni sploh še mogoče osvetliti. Primarnega arhivskega gradiva, ki bi obravnavalo identiteto in usodo omenjenih smrtnih žrtev, praktično ni, zato so podatki večinoma spominske narave. Tudi v zadnji fazi preverjanja po mrliških knjigah, ko je šlo za uradne dokumente, so ti po večini ustne narave, zato jih je potrebno obravnavati z določeno mero kritičnosti. Uporabljena gradiva navajajo več kot 14.700 žrtev povojnega obračuna in naj ob tem omenimo, da jih je bilo 6.678 mogoče najti v matičnih mrliških knjigah.

Ob koncu 2. svetovne vojne je nastopil tudi trenutek, ko so vlade povojne Evrope, če so hotele dokazati svojo legitimnost, težile k »očiščenju družbe«. Med vojno okupirane dežele so vse brez težav prepoznale vojne zločince in kolaboracijo. Razlika je nastala šele v motivih in načinu obračuna z njimi. Spontano kaznovanje enih in drugih je bilo lastno več okoljem. Vendarle pa so tradicionalne zahodno- in severnoevropske demokracije v procesu »očiščenja« težile k legitimiranju oblasti, obnovi demokracije in vladavine prava.

Druga svetovna vojna je imela kot totalna vojna že sama katastrofalne posledice za med vojno okupirane evropske dežele. Kjer pa je okupacijska politika omogočila še okolje za razvoj državljanskih vojn, so bile posledice še težje. Povojnega obračuna s premagano stranjo v Sloveniji zato nikakor ne smemo obravnavati ločeno od medvojnega dogajanja.

Jugoslavija s približno 1 milijonom vojnih žrtev in z njo Slovenija s 97.700 vojnimi in povojnimi žrtvami (6,5 % populacije), vsekakor spadata med dežele, kjer se je med 2. svetovno vojno odvijalo mnogo zelo zapletenih zgodovinskih procesov, vojna pa ju je hudo izčrpala in prizadela. Ko je popustila pristna vznesenost ob koncu vojne – ta trenutek pa je večina občutila kot osvoboditev, je v Jugoslaviji očitno nastopilo obdobje, obremenjeno s sovraštvom in čustveno napetostjo. V jugoslovanskem in slovenskem primeru je neposredno po vojni oblast prevzemala komunistična partija, ki je iz vojne izšla kot najpomembnejši politični dejavnik. Ta je že med vojno skušala preprečevati vsakršno opozicijo, ko je naposled po vojni prepletala in prekrivala težnjo po obračunu z vsemi dejanskimi in domnevnimi političnimi nasprotniki s težnjo po obračunu s kolaboranti.

Čez Slovenijo se je ob koncu vojne - pred prodirajočima jugoslovansko in Rdečo armado - umikala množica vojaških enot, ki so se na Balkanu borile na strani nemških okupacijskih sil. Te enote so se želele predati britanskim oziroma ameriškim enotam v Avstriji in Italiji. Skupaj z njimi pa se je umikalo tudi nekaj tisoč civilnih beguncev. Delu slovenskih četnikov in primorskih domobrancev se je skupaj z ostalimi četniškimi enotami generala Miodraga Damjanovića uspelo umakniti v Italijo in se 5. maja 1945 predati britanskim enotam. Umikajoči se deli nemških enot armadne skupine E generala Alexandra von Löhra, enot Neodvisne države Hrvaške in domobranskih enot skupaj s civilnimi begunci, prav tako pa deli ruskih, ukrajinskih in celo madžarskih enot so tedaj prodirali proti Avstriji. Del jih je bilo zajetih in pobitih že v sklepnih bojih med umikom. Mednje spada tudi vsaj 185 domobranskih ranjencev in invalidov, zajetih na začetku maja 1945 na sanitetnih vlakih in drugih transportnih. Delu umikajočih pa se je uspelo umakniti na Koroško in se 13. maja predati britanskim vojaškim oblastem. Samo »jugoslovanskih« beguncev naj bi bilo približno 200.000. Njihovo nadaljnjo usodo pa je odločila zapletena vojaško - politična situacija na tem

območju. Na eni strani so jo pogojevali interesi jugoslovanskega partizanskega vodstva, še bolj pa slovenskega, po zasedbi celotne južne Koroške, saj bi ta ustvarila osnovo za njeno kasnejšo priključitev k Sloveniji. Na drugi strani pa to ni bilo v skladu z odločitvami zahodnih zaveznikov na moskovski konferenci oktobra 1943, da se po vojni Avstrijo obnovi v mejah pred Anschlussom. Vse to je v mnogo čem odločalo o usodi jugoslovanskih protipartizanskih (protikomunističnih) enot. Britanske vojaške oblasti so jih kasneje - v nasprotju z ukazi ameriške in britanske vlade – zlasti zaradi trenutno zaostrene vojaške situacije predale Titu, ki se je 18. maja 1945 odločil, da izda ukaz o umiku svojih enot s Koroške za meje iz leta 1937.

Upi slovenskega protirevolucionarnega vodstva, da se bo lahko v zavezniških očeh opralo medvojne kolaboracije z nemškimi enotami, nato pa na zavezniški strani nadaljevalo svoj protirevolucionarni boj, so se v tem času izkazali za prazne. Na pomlad 1945 so zavezniki za legitimnega zastopnika namreč že priznavali vlado Tito-Šubašić. Nekateri pripadniki protikomunističnega tabora si sicer že nekaj časa niso delali iluzij. Zavezniške vojaške oblasti so jugoslovanske begunce začele vračati s Koroške v Jugoslavijo v drugi polovici maja 1945 in sicer pod pretvezo, da jih bodo premaknile v Italijo. Nekaj dni prej kot so vrnili okoli 12.000 Slovencev, so začeli z 18. majem vračati še približno 13.000 Hrvatov, od tega okoli 3.000 civilistov. Nato so vrnili še 4.000 pripadnikov Srbskega dobrovoljskega korpusa, nekaj nedičevcev in črnogorskih četnikov. Večina jih je bila brez sodbe pobita na območju Slovenije.

Decembra 1944 so na sestanku šefov varnostnih služb v Beogradu načelno že sprejeli odločitev o obračunu z zgoraj omenjenimi enotami v sklepnih vojnih operacijah. Najožji jugoslovanski partijski vrh pa je o usodi vrnjenih najverjetneje odločal na tajnih sestankih konec maja 1945, in sicer ob Titovem obisku Zagreba in Ljubljane. Tamkajšnje odločitve pa so verjetno predali naprej šefi republiških enot Ozne.

Slovenske ujetnike, tako domobrance kot spremljajoče civiliste, sta od 27. maja nato prevzemala slovenska 15. divizija, OZNA in KNOJ, torej vojaško-policijske enote nove oblasti. Napotile so jih v zbirna taborišča oziroma zapore v Kranju, Škofji Loki in Šentvidu nad Ljubljano. Po pričevanjih očitvidcev so bile razmere v teh zaporih podobne medvojnim taboriščem, zato je kar nekaj primerov, ko so zaporniki umrli že tam, ali pa so jih izbrali iz množice in ustrelil v njihovi bližini.

Večino zapornikov so nato junija 1945 preselili v taborišča Teharje in Šentvid, kjer so jih na podlagi kratkih zaslišanj ali po poizvedbah v domačih krajih razdelili v tri skupine. V posebni skupini so zbrali mladoletne zapornike, ki so jih nameravali vse izpustiti. V drugo skupino so uvrstili vse, ki so se domobranstvu priključili po 1. januarju 1945, a se o njihovi

usodi še niso dokončno odločili. V zadnji, najštevilčnejši skupini pa so zbrali tiste, ki so jih določili za usmrtitev. A tudi vseh mladoletnih niso izpustili, temveč so med njimi še vsaj dvakrat izvedli novo selekcijo, eno celo po amnestiji, nato pa izbrane odvedli na morišča, kjer so obračunali vsaj s 106 mladoletniki. Tudi vsi izpuščeni niso prišli do doma, kajti na poti so bili nekateri žrtve »maščevalcev«. Nekateri domobranci so ob koncu vojne ostali doma, se nato javili na poziv vojaških oblasti na komandah mest in zatem izginili. Ker z zadevno raziskavo večinoma ni bilo mogoče ugotoviti kraja, časa in okoliščin smrti, števila teh ni moč ugotoviti.

Amnestija, ki so jo oblasti razglasile 4. avgusta 1945, je predvidevala toliko olajševalnih okoliščin, da bi bila večina zaprtih domobrancev izpuščena, vendar je bilo to za večino že prepozno.

Glede na to, da nimamo primarnih arhivskih dokumentov, ki bi nam pomagali osvetliti zgoraj omenjene dogodke, je vse skupaj še vedno bolj kot ne zavito v tajinstvenost. Prav zaradi tega je izredno težko ugotavljati, koliko domobrancev je bilo pobitih že v času sklepnih bojev in umika, koliko pa po zaključku vojnih operacij. Še vedno lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo le to, da se je glavnina »izvensodnega« obračuna odvila konec pomladi in poleti 1945, končala pa pred volitvami v Ustavodajno skupščino novembra 1945. Zatem se je ost obračuna usmerila na pripadnike nemške manjšine, a več o tem kasneje.

Samo leta 1945 je bilo brez uvedbe sodnega postopka pobitih 14.413 oseb. Večinoma je šlo za domobrance, saj jih je bilo pobitih 11.743, nato za 151 slovenskih četnikov, 178 pripadnikov Policijskega varnostnega zbora (policija Ljubljanske pokrajine) ter vsaj 1.615 civilistov (med njimi vsaj 255 oseb nemške in 14 italijanske narodnosti). Pri 578 žrtvah ni mogoče ugotoviti njihove medvojne udeležbe, drugi pa so med vojno po večini sodelovali v nemških ali italijanskih uniformiranih enotah ali policiji.

Če je bilo ob koncu vojne v Sloveniji okoli 18.000 domobrancev, je bila neposredno po vojni pobita večina njih. Pri obračunu z njimi se skorajda ni ugotavljalo osebne krivde, saj zvečine ni prihajalo do sodnih postopkov. Verjetno je bil to akt maščevanja ali kolektivna kazen, a očitno tudi načrtovan obračun z vsemi dejanskimi in potencialnimi nasprotniki nove oblasti, lahko tudi z razrednimi nasprotniki. Z raziskavo smo le za polovico žrtev pridobili podatke o njihovem socialnem statusu, torej lahko samo do neke stopnje ugotavljamo, v kolikšni meri je šlo za obračun z razrednimi nasprotniki. Med pobitimi namreč najdemo vsaj 3.298 kmetov (in drugih kmečkih poklicev), od tega nekaj sto bogatih, nato 1.407 delavcev in tistih, ki so opravljali enostavne poklice, 915 obrtnikov in njihovih pomočnikov, 23 direktorjev podjetij in industrialcev ter 162 trgovcev.

Znotraj povojnega obračuna je treba omeniti še dve regionalni značilnosti; obračun s italijanskimi priseljenci za časa fašizma na Primorskem in s (po večini nacificirano) nemško manjšino na Štajerskem.

Že avgusta 1944 se je slovensko partizansko gibanje pripravljalo na zasedbo Primorske ob koncu vojne. Med te priprave so sodila tudi navodila enotam, dana tik pred zasedbo Trsta in Gorice, da ne smejo izvajati »čiščenj« na narodnostni osnovi, temveč se morajo osredotočiti na kaznovanje fašistov. To se je začelo odvijati 1. maja 1945 z vzpostavitvijo štiridesetdnevne jugoslovanske zasedbe v Julijski krajini, ko so jugoslovanske vojaške oblasti pričele s prvimi ukrepi, kot so bili omejevanje gibanja, razveljavljanje fašističnih zakonov, cenzura tiska, pa tudi z aretacijami, deportacijami in usmrtitvami. Aretirance so sprva zaprli v mestne zapore, nato pa jih premestili v zbirna taborišča v Ajdovščini, Idriji in Vipavi. Po ocenah zavezniške zasedbene uprave naj bi v času štiridesetdnevne jugoslovanske zasedbene oblasti v Jugoslavijo odvedle približno 3.400 oseb. Med temi jih je več umrlo ali bilo ubitih že na transportih, mnogi pa so umrli kasneje v jugoslovanskih taboriščih in v zaporih. Vedno več pa je bilo novic, da so izvedle več usmrtitev zapornikov. Te naj bi se večinoma dogajale med 2. in 15. majem 1945. Znotraj Ozne in Narodne zaščite je prihajalo tudi do samovolje, poznani pa so tudi primeri, ko je prihajalo do osebnega maščevanja. Med usmrčenimi je bila večina Italijanov, pa tudi Slovenci, zlasti pripadniki domobranstva (med slednjimi je bilo 55 žrtev).

Naj zgolj kot primer navedemo, da je v Dolu pri Borovnici, kjer je od maja 1945 dalje delovalo ujetniško taborišče, do konca januarja 1946 umrlo vsaj 60 italijanskih vojnih ujetnikov. Pretežno je šlo za vojake, saj je bil le eden od umrlih učitelj, medtem ko za drugega poklic ni naveden.

Na ozemljih, ki so po mirovni pogodbi iz leta 1947 pripadla Jugoslaviji, pa naj bi od maja 1945 dalje obračunali z okoli 1.600 osebami različnih narodnosti. Raziskava Inštituta za novejšo zgodovino, ki geografsko zajema le ozemlje današnje Republike Slovenije, zaenkrat kaže, da je bilo po 1. maju 1945 ubitih 55 Italijanov, ki so v tistem času stalno bivali na današnjem slovenskem državnem ozemlju ali pa so se s poroko z domačinko trajno vpeli v naš prostor. Druge raziskave kažejo, da je bila več kot polovica od omenjenih 1.600 ljudi Italijanov, priseljencev iz drugih delov Italije v času med obema vojnama, saj jih je italijanska oblast tam naselila, da bi italijanizirala in fašizirala slovensko okolje (fašistični uradniki, policaji itd.). Naj pa vendarle omenimo, da so bili med pobitimi tudi italijanski protifašisti iz vrst CLN, ki se niso strinjali s priključitvijo Julijske krajine k Jugoslaviji. Naposled med pobitimi najdemo tudi predvojne primorske protifašiste, torej člane Tigra, tedaj obtožene

vohunjenja za zahodne zaveznike, pa tudi Primorce, sodelujoče v zavezniških enotah in službah.

Na splošno so raziskave pokazale, da pri povojnem obračunu v Julijski krajini vendarle ni šlo v prvi vrsti za obračunavanja na etnični osnovi, temveč predvsem na osnovi »omadeževanosti« s fašizmom, pri čemer tudi med izvajalci pobojev niso bili le pripadniki slovenskih oziroma jugoslovanskih vojaško/policijskih formacij.

Še težje je določiti število pobitih pripadnikov nemške narodnosti. Na Slovenskem je ta skupnost med obema vojnama štela med 25.000 – 28.000 ljudi in je bila med vojno po večini nacificirana. Torej je vstopila v nemške nacistične organizacije, sodelovala bodisi v nemškem okupacijskem aparatu, pri »rasnem« ocenjevanju, izganjanju in preganjanju Slovencev, poleg tega je sprejela tudi nemško državljanstvo. Torej tudi povojni pregon nemške manjšine ni vezan na komunistično naravo povojnih oblasti, temveč na medvojno genocidno nemško politiko na Slovenskem, pri kateri je sodelovala tudi nemška manjšina. Ni zanemariti niti duha časa, ki so ga ob vprašanju nemških manjšin odražali sklepi velikih treh na Potsdamski konferenci, katerih podpisnica Jugoslavija sicer ni bila. Po vojni so oblasti zakonsko dodelale odloke Predsedstva Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije z dne 21. novembra 1944, ki so dajali pravno osnovo za pregon domačega nemškega prebivalstva. S temi zakoni mu je bilo po principu kolektivne krivde odvzeto premoženje, dorečene pa so bile tudi kazni pred civilnimi in vojaškimi sodišči. Njihov večji del, tj. 15.000 – 16.000 oseb, je sicer zbežal iz Slovenije že pred koncem vojne. Okoli 9.474 pa so jih v nekaj valovih od jeseni 1945 do februarja 1946 z organiziranimi transporti izgnali prek meje v Avstrijo, Nemčijo in na Madžarsko. Ker so bili že pred tem zaprti v taboriščih, kjer so bili podvrženi slabim razmeram in teroriziranju, jih je več umrlo že na teh transportih. Nekaj sto tistih, ki so ostali doma, so bili bodisi pobiti ali pa obsojeni na smrt.

Zadevna raziskava, ki metodološko sega do konca januarja 1946, in še ni končana, lahko v bližnji prihodnosti pokaže tudi nekoliko drugačno, predvidoma nekaj višje število smrtnih žrtev med domačimi Nemci. Doslej je bilo mogoče med njimi ugotoviti 780 vojnih in povojnih smrtnih žrtev. Naj na tem mestu omenimo le najbolj izpostavljene skupine: 95 Nemcev je že med vojno padlo v nemški vojaški uniformi, s 66 civilisti so tedaj obračunale partizanske enote, 7 jih je kot sodelavcev partizanskega gibanja izgubilo življenje v spopadu z nemškimi enotami ali pa kasneje v nemških zaporih in taboriščih, naslednjih 25 v bombardiranjih, 18 jih je umrlo za posledicami raznih vojnih nesreč, 2 najdemo celo med žrtvami evtanazije leta 1941 v Hartheimu pri Linzu, 2 pa sta padla na Dolenjskem kot pripadnika vaških straž, medtem ko jih je več pogrešanih še iz vojnega časa, vsaj 529 med

njimi pa je povojnih žrtev. Vsaj 111 jih je po vojni umrlo ali so jih usmrtili v zbirnih taboriščih Strnišče, Bresternica, Hrastovec in Teharje, vsaj 112 pa jih je umrlo na izselitvenih transportih, medtem ko jih je 64 vse do danes pogrešanih, drugi pa so bili po večini pobiti brez uvedbe sodnega postopka. Slovensko zgodovino pisje zato ocenjuje, da so trditve avstrijskih in nemških avtorjev o več tisoč umrlih in ubitih pretirane. Po izgonu naj bi po nekaterih ocenah v Sloveniji ostalo še 2.000 pripadnikov nemške manjšine, ki pa so ostali brez manjšinske zaščite.

Glede na to, da je akademska kritika najvišjega števila žrtev izгона nemških manjšin iz Jugoslavije, Čehoslovaške, Poljske in Madžarske, ki govori o 2 milijona mrtvih, v zadnjih letih vedno glasnejša tudi v nemškem prostoru, naj bo nižanje števila žrtev, ki se je izkazalo z našo raziskavo, razumljeno v tem kontekstu.

Danes o zgoraj opisanem obračunu pričajo kraji pobojev, ki jih je sistematično odkrivala in beležila posebna strokovna komisija. Nove raziskave t. i. prikritih grobišč kažejo, da jih je na območju Slovenije okoli 600. Največ je grobišč, kjer ležijo zajeti in pobiti v času zaključnih operacij ali neposredno po vojni. Večinoma gre za vojaška grobišča, ali celo mešana, manj je izključno civilnih grobišč. V kolikor je bilo mogoče ta grobišča raziskati, v 144 grobiščih ležijo Slovenci (sami ali s pripadniki drugih narodnosti), v 136 grobiščih ležijo Hrvati in v 11 grobiščih Srbi ter Črnogorci. Po nekaterih ocenah naj bi samo v omenjenih grobiščih ležalo približno 100.000 oseb. Nato so tu še druga grobišča, kjer ležijo pripadniki drugih narodnosti, denimo 115 grobišč z zajetimi umikajočimi se nemškimi vojaki in vsaj 10 grobišč z Italijani, medtem ko nekatera grobišča še niso raziskana.

V istem obdobju se je - sicer v dosti manjšem obsegu - del obračuna vendarle odvil tudi po sodni poti. Do vzpostavitve rednih sodišč na jesen 1945 so bila vojaška sodišča še vedno pristojna za vojaško osebje in civilno prebivalstvo. Prvi procesi pred temi sodišči so potekali večinoma proti obtoženim medvojne kolaboracije, saj so se pred njimi znašli predstavniki upravne, politične, vojaške in gospodarske kolaboracije. Do konca leta 1946 pa so ta sodišča izvršila 100 smrtnih kazni (od skupnih 136 do leta 1952). Tisti, ki pa so bili pred temi sodišči obsojeni na zaporne kazni, so bili večinoma izpuščeni že po avgustovski amnestiji leta 1945.

Ko je jeseni istega leta izšel Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, naj bi bila vojaška sodišča pristojna le še za sojenje vojaškim osebam, s pristojnostjo nad civilisti, če je bila ogrožena državna varnost. Tako je bilo po zbranih podatkih do konca leta 1946 po obsodbi pred vojaškimi sodišči usmrčenih 6 civilistov od skupaj tistega leta 17 usmrčenih, po obsodbi pred rednimi sodišči pa sta bila usmrčena 2 civilista od skupaj 22 usmrčenih.

Tudi v tem delu obračuna, ki so ga z okupatorji, kolaboracionisti in političnimi nasprotniki novih oblasti prevzela redna sodišča, je bila zakonodaja še pomanjkljiva in nedorečena. V obravnavanem času je poleg tega temeljila na odredbah vojaških oblasti iz vojnega časa (Uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih, z dne 24. maja 1944), Ozni je še vedno puščala preveliko vlogo v postopku, obenem pa je posnemala sovjetski model. Vse to je omogočalo zlorabo kazenske represije v politične namene. Na različnih sodnih procesih, tudi na tistih proti vojnim zločincem, je bila opazna težnja, da bi imeli procesi poleg obtožbe posameznikov za konkretna dejanja tudi politični učinek. Torej diskreditiranje prejšnje družbene ureditve, obračun s t. i. razrednimi sovražniki (premožnejšimi kmeti, trgovci, industrialci), predvojnimi politiki in Rimskokatoliško cerkvijo. Poleg tega pa so bili politični procesi večkrat umeščeni med procese proti vojnim zločincem in kolaborantom itd.

Iz naznačenega je razvidno, da se je v Sloveniji po vojni odvil obsežen obračun, saj je bilo vsaj 13.422 oseb, rezidentov današnjega območja Republike Slovenije, pobitih brez uvedbe sodnega postopka, torej je bilo kar 90 % obračuna izvedenega na omenjeni način, 122 oseb ali le slab odstotek pa so jih usmrtili po obsodbi pred vojaškim ali rednim sodiščem, ostali pa so življenje izgubili v zaporih, taboriščih in na transportih. Razloge, zakaj se je na Slovenskem povojni obračun odvil tako nasilno, smo poskušali prikazati že sproti, a naj še enkrat povzamemo, da je šlo verjetno za več dejavnikov: maščevanje, kolektivno kazen za kolaboracioniste, časovni pritisk ob prevzemanju in utrjevanju oblasti s strani komunistov, kakor tudi za dokončni obračun z domnevno in dejansko opozicijo v obdobju, ko je šlo v Sloveniji in Jugoslaviji za intenzivno posnemanje sovjetskega vzorca. Ne nazadnje se je v družbah, soočenih s tako hudim vojnim nasiljem, kakršno je obvladovalo 2. svetovno vojno, spremenil tudi odnos do smrti, zato ta verjetno ni imela več enake teže.

EVROPSKE PRIMERJAVE

Zgodovinsko dogajanje v Sloveniji, ki je v času vojne in neposredno po njej povzročilo izredno visoko število smrtnih žrtev, je mogoče objektivneje izmeriti in tudi na tej osnovi dodatno opredeliti naravo vojne, če ga umestimo v evropski kontekst oziroma opravimo evropske primerjave.

Podobno kot Slovenijo je tragični potek druge svetovne vojne z vsemi njenimi posledicami prizadel tudi druge vpletene narode oziroma države, posebej seveda tiste, ki so bile podvržene nasilnemu nacističnemu okupacijskemu režimu. Kot je razvidno iz naslednjega kratkega pregleda, je bila Slovenija v primerjavi z drugimi državami zelo prizadeta tudi v pogledu števila in deleža človeških žrtev.

V celoti naj bi druga svetovna vojna zahtevala okrog 55 milijonov smrtnih žrtev, pri čemer se v literaturi pojavljajo tudi za nekaj milijonov nižje številke kot po drugi strani tudi za toliko višje številke. Ta »približnost« je predvsem posledica dejstva, da se predvsem za Kitajsko ter za druge azijske dežele pod japonsko okupacijo navajajo zelo približna števila mrtvih, kar v Evropi enako velja za izgube Sovjetske zveze, ki je vsaj v tem pogledu nosila glavno breme bojevanja proti nacističnim napadalcem. Kljub vsemu se je zanjo uveljavila ocena o 23 milijonih žrtev, od česar naj bi bilo po zadnjih ugotovitvah 8.860.000 vojakov. Med preostalim strahotnim številom umrlih civilistov naj bi bilo tudi nekaj milijonov žrtev med sovjetskimi državljani v nacističnih taboriščih kot tudi številne žrtve lakote na neokupiranem ozemlju ter še žrtve Stalinove politike v povezavi z vodenjem vojne. V celoti je to predstavljalo 13,7 % prebivalstva Sovjetske zveze. Še večji sorazmerni krvni davek pa je plačalo prebivalstvo Poljske, kjer je izgubilo življenje 5.600.000 ljudi, kar je predstavljalo kar 16 % prebivalstva poljske države. Od tega je bilo 240.000 vojakov in skoraj trije milijoni poljskih Judov. Tako velik delež judovskih žrtev je nacistični holokavst povzročil še na Češkoslovaškem, skoraj tako velik pa še v Romuniji in na Nizozemskem. Med državami, ki so v drugi svetovni vojni izgubile zelo veliko ljudi, naj omenimo še Nemčijo (11 %), Jugoslavijo (6,7 %), Madžarsko (6,3 %), Avstrijo (5,8 %), Romunijo (4,2 %) in Grčijo (4,2 %). Pri slednji omenimo velik delež civilistov, ki so umrli od lakote; v zahodni Evropi je lakota povzročila precej žrtev n.pr. na Nizozemskem. Med evropskimi državami, vpletenimi v vojno, z najmanj smrtnimi žrtvami gre omeniti najprej Dansko (0,1 %), Norveško (0,33 %) in Bolgarijo (0,35 %). Pri Bolgariji je zanimivo, da so prav vse žrtve predstavljali vojaki. Izpostaviti velja še odstotek človeških izgub med pomembnimi zahodnimi državami: Francija (1,35 %), Italija (1,05 %), Velika Britanija (0,94 %) in ZDA (0,32 %).

Za slovenski prostor so seveda zanimive tudi zadevne primerjave s sosednjimi državami oziroma deželami. Hrvaška je med drugo svetovno vojno s Slovenijo delila usodo v okviru okupirane in razkosane Jugoslavije, vendar je živela predvsem v znamenju t. i. Nezavisne države Hrvatske. Na tajnem vsejugoslovanskem popisu leta 1964 so za Hrvaško ugotovili 194.700 vojnih žrtev, pri čemer je bila ocena popisovalne komisije, da so s tem pokrili do 59 % dejanskih izgub. To bi predstavljalo približno 5,6 % prebivalstva, ki je bilo

ocenjeno na 3.800.000. Na novo je bilo kasneje poimensko ugotovljenih še skoraj 19.000 žrtev, tako da je sedaj število ugotovljenih mrtvih nekaj več kot 213.000. Toda najnovejše analize ocenjujejo, da je dejanska pokritost realnih žrtev še zmeraj le 64 odstotna, kar bi na koncu pomenilo, da je imela Hrvaška med vojno okrog 335.000 žrtev ali 9 % prebivalstva. Med omenjenimi 213.000 je bila več kot polovica žrtev srbske narodnosti. Judje, ki so predstavljali le 0,6 % hrvaškega prebivalstva, pa so med žrtvami predstavljali kar 5,6 % delež.

Na Madžarskem je izgubilo življenje med in takoj po vojni okoli 580.000 žrtev, kar predstavlja 6,3 % madžarskega prebivalstva. Več kot polovica od teh so predstavljali padli in v sovjetskem ujetništvu umrli vojaki, približno 200.000 žrtev je med madžarskimi Judi terjal nacistični holokavst, življenje pa je izgubilo še 80.000 madžarskih civilistov. Avstrija je med vojno v vseh pogledih delila usodo nemškega rajha. Po vojni, ko je spet postala samostojna država, je lahko preštevala svoje vojne žrtve. V celoti je alpska država v vojnih letih zabeležila 377.000 mrtvih ali 5,8 % izgubo prebivalstva. Od teh jih je padlo v nemški vojski ali umrlo v ujetništvu 247.000. Od 67.000 avstrijskih Judov jih je kar 65.000 izginilo v uničevalnih taboriščih. Drugih civilistov, ki so izgubili življenje, je bilo tudi okrog 65.000, od katerih jih je skoraj 35.000 umrlo po zaporih in taboriščih, 24.000 civilistov je bilo ubitih ob bombardiranjih, nacisti pa so pokončali tudi 6.500 avstrijskih Romov.

Slovenska zahodna sosedna Italija je med vojno izgubila 444.500 ljudi ali približno en odstotek prebivalstva, od tega dobro polovico v obdobju pred 8. septembrom 1943. V tem času je na različnih bojiščih izgubilo življenje skoraj 200.000 vojakov kraljevske vojske, v naslednjem obdobju do konca vojne pa le še nekaj čez 20.000, dosti več jih je namreč pomrlo v nemškem in tudi zavezniškem ujetništvu. V bojih je padlo tudi okrog 40.000 italijanskih partizanov, po približnih ocenah pa še kakšnih 10.000 v partizanskih enotah na Balkanu. Padlo je tudi okrog 20.000 pripadnikov fašističnih enot, največ sicer ob koncu in po koncu vojne. Glede na neposredno slovensko sosedstvo velja omeniti, da so v 80. in začetku 90. let v sosednji Furlaniji Julijski krajini izvedli natančni osebni popis vseh tamkajšnjih žrtev vojne. Vseh ugotovljenih žrtev je bilo nekaj čez 26.000, kar predstavlja 2,4 % tedanjega prebivalstva. Skoraj polovica od teh je bilo pripadnikov italijanske vojske v bojih pred septembrom 1943, le 6 % pa članov raznih fašističnih in kolaboracionističnih enot, med njimi tudi trije slovenski domobranci. Raziskava je zabeležila tudi 4.800 mrtvih (18 % vseh mrtvih) med borci odporniških organizacij, od teh je bila več kot tretjina slovenskih partizanov. Ob tem naj kot značilnost dodamo, da je bil ravno zaradi slovenskega odporništvu delež mrtvih v okviru celotne populacije veliko višji prav v slovenskih občinah na Goriškem oziroma Tržaškem, v občini Števerjan npr. kar 7 %.

Razmeroma številne povojne žrtve po Evropi so bile predvsem posledica načrtnega in v manjši meri tudi spontanega obračuna s kolaboracionisti kot tudi posledica splošnega obračuna oziroma izganjanja pripadnikov nemške manjšine iz srednje in vzhodne Evrope. Zanimarjive niso bile tudi smrtne žrtve med nemškimi in drugimi vojnimi ujetniki, teh naj bi bilo v zahodnih ujetniških taboriščih nekaj deset tisoč (ocene se gibljejo med 8.000 in 40.000), v sovjetskih pa skoraj en milijon. Kar zadeva obračun s kolaboracionisti so bili povsod proti njim vodeni številni sodni procesi, tudi s smrtnimi obsodbami, toda ponekod so zelo širok razmah zavzeli tudi t. i. izvensodni poboji oziroma spontani ali pa tudi od organov odporniškega gibanja in novih oblasti spodbujevani obračuni; slednje je slej ko prej zanimivo tudi v primerjavi s povojnimi dogodki v Sloveniji.

V zahodni Evropi je obračun s kolaboracijo prizadel veliko število ljudi, a z razmeroma malim številom obsodb na smrt oziroma z majhnim odstotkom izvršitve. V Skandinaviji izvensodnih obračunov ni bilo, v deželah Beneluksa pa beležimo le nekaj primerov t. i. divje epuracije. Drugače je bilo v Franciji, kjer so različni subjekti mimo sodišč usmrtili približno 10.000 raznih vrst kolaboracionistov, ovađuhov in črnoborzijancev. Toda kasnejše analize so pokazale, da je bila večina le-teh usmrčena med vojno in med boji za osvoboditev Francije in manj kot 2.000 po osvoboditvi dežele. Še bolj izrazit je bil ta pojav v Italiji, kjer je po ugotovitvah zgodovinarjev med osvobajanjem in še v letu ali dveh po vojni odporniško gibanje na čelu s komunisti usmrtilo med 10.000 in 15.000 fašistov a tudi vse več ideoloških in razrednih nasprotnikov. Slednji »kriterij« je veliko vlogo odigral tudi v povojnih obračunih na Balkanu in v deželah vzhodne Evrope, pač že pod vplivom nove sovjetske dominacije oziroma vpliva. V Albaniji naj bi bilo brez sodnih formalnosti po vojni ustreljenih okrog 500 ljudi, v Grčiji pa s strani marksističnega gibanja ELAS v vzdušju državljanske vojne desetkrat več. Na deset tisoče ljudi naj bi po uveljavitvi novih oblasti izginilo v Bolgariji, v Romuniji sicer precej manj, a tu se že srečamo s pojavoma, značilnima za vse dežele srednje Evrope, namreč z izganjanjem folksdojčerjev ter z deportacijo političnih nasprotnikov v Sovjetsko zvezo, od koder se mnogi niso več vrnil; posebej tragični so bili taki dogodki v baltiških deželah. Posebej »delavna« so bila t. i. ljudska sodišča na Madžarskem, kjer je taka divja epuracija povzročila med 6.000 in 7.000 žrtev, na Poljskem okrog 3.000. V Sovjetski zvezi je bilo sorazmerno manj povojnih obračunov z neposrednim smrtnim izidom, pač pa so sto tisoči vrnjenih prisilnih delavcev, vojnih ujetnikov in kolaboracionistov bili poslani v delovna oziroma kazenska taborišča. Značilni so tudi stalinski obračuni na podlagi t. i. kolektivne odgovornosti s kozaškimi rodovi, Čečeni, krimskimi

Tatari itd. Pač pa naj bi po nekaterih pričevanjih sovjetske oblasti takoj ustrelile 8.000 vrnjenih pripadnikov »Ruske osvobodilne armade« generala Andreja Vlasova.

SKLEP

V treh temeljnih raziskovalnih fazah v 15-letnem raziskovanju problematike žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej, ki jih je izvajal Inštitut za novejšo zgodovino, je sedaj oblikovana podatkovna baza za okoli 97.700 smrtnih žrtev druge svetovne vojne in neposrednega povojnega obdobja. Podatki za omenjeno podatkovno bazo z naslovom *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej* so bili zajeti iz številnih arhivskih virov in dokumentarnega gradiva, ki se nahaja predvsem v arhivskih in muzejskih ustanovah v Sloveniji. Dalje so bili upoštevani tiskani viri, relevantna literatura, gradiva civilnih združenj itd. Obsežen seznam, ki je nastajal skozi leta načrtnega pregledovanja raznovrstnih gradiv – njihov nabor je natančno dokumentiran v navedbah uporabljenih virov v osebni listu vsake smrtne žrtve posebej – je predstavljal izjemno pomemben temelj v izvajanju tretje faze raziskave, ki je obsegala sistematičen pregled matičnih knjig na matičnih in krajevnih uradih na celotnem območju Republike Slovenije.

Raziskovalni pregled mrliških in delno rojstnih matičnih knjig je trajal več kot pet let. Sistematičen pregled matičnih knjig se je potrdil kot izjemno pomemben raziskovalni postopek pri preverjanju podatkovne baze, še zlasti v primerih, ko so bile ugotovljene nove žrtve ali pa so bili ugotovljeni t. i. dvojniki itd. Na osnovi pregleda matičnih knjig se je izoblikoval mnogo bolj popoln in kredibilen seznam žrtev s pripadajočimi podatki, kakor je bil oblikovan v predhodnih fazah raziskave. Žal je bilo mogoče na podlagi vpisov v matične knjige potrditi le 60 % žrtev s trenutno obstoječega seznama; za ostali del žrtev vpisi smrti (še) niso izvedeni ali pa jih skupina ni uspela najti zaradi neprepoznavnosti vzroka smrti zabeleženega v mrliški knjigi in drugih razlogov. To pa ne pomeni, da podatki za ostali del žrtev niso zanesljivi, samo preveriti po matičnih knjigah jih ni bilo mogoče. Skupina sodi, da je večji del podatkov za ostalih 40 % žrtev, za katere ni bilo mogoče preveriti identitete po matičnih knjigah, vendarle precej zanesljiv, zlasti kadar pri posamezni žrtvi obstoje različni viri, na podlagi katerih je bila oseba prepoznana kot žrtev vojne in dogodkov, ki so z vojno povezani. Dileme ostajajo pri manjšem številu žrtev, zlasti v primerih, če je bil pri posamezni

osebi na voljo samo en vir ali pa v primerih, ko sicer obstoji več virov, vendar so le-ti avtoreferenčni.

Usoda vseh popisov množičnih smrti, ki so se pogosto dogajale v nepreglednih okoliščinah, kar velja še zlasti za drugo svetovno, je, da niso in tudi nikoli ne bodo popolni. To velja tudi za raziskavo problematike smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. Pomembno pri tem je, v kolikšni meri objektivne okoliščine omogočijo čim bolj natančno proučiti to tematiko in se s tem čim bolj približati dejanskemu stanju, tj. dejanskemu številu smrtnih žrtev, ki jih je konkretno okolje zaradi vojne utrpelo. Kljub številnim omejitvam, na katere je raziskovalna skupina zadevala pri raziskavi vprašanj o žrtvah druge svetovne vojne, pa je vendarle treba poudariti določeno prednostno pozicijo oziroma olajševalno okoliščino, v kateri je potekala slovenska raziskava v primerjavi z raziskavami v številnih drugih okoljih; slovenska raziskava je zadevala relativno majhen geografski prostor in majhno število žrtev, zato je lahko potekala na način, katerega rezultat so sorazmerno natančni podatki tako glede števila žrtev kot drugih podatkov, ki so bili zajeti v raziskavi in omogočajo strukturno analizo podatkov o žrtvah.

Če je pred začetkom raziskave obstajalo širše zavedanje o tem, katere žrtve so bile reprezentativne za poveljne oblasti, pa se je v času raziskave po matičnih knjigah še toliko bolj izkazalo, da je obstajala množica žrtev, ki jih oblasti niso »poimensko pripoznale« ali pa jim niso posvečale (dovolj) pozornosti, čeprav niso bile »politično konotirane«. Pri tem je treba opozoriti še zlasti na žrtve med otroci, na žrtve bombardiranj in na žrtve raznih z vojno povezanih nesreč. Prav v tem se je zopet izkazal pomen matičnih knjig in pomen metodološkega pristopa, ki se usmerja na ugotavljanje oziroma potrjevanje identitete vsake posamezne žrtve.

V večletni raziskavi zbrani in v matičnih knjigah preverjeni podatki sami po sebi zgovorno pričajo o tem, kakšne posledice lahko – in jih praviloma tudi – prinese vojna. Zato nosijo svojevrstno etično sporočilo o tem obdobju, polnem nasilja. Vendarle pa je za razumevanje okoliščin in drugih zgodovinskih procesov, ki so do tega privedli, nujno potrebna njihova umestitev v širši kontekst, potrebno pa jih je podvreči tudi poglobljeni znanstveni analizi.

Kvantifikacijski podatki, ki so bili zbrani v teku raziskave, izražajo temeljna razmerja v zgradbi žrtvoslovne slike, kakršno je ustvarilo raznovrstno nasilje v času druge svetovne vojne in neposredno po njej. Globalna razmerja se kljub določenim zagotovim pomanjkljivostim podatkovne baze ne bodo več spreminjala; kot taka zrcalijo in kvantificirajo

processe v vojnem in neposrednem povojnem obdobju, processe v tisti komponenti, ki so povzročali smrtne žrtve.

Generalne analize, ki so bile opravljene ob zaključku raziskave, podajajo svojevrsten uvid v značaj druge svetovne vojne in povojnega dogajanja na Slovenskem, kakor ga je mogoče »izmeriti« na osnovi zbranih podatkov. Te analize podajajo odgovore na temeljna vprašanja kot je število smrtnih žrtev in s tem povezana populacijska izguba, kdo so bili ljudje oziroma kako so bili vpeti v vojno dogajanje (t. i. vojni statusi), ki jim je vojna nasilno utrnila življenje in kdo so bili povzročitelji smrti. Pomemben rezultat razčlembe podatkov so nedvomno pokrajinske razlike oziroma specifike, ki jih analize izkazujejo in na katere je treba opozarjati tudi takrat, ko govorimo o generalni žrtvoslovni sliki na Slovenskem zaradi druge svetovne vojne.

Rezultati so potrdili utemeljenost te raziskave, saj že je samo število smrtnih žrtev za eno tretjino višje od ocen, ki so se pojavljale v zgodovinske stroki pred to raziskavo, ali celo za precej več kot polovico višje od ugotovitev sicer selektivno izvršenega uradnega popisa leta 1964, ki so ga izvedle jugoslovanske oblasti. Ob tem pa je treba poudariti, da so neposredni in povsem izmerljivi rezultati dela razvidni v bazi podatkov, ki je delno javnosti že dostopna na spletni strani www.sistory.si, v kratkem času pa bodo na omenjeni strani objavljeni vsi podatki.

Raziskava, ki je žrtvam vojne podelila identiteto in skušala ugotoviti njihovo usodo, podaja eno izmed izhodišč za razčlembo narave druge svetovne vojne na Slovenskem. Zanimljiv ni tudi njen etični vidik. Po vseh letih raziskovanja lahko rečemo, da je ta še vedno močno razpoznaven, zlasti ko gre za vprašanja, ki še vedno bremenijo družbene odnose.